

På godt norsk!

Avløserord hos A.O. Vinje i et synkront perspektiv

Linda Sofie Ramnæs Bjørkli

Masteroppgave i nordiske, særlig norsk språkvitenskap
Institutt for lingvistiske og nordiske fag
Det humanistiske fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

Høsten 2011

På godt norsk!

Avløserord hos A.O.Vinje i et synkront perspektiv

Masteroppgave i nordisk, særlig norsk språkvitenskap
Institutt for lingvistiske og nordiske fag
Det humanistiske fakultet

Universitetet i Oslo

Høsten 2011

© Linda Sofie Ramnæs Bjørkli

År 2011

Tittel: På godt norsk! Avløserord hos A.O.Vinje i et synkront perspektiv.

Forfatter : Linda Sofie Ramnæs Bjørkli

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

Aasmund Olavsson Vinje (1818-1870) var en allsidig mann: lyriker, bladmann og folkeopplyser. Han var blant de aller første som tok i bruk Aasens landsmål, og får ofte merkelappen ”ordmaker” festet ved seg når den språklige siden av hans arbeid blir omtalt. Jeg har gransket et materiale bestående av 126 adjektiver fra hans rike skriftlige produksjon, og vil finne ut hvilke strategier Vinje brukte når han foreslo avløserord. I tillegg undersøker jeg i hvor stor grad disse avløserordene kan betraktes som nylaginger, altså at de ikke har vært i bruk før Vinje brukte dem. Jeg vil også se på i hvor stor grad ordene har vært brukt etter 1950. I arbeidet mitt har jeg brukt Norsk Ordbok 2014 sine samlinger og korpus som kontrollkilder.

Mesteparten av materialet mitt består av oversettelseslån, noe som vil si at han ikke fant et nytt ord for lånordene, men valgte ord som allerede fantes i dialektene med betydning som tilsvarer det lånte ordet. Dette er den vanligste strategien Vinje bruker når han finner avløsere. En del ord har også fått utvidet eller endret betydning, men heller ikke de kan regnes som nylaginger. Det som derimot kan regnes som nye ord, er et ganske lite knippe ord som jeg ikke finner belagt før Vinje. Mye tyder også på at disse ordene ikke har fått et varig liv i språket, siden granskningen min viser at de er lite bruk etter 1950.

Forord

Så satt man her, da. Et år med ubegripelig papirkaos er omme, noe mine fem tomme ringpermer taust vitner om. Klapp på skulderen, Bjørkli!

Vel. Ganske mange må takkes, og hvem er mer naturlig å begynne med enn mine fantastiske veiledere, Oddrun Grønvik og Åse Wetås ved Norsk Ordbok 2014?

Tusen takk for at dere har stilt opp så mye som dere har gjort, langt utover det jeg kunne forvente! Takk for all hjelpsomhet, konstruktiv kritikk, oppmuntrende ord og det som virker som et genuint ønske om at denne oppgaven skulle bli så god som mulig.

Takk også til Ingjerd Legreid, også ved Norsk Ordbok, som i sin tid presenterte oppgaveforslaget på et seminar på Granavolden i mars 2010.

Jeg tror, for å være helt ærlig, at verken familie eller venner helt har skjønt hva jeg har drevet med disse månedene. Men de har forstått det. Så takk til dem for forståelse alle ganger jeg har vært nødt til å droppe besøk, kaffe og drinkkvelder for å skrive.

Jeg vil også takke min gode, snille mann for å ha vært så tålmodig som jeg ikke trodde et menneske kunne være i stand til. Uten å klage har du jammen stått på, ryddet og holdt vår lille husstand i sving når jeg har sittet bak en skjerm, gjemt bak en stabel med bøker og glefset til deg fordi jeg ikke fikk stokket ordene som jeg ville eller fordi det viste seg at *havande* ikke var en betydningsendring allikevel, noe jeg finner ut etter å ha brukt en uke på å skrive om det motsatte. Takket være deg slipper jeg forresten å takke Fjordlands!

Noen andre jeg vil takke, er alle menneskene jeg jevnlig treffer i min hverdag, og som får meg til å tenke på helt andre ting enn gamle ord. Herunder finner vi de fine menneskene jeg jobber med, bussjåførene på Nesodden, han som jobber på Joker på Vika og treningsinstruktører jeg har sett svært mye til i det siste. Fysisk aktivitet kan ikke fremheves nok som stressmestringshjelp, men på grunn av all sjokoladekaken jeg har satt til livs de siste ukene for å trøste meg, regner jeg ikke akkurat med å se mindre til dem fremover.

Takk til hver og en for at dere utgjør faste holderpunkter i min hverdag! Jeg blir et mer harmonisk menneske av rutiner, og det gjør det lettere å finne motivasjon og glede i et prosjekt som en masteroppgave.

Da sier jeg meg ferdig, og til deg som leser dette forordet siden du snart skal begynne å skrive din egen oppgave og tilfeldigvis fant denne som en slags inspirasjon: Lykke til, jeg heier på deg! Masse!

Innholdsfortegnelse

Forord.....	VIII
1 Innledning.....	1
1.1 Bakgrunn for tema.....	1
1.2 Presentasjon av problemstillinger.....	2
1.3 Avgrensninger	4
2 Metode.....	5
2.1 Innledning I dette kapittelet vil jeg forklare hvordan jeg har gått frem rent metodisk i arbeidet mitt, og det gjelder først og fremst innsamling og arbeid med materialet som danner grunnlag for analysen i kapittel 5. Jeg vil forklare hvordan jeg har gått frem for å finne materialet, altså en slags oppskrift, og så gjør jeg rede for hvilke kilder jeg har brukt for å kontrollere det innsamlede materialet mot. En rød tråd gjennom arbeidet mitt har vært Norsk Ordbok (NO), som også presenterte forslaget til oppgaven i sin tid. Etter det har jeg lært å søke i samlingene deres, da spesielt nynorskkorpuset, noe som kan være vanskelig å lære seg på egen hånd. Om man allikevel skulle ønske å søke selv, er det laget en brukerveiledning man finner på http://no2014.uio.no/tekster/prosjektet/korpusrettlegg.html	5
2.2 Om prosjektet Norsk Ordbok 2014 Alt i 1930 startet arbeidet med Norsk Ordboks innsamling av ord fra dialekter og trykte kilder. Siden det første, hele bindet kom ut i 1966, har det så langt kommet ni bind av dette verket som i 2014 skal sluttføres. Ordboken kan sees på som en kombinert skriftspråks- og dialektordbok, noe som blant annet henger sammen med at mye av grunnlaget for NO er Ivar Aasens og Hans Ross' ordbøker, som igjen var innsamlede dialektord. Disse ordbøkene er blant materialet som er med på å danne <i>grunnmanuskriptet</i> , som har blitt utvidet i arbeidet med det som kalles <i>setelarkivet</i> . Dette arkivet består av over 3 millioner sedler, som blant annet inneholder ord fra de eldste norske ordsamlinger og dialektsamlinger, nynorsk skjønnlitteratur, faglitteratur, aviser og salmediktning. I tillegg er det en rekke sedler med ord fra muntlige kilder, innsendt av folk over hele Norge, samt ord som er samlet inn av Norsk Målførearkiv, for å nevne noe. Både <i>setelarkivet</i> , <i>grunnmanuskriptet</i> og flere ordbøker danner det som kalles <i>metaordboken</i> (MO). Nynorskkorpuset er også en del av prosjektet Norsk Ordbok 2014, og det inneholder omtrent 87 millioner ord (per november 2011). Her finnes det tekst fra 1866 og frem til i dag, og en god del av samlingen er fra det siste tiåret. Tekstene er hentet fra aviser, skjønnlitteratur, fagbøker og barnebøker. NO er en viktig kilde for kontroll av mitt innsamlede materiale, og jeg har brukt MO, nynorskkorpuset og ikke minst de ulike bindene av NO når jeg har jobbet med materialet. Dette skal jeg forklare nærmere.	5
2.3 Materialet Materialet mitt består av et tilfeldig utvalg adjektiv fra Vinjes skrifter, 126 i alt. Dette er adjektiv Vinje brukte som avløserord for lånord samt ord av norsk opphav. Det har vært en lang vei mot disse endelige 126 ordene. Grunnen til at jeg har landet på 126, er ganske tilfeldig, men jeg var bevisst på at jeg ikke ville ha så mange som	

200 ord . Det fordi jeg antok at det ville bli vanskelig å holde oversikt over alle sammen og kunne gå ordentlig i dybden, og det begrenses av tiden og plassen jeg har til rådighet. Antagelsen om tid og plass har vist seg å stemme, siden det var *akkurat* nok tid og plass. Jeg tror ikke jeg hadde fått en annen konklusjon dersom materialet mitt var 100 ord rikere. Materialet består altså av ord fra Vinjes tekster, og de er hentet fra to kilder: Vinjes *Skrifter i samling*, og listen med forklaringer til ord fra Vinjes blad Dølen. For å finne adjektivene fra *Skrifter i samling*, har jeg søkt i nynorskkorpuset, mens jeg har gått til den trykte listen med ordforklaringer i Dølen. Alle utgavene av dette bladet er samlet i et firebindsverk som Djupedal, Grøstad og Haukaas (1973) står bak. Bakerst i det fjerde bindet finnes ordlisten med avløserord Vinje bruker i Dølen, og ikke rent få er adjektiver. Jeg startet innsamlingen i januar 2011, og samlet sammen over 300 ord i løpet av noen uker. Dette var mer eller mindre alle jeg fant i nynorskkorpuset og i Dølen's ordliste, men siden jeg ikke hadde plass til alle, måtte en rekke av dem ut. Jeg har til slutt endt opp med et tilfeldig utvalg av ord, og har ikke bevisst plukket ut ord som på en eller annen måte appellerer til meg. Nynorskkorpuset er hovedkilden til mitt endelig materiale, med suppleringer fra Dølen's ordliste. Ord falt ut av materialet mitt av seg selv, og det hendte ikke sjeldent at jeg fant ut at et ord ikke var brukt som adjektiv allikevel, men verbal. Det ble også slik da jeg listet opp ordene og haket av de som var fra Dølen's ordliste, siden jeg vurderte å utelate dem. Jeg haket nok av galt fra tid til annen, siden jeg allikevel har endt opp med noen ord derfra. I stedet for å erstatte dem med andre ord fra *Skrifter i samling*, lot jeg ordene fra ordlisten stå, siden de ikke skiller seg fra det vi finner i *Skrifter i samling*. Det har med andre ord ikke hatt noen praktisk betydning at materialet mitt er satt sammen av ord fra to kilder, utover at de jeg finner i ordlisten ikke er oppført med kontekst, kun henvisning til bind, side og kolonne. Materialet finner du som vedlegg 1, 2 og 3. Dette var hvordan jeg endte opp med utvalget av ord. Det fremstår nok som temmelig greit og ukomplisert, men det skal sies at dette var et tidvis frustrerende arbeid. Jeg brukte en del tid våren 2011 på å justere materialet mitt, og jeg var både inne på tanken om å utvide i tillegg til at jeg forsøkte å se på hvilke ord fra nynorskkorpuset som hadde falt ut for å erstatte dem med lignende ord fra Dølen's ordliste. Det vil si at et ord på –leg skulle erstatte et ord på –leg og så videre. En enklere måte å gjøre det på, ville selvsagt vært å bare hente inn de utelatte ordene fra korpuset, men jeg hadde en forestilling om at det ville være smart å bruke to kilder. Dette viste seg å bli et temmelig tungvint arbeid, siden jeg ønsket å få størrelsen på de ulike gruppene adjektiver i materialet mitt til å stemme med størrelsen på gruppene slik de fordeler seg i korpuset – også inkludert de ordene fra korpuset som ikke er med i mitt endelig materiale. Om dette *høres* klønede ut, var det ikke det minste enklere å gjennomføre det. Jeg fant blant annet ut at det var ”for mange” presens partisipper i det materialet jeg hadde på det daværende tidspunktet slik at jeg måtte ta vekk fire og erstatte dem med fire Ø-adjektiv, som det var for ”få ”av. Men hvordan går man frem når man vil gjøre slike bytter og samtidig vil opprettholde et tilfeldig utvalg? Loddtrekning er en lite utbredt akademisk fremgangsmåte og neppe et smart alternativ, og hvis jeg skulle analysere ordenes betydning og velge på bakgrunn av semantikk, ville jeg antagelig holdt på med materialinnsamling i dag og. Jeg valgte derfor å la ordsamlingen min være slik den var

før jeg begynte å eksperimentere med utregningene. Det ble slik jeg ville ha det, nemlig et utvalg adjektiver som på mange måter ble valgt av seg selv, og ikke meg.	6
2.3.1 Tilfeldig utvalg, med visse begrensninger	7
2.3.2 Presentering av avløserord: <i>Støtte</i>	9
2.4 Hvordan kontrollerer jeg materialet?.....	9
2.4.1 Hvorfor gjør jeg det?	9
2.4.2 Kontrollkilder: Sjekk av ordets historie	10
2.4.3 Kontrollkilder: Sjekk av ordets bruk og gjennomslag fra 1950→	12
2.4.4 Oppskrift: Slik søker du i nynorskkorpuset.....	13
3 Teori	15
3.1 Innledning.....	15
3.2 Ordstruktur:	16
3.2.1 Hva er et ord?	16
3.2.2 <i>Innføring i norsk grammatikk</i> (Enger & Kristoffersen)(2000):	16
3.2.3 <i>Norsk referansegrammatikk</i> (Faarlund, Lie, Vannebo) (1997).....	17
3.3 Hvordan lager vi ord?	18
3.3.1 Hva er et morfem?.....	18
3.3.2 Avledninger.....	19
3.3.3 Produktivitet	19
3.3.4 Hva er et sammensatt ord?	20
3.4 Adjektiv	22
3.4.1 Adjektivenes plass i ordklasseinndelingen.....	22
3.4.2 Ordklasseinndeling på norsk vis	23
3.4.3 Fremstilling av adjektiv i forskjellige grammatiske verk.....	24
3.4.4 Er partisipper adjektiver?	26
3.4.5 Partisipper videre i oppgaven	28
3.4.6 Hvordan kommer jeg til å bruke ordet adjektiv?.....	29
3.5 Lånnord.....	30
3.5.1 Innledning.....	30
3.5.2 Hva er importord, fremmedord og lånnord?	31
3.5.3 Valg av fagord og termer	33
3.5.4 Hvor kommer lånnordene fra?	34
3.5.5 Lånnord i språket.....	35

3.6	Purisme	36
3.6.1	Generelt	36
3.6.2	Hvorfor purisme?	40
3.6.3	Den norske purismen.....	42
3.7	Avløserord	43
3.7.1	Bakgrunn	43
3.7.2	Definisjoner på <i>avløserord</i>	44
3.7.3	Krav til avløserord.....	45
3.7.4	Hva kjennetegner et vellykket avløserord?	47
3.7.5	<i>Avløserord</i> slik det brukes i min oppgave.....	48
4	Vinje, mannen og målet	50
4.1	Innledning	50
4.2	Historisk bakteppe	51
4.2.1	Nasjonalromantikk og nasjonalspråk	51
4.2.2	Språkdebattene 1830-tallet	54
4.2.3	Det norske skriftspråket som ”museumsgjenstand”: En embetsmanns syn	57
4.3	Hvordan skulle skriftspråket bli norsk?.....	58
4.3.1	Generelt	58
4.3.2	Fornorskingslinjen.....	58
4.3.3	Ivar Aasen (1813-1896)	61
4.4	Vinjes vei mot landsmålet	63
4.4.1	Vinje fra Vinje.....	63
4.5	Dølen	67
4.5.1	Folkeopplysning	67
4.5.2	Språklig stil: Dialogen som kjennetegn	69
4.5.3	Språklig nyskaping	71
4.6	Oppsummering	
5	Materialbehandling.....	73
5.1	Presentasjon	73
5.1.1	Materialet	73
5.1.2	Fremgangsmåte	74
5.2	Interne perspektiver	77

5.2.1	Hva avløser hva: Avledninger.....	77
5.2.2	Hva gjør Vinje med adjektivene avledet av suffiks?.....	88
5.2.3	Hva avløser hva: Partisipper	89
5.2.4	Oppsummering: Hva gjør Vinje med adjektiv avledet av verb?.....	92
5.2.5	Hva avløser hva: Mindre grupper.....	93
5.2.6	Oppsummering: Slik fordeler avløserordene seg etter type	96
5.3	Eksterne perspektiver	97
5.3.1	Generelt	97
5.3.2	Ord som ikke skifter betydning.....	98
5.3.3	Ord med mindre betydningsendringer.....	102
	Verdt å merke seg:.....	105
5.3.4	Ord med større betydningsendringer.....	105
5.4	Ordene i bruk hos Aasen	108
5.4.1	Ord som finnes hos Aasen.....	108
5.4.2	Ord som ikke finnes hos Aasen.....	110
5.5	Ord kun kjent fra dialekter eller norrønt.....	114
5.6	Nylaginger?	115
5.6.1	Generelt	115
5.6.2	Mine antagelser	117
5.7	Var Vinje purist?	121
5.8	Brukes Vinjes avløserord i dag?	123
5.8.1	Generelt	123
5.8.2	Adjektiver som har over ti treff i nynorskkorpuset	123
5.8.3	Ingen treff i korpuset	125
5.8.4	Hvorfor brukes ikke ordene?.....	126
5.9	Oppsummering	127
6	Konklusjon	129
	Endelig konklusjon.....	131
7	Litteraturliste	134
	Korpus:	137
8	Vedlegg	138

Tabell 1 :Klassifiseringen av adjektiv, en historisk oversikt. (Basert på Mpofu 2009).....	22
Tabell 2: Fremstilling av hvordan adjektiv presentes	26
Tabell 3: Avledninger på -isk.....	78
Tabell 4: Avledninger på -lig	79
Tabell 5: Avledninger på -al.....	80
Tabell 6: Avledninger på -iv	81
Tabell 7: Avledninger på -at.....	82
Tabell 8: Avledninger på -ig	82
Tabell 9: Avledninger på -el.....	83
Tabell 10: Avledninger på -sk.....	84
Tabell 11: Avledninger på -som	84
Tabell 12: Avledninger på -el(l)	85
Tabell 13: Avledninger på -leg.....	85
Tabell 14: Suffiks som forekommer en gang	86
Tabell 15: Komparativformer.....	87
Tabell 16: Ett ord, tre avløsere	87
Tabell 17: Ett ord, tre avløsere	87
Tabell 18: Avløserord for presens partisipp	89
Tabell 19: Avløserord for perfektum partisipp på -d	91
Tabell 20: Avløserord for perfektum partisipp på -t.....	92
Tabell 21 og 22: Oversikt over hvordan adjektiv avledet av partisipper fordeler seg blant Vinjes avløserord.....	92
Tabell 23: Avløserord for korte adjektiv	93
Tabell 24: Avløserord for sammensetninger	94
Tabell 25: Avløserord for hyperfremmede ord eller frase	95

Vedlegg:

Skjema 1: Her presenterer jeg avløserordene, viser hvilken kontekst de står i samt en henvisning til hvor ordet er brukt. Dette er enten fra nynorskkorpuset, eller fra Dølen's ordliste. I tillegg oppgir jeg hva slags adjektiv avløserordet er.

Skjema 2: Dette skjemaet viser hva slags betydning avløserordet har i dag og hos Vinje. I tillegg ser jeg på om ordet er kjent i norrønt, om det finnes i skriftlige kilder før Vinje eller samtidige kilder, om det finnes hos Aasen og hvorvidt det er målførereferanser til ordet i NO eller MO.

Skjema 3: Oversikt over avløserordene og om de er å finne i Aasens ordbøker, eventuelt hvilken.

Skjema 4: Her viser jeg hvordan avløserordene kommer ut etter et søk i nynorskkorpuset. Fo

J

1 Innledning

1.1 Bakgrunn for tema

”Maalet eiger ein Musik og Rikdom, ei Magt og ein Mjuckleik med Evne til at lata seg upp for Samansetjingar og Skapnad af nye Ord etter Likning (Analogi), som knapt skal overgaaes af det Tyske, naar lærde, djuptænkte og ordhage Menner faa brukat det eit Bil (Stund).”

(Fra Dølen nr. 2, som utkom søndag 31. oktober 1858. Hentet fra Djupedal 1972:19)

Disse ordene ble skrevet av telemarkingen Aasmund Olavsson Vinje (1818-1870) i sitt revolusjonerende blad, Dølen. Dette sitatet forteller ikke så lite om denne oppgavens innhold, som er Vinjes avløserord sett i et synkront perspektiv. Temaet for oppgaven fant jeg på en liste med forslag til masteroppgaver, som ble utarbeidet av Norsk Ordbok 2014. Jeg var da på seminar på Granavolden, og hadde skissen til et helt annet prosjekt i tankene da jeg fant temaet avløserord hos Vinje presentert blant mange andre. Umiddelbart traff dette meg, selv om jeg visste veldig lite om Vinje på det tidspunktet. Noe må det ha vært som fortalte meg at dette var temaet jeg ville skrive om, enten en god magefølelse eller noen kunnskaper om Vinje jeg egentlig ikke visste jeg hadde. Uansett hva det var, viste det seg å være et svært spennende tema jeg ble kjent med. Denne allsidige mannen, med sine tekster som over 150 år etter at de ble skrevet, fortsatt fremstår som en usedvanlig forfriskende. Det ser også ut til å være en alminnelig oppfatning av Vinje i litteraturen som er skrevet om han og som jeg har hatt god nytte av.

Mye er skrevet om Vinje, særlig biografer.

En av de bøkene jeg har støttet meg på i fremstillingen min, er Olav Vesaas' *Ein tankens hærmann* (2001). Dette er en Vinje-biografi spekket med fine detaljer og skildringer, slik at en sitter med en følelse av å ha blitt godt kjent med Vinje etter å ha lest boken.

Også essaysamlingen *Villmann, vismann og veiviser* (1993) har gitt innsikt både om mannen og språket hans.

Det er skrevet en rekke bøker om Vinje, og mange av dem fokuserer mye på personen Vinje og personligheten hans. Jeg synes ikke det har vært så lett å finne kilder som tar opp det jeg er interessert i, nemlig Vinje som språklig nyskaper. Mange tar for seg Vinje og landsmålet, derunder også bakgrunnen for målskiftet og forholdet til Aasen. Mange nevner også at Vinje

regnes som en ordmaker, men det er ikke mange kilder som har tematisert dette, ser jeg. Myhrens essay i alt nevnte *Villmann, vismann og veiviser* handler om Vinjes språkbruk og tar for seg det som er relevant for meg, det samme gjør Anders S. Evensen i sin hovedoppgave fra (1979). Evensen skriver om et tema som ligger nært mitt, nemlig Vinje som målrenser. Utover denne oppgaven, har jeg ikke klart å finne andre som tar opp språklig nyskaping og gjennomslag av Vinjes avløserord. Det betyr at jeg ikke har hatt særlig mye å støtte meg på når jeg analyserer materialet mitt, men det gir meg en mulighet til å lene meg på mine egne funn og ikke være forutinntatt.

1.2 Presentasjon av problemstillinger

I oppgaven min skal jeg forsøke å finne svar på følgende spørsmål:

- **Hvilke strategi (er) benytter Vinje seg av når han velger avløserord?**

Som det kommer frem i kapittel 5, bruker Vinje ulike metoder når han velger sine avløserord. Jeg vil finne ut av hva som er den vanligste måten å danne avløserord på, og da er det flere metoder som melder seg: Han tar enten i bruk et ord som allerede eksisterer, eller så lager han et nytt. Dersom Vinje bruker et ord som alt finnes, hender det også at disse ordene får en betydningsendring. Dette arbeidet innebærer også at jeg forsøker å komme til en slags konklusjon på hvilke avløserord han kan ha laget, for dersom det viser seg at han selv har laget disse ordene, er det nettopp det som er strategien som er mest vanlig når Vinje foreslår avløserord.

Min hypotese:

Jeg tror ikke at flesteparten av ordene er laget av Vinje selv. Materialet mitt ser ut til å inneholde en del ord som kan ha eksistert i norrønt, ut fra det jeg vet om språket. Derfor er det nærliggende å tenke seg at en stor del av ordsamlingen er hentet fra materiale som alt lå der da Vinje begynte sin målrensing.

Det neste jeg vil ha svar på, er:

- **I hvor stor grad brukes disse avløserordene i dag?**

Dette er det synkrone perspektivet. Knud Knudsen kom i 1881 med sin bok *Unorsk og norsk eller fremmedords avløsning*, et verk som inneholder Knudsens forslag til norske avløserord for lånnord. Fra materialet i hans bok, vet vi at det er lite som har gått inn i språket vårt. Et eksempel på ord som har gått inn i språket, er *ordskifte* for *debatt*. Hvordan er det så med Vinjes avløserord? Ti treff i korpuset fra tiden etter 1950 regner jeg som et krav ordet må oppfylle for at det skal regnes som godt brukt.

Min hypotese:

Jeg vil ikke bli overrasket dersom det viser seg at de av Vinjes avløserord som er mest brukt, er de som alt er etablerte.

Avløserord bør oppfylle en rekke ”krav” for å kunne oppfattes som vellykkede. Blant annet bør de være selvforklarende, men ikke for presise (Jamfør det mislykkede avløserordet for *road kill* : *uaktsomt-kjøretøydrap-på-dyr* som Torp (2007) fant i sin studie av avløserord). De bør også være passe lange, men helst ikke lengre enn ordet det avløser.

Dette er to av kriteriene et vellykket avløserord bør oppfylle, men selv om flere av avløserordene til Vinje er selvforklarende og logiske, er det ikke gitt at de går inn i språket. Der kommer blant annet ordets lengde inn i bildet. Han lanserer flere avløserord for blant annet *gratis*, men de er ofte en god del lenger (*ukaupande*, *gjevande*, *tilgjevande*) at det er tvilsomt om de brukes i stor grad.

Hvordan jeg har gått frem for å finne svar på dette, beskriver jeg i metodekapittelet.

Som jeg var inne på, er ikke dette et tema som er viet for mye oppmerksomhet i Vinje-litteraturen. Det er klart at fokuset på hans språklige nyskapinger er sentrert rundt ord som ofte oppfattes som ”morsomme” og spesielt kreative, og som blant annet Evensen (1979) påpeker, er det ikke sikkert slike ord var ment helt alvorlig. Haarberg viser til det samme og at Vinje selv skriver i Dølen at ”[...] og derfor prøvar heller aldri Dølen paa at oversetja slike Ord utan for Skjemt” (Haarber 1985:49).

Mitt materiale består i all hovedsak av ord som ikke umiddelbart påkaller latter og skjemt, og dette kan gi en mulighet til å studere det mer nøytrale ordforrådet til Vinje.

1.3 Avgrensninger

Når man skal skrive en oppgave om A.O.Vinje, kjennes plassen både tilstrekkelig og knapp.. Tilstrekkelig, ja, nesten overkant tilstrekkelig, kjennes den i begynnelsen av prosjektet, for det virker nærmest som en utopi å tro at man skal få fylt en oppgave med betraktninger rundt noen adjektiver.

Så går tiden, og man begynner å kjenne på at plassmangelen melder seg. Det kommer av økt innsikt i temaet Vinje, og en økt fascinasjon for både mennesket og det som havnet mellom to permer. For er det en ting som er klart, er det nettopp det at ved han er det så mange sider som er interessante. Jeg har valgt meg ut et rimelig snevert område å granske, nemlig et lite utvalg adjektiver han bruker som avløserord. Da er det klart at jeg det er riktig mye jeg ikke får anledning til å omtale. Verken hans litterære produksjon eller hans rolle som en banebrytende journalist / essayist har sin plass hos meg utover at jeg skriver om de stilistiske kjennetegnene og selvsagt omtaler ordvalgene, som ofte var friske og bar preg av nytenking.

Jeg har heller ikke gått grundig inn i fremstillingen av Vinje som en som dyrker det travesterende i landsmålet og som plasseres i en karnevalistisk tradisjon (jf. *Vinje på vrangen*, Haarberg (1985)). Det betyr ikke at jeg ikke er klar over at han har en slik posisjon, men jeg har primært valgt å holde fokus på det materialet mitt forteller meg. Der det virker naturlig, har jeg påpekt det når han utnytter "landsmålets degraderende muligheter" (Haarberg 1985:50).

2 Metode

2.1 Innledning

I dette kapittelet vil jeg forklare hvordan jeg har gått frem rent metodisk i arbeidet mitt, og det gjelder først og fremst innsamling og arbeid med materialet som danner grunnlag for analysen i kapittel 5. Jeg vil forklare hvordan jeg har gått frem for å finne materialet, altså en slags oppskrift, og så gjør jeg rede for hvilke kilder jeg har brukt for å kontrollere det innsamlede materialet mot. En rød tråd gjennom arbeidet mitt har vært Norsk Ordbok (NO), som også presenterte forslaget til oppgaven i sin tid. Etter det har jeg lært å søke i samlingene deres, da spesielt nynorskkorpuset, noe som kan være vanskelig å lære seg på egen hånd. Om man allikevel skulle ønske å søke selv, er det laget en brukerveiledning man finner på <http://no2014.uio.no/tekster/prosjektet/korpusrettledning.html>.

2.2 Om prosjektet Norsk Ordbok 2014

Alt i 1930 startet arbeidet med Norsk Ordboks innsamling av ord fra dialekter og trykte kilder. Siden det første, hele bindet kom ut i 1966, har det så langt kommet ni bind av dette verket som i 2014 skal slutføres.

Ordboken kan sees på som en kombinert skriftspråks- og dialektordbok, noe som blant annet henger sammen med at mye av grunnlaget for NO er Ivar Aasens og Hans Ross' ordbøker, som igjen var innsamlede dialektord. Disse ordbøkene er blant materialet som er med på å danne *grunnmanuskriptet*, som har blitt utvidet i arbeidet med det som kalles *setelarkivet*. Dette arkivet består av over 3 millioner sedler, som blant annet inneholder ord fra de eldste norske ordsamlinger og dialektsamlinger, nynorsk skjønnlitteratur, faglitteratur, aviser og salmediktning. I tillegg er det en rekke sedler med ord fra muntlige kilder, innsendt av folk over hele Norge, samt ord som er samlet inn av Norsk Målførearkiv, for å nevne noe. Både *setelarkivet*, *grunnmanuskriptet* og flere ordbøker danner det som kalles *metaordboken* (MO).

Nynorskkorpuset er også en del av prosjektet Norsk Ordbok 2014, og det inneholder omtrent 87 millioner ord (per november 2011). Her finnes det tekst fra 1866 og frem til i dag, og en god del av samlingen er fra det siste tiåret. Tekstene er hentet fra aviser, skjønnlitteratur,

fagbøker og barnebøker.

NO er en viktig kilde for kontroll av mitt innsamlede materiale, og jeg har brukt MO, nynorskkorpuset og ikke minst de ulike bindene av NO når jeg har jobbet med materialet. Dette skal jeg forklare nærmere.

2.3 Materialet

Materialet mitt består av et tilfeldig utvalg adjektiv fra Vinjes skrifter, 126 i alt. Dette er adjektiv Vinje brukte som avløserord for lånord samt ord av norsk opphav. Det har vært en lang vei mot disse endelige 126 ordene. Grunnen til at jeg har landet på 126, er ganske tilfeldig, men jeg var bevisst på at jeg ikke ville ha så mange som 200 ord. Det fordi jeg antok at det ville bli vanskelig å holde oversikt over alle sammen og kunne gå ordentlig i dybden, og det begrenses av tiden og plassen jeg har til rådighet. Antagelsen om tid og plass har vist seg å stemme, siden det var *akkurat* nok tid og plass. Jeg tror ikke jeg hadde fått en annen konklusjon dersom materialet mitt var 100 ord rikere.

Materialet består altså av ord fra Vinjes tekster, og de er hentet fra to kilder: Vinjes *Skrifter i samling*, og listen med forklaringer til ord fra Vinjes blad Dølen.

For å finne adjektivene fra *Skrifter i samling*, har jeg søkt i nynorskkorpuset, mens jeg har gått til den trykte listen med ordforklaringer i Dølen. Alle utgavene av dette bladet er samlet i et firebindsverk som Djupedal, Grøstad og Haukaas (1973) står bak. Bakerst i det fjerde bindet finnes ordlisten med avløserord Vinje bruker i Dølen, og ikke rent få er adjektiver.

Jeg startet innsamlingen i januar 2011, og samlet sammen over 300 ord i løpet av noen uker. Dette var mer eller mindre alle jeg fant i nynorskkorpuset og i Dølen's ordliste, men siden jeg ikke hadde plass til alle, måtte en rekke av dem ut. Jeg har til slutt endt opp med et tilfeldig utvalg av ord, og har ikke bevisst plukket ut ord som på en eller annen måte appellerer til meg. Nynorskkorpuset er hovedkilden til mitt endelig materiale, med suppleringer fra Dølen's ordliste.

Ord falt ut av materialet mitt av seg selv, og det hendte ikke sjeldent at jeg fant ut at et ord ikke var brukt som adjektiv allikevel, men verbal.

Det ble også slik da jeg listet opp ordene og haket av de som var fra Dølen's ordliste, siden jeg vurderte å utelate dem. Jeg haket nok av galt fra tid til annen, siden jeg allikevel har endt opp med noen ord derfra. I stedet for å erstatte dem med andre ord fra *Skrifter i samling*, lot jeg ordene fra ordlisten stå, siden de ikke skiller seg fra det vi finner i *Skrifter i samling*.

Det har med andre ord ikke hatt noen praktisk betydning at materialet mitt er satt sammen av ord fra to kilder, utover at de jeg finner i ordlisten ikke er oppført med kontekst, kun henvisning til bind, side og kolonne.

Materialet finner du som vedlegg 1, 2 og 3.

Dette var hvordan jeg endte opp med utvalget av ord. Det fremstår nok som temmelig greit og ukomplisert, men det skal sies at dette var et tidvis frustrerende arbeid.

Jeg brukte en del tid våren 2011 på å justere materialet mitt, og jeg var både inne på tanken om å utvide i tillegg til at jeg forsøkte å se på hvilke ord fra nynorskkorpuset som hadde falt ut for å erstatte dem med lignende ord fra Dødens ordliste. Det vil si at et ord på –leg skulle erstatte et ord på –leg og så videre. En enklere måte å gjøre det på, ville selvsagt vært å bare hente inn de utelatte ordene fra korpuset, men jeg hadde en forestilling om at det ville være smart å bruke to kilder. Dette viste seg å bli et temmelig tungvint arbeid, siden jeg ønsket å få størrelsen på de ulike gruppene adjektiver i materialet mitt til å stemme med størrelsen på gruppene slik de fordeler seg i korpuset – også inkludert de ordene fra korpuset som ikke er med i mitt endelig materiale.

Om dette *høres* klønete ut, var det ikke det minste enklere å gjennomføre det. Jeg fant blant annet ut at det var ”for mange” presens partisipper i det materialet jeg hadde på det daværende tidspunktet slik at jeg måtte ta vekk fire og erstatte dem med fire Ø-adjektiv, som det var for ”få ”av. Men hvordan går man frem når man vil gjøre slike bytter og samtidig vil opprettholde et tilfeldig utvalg? Loddtrekning er en lite utbredt akademisk fremgangsmåte og neppe et smart alternativ, og hvis jeg skulle analysere ordenes betydning og velge på bakgrunn av semantikk, ville jeg antagelig holdt på med materialinnsamling i dag og.

Jeg valgte derfor å la ordsamlingen min være slik den var før jeg begynte å eksperimentere med utregningene. Det ble slik jeg ville ha det, nemlig et utvalg adjektiver som på mange måter ble valgt av seg selv, og ikke meg.

2.3.1 Tilfeldig utvalg, med visse begrensninger

Når jeg skriver at jeg har et tilfeldig utvalg ord, stemmer ikke det helt. Enkelte grunnleggende kriterier må være oppfylt for at jeg skal ta ordene med:

1) Det må være et adjektiv:

NRG definerer adjektiv som ”leksikalske ord som typisk betegner egenskaper og tilstander

ved individer, gjenstander, osv.” (NRG 1997:22). Videre er mange adjektiver avledet av perfektum partisipp eller sammensetninger som har slike adjektiv som etterledd (*fegjord*, *sjølvtenkt*). Forholdet mellom adjektiver og perfektum partisipp kan av og til være komplisert, siden perfektum partisipp er en form av verbet, men de vil regnes som adjektiv i tilfeller hvor det står som adledd i en substantivfrase. Jeg vil lene meg på en slik forklaring på hva adjektiv er, men vil gå nærmere inn på hva adjektiv er i kapittel 3.

2) Både avløserord og det opprinnelige ordet (ofte lånord, men også ord av norsk opphav), må være oppgitt. Dette viser seg som oftest ved at et av ordene står i parentes:

Vi.SkrS IV, 129 maa gjera dei andre Damer vonlause (**fortvivlede**) og Herrane hugøre

Som regel er det Vinjes forslag til avløserord som presenteres som hovedordet, og det kan være til hjelp i de tilfellene det ikke er opplagt hvilket av ordene som er avløser:

Vi.SkrS II, 257 Du verdt so sterk og hardbalen (**haardfør**), at Du kjenner deg

Her er det ikke fullt så lett å si hva som er avløserord. Siden *hardbalen* er oppgitt først, er det grunn til å tro at det er avløseren. Innimellom kreves det litt arbeid for å komme frem til en avklaring, og da er det nødvendig å se på ordet i kontrollkildene, som metaordboken og NO. I slike tilfeller har begge ordene norsk opphav, og da har jeg sett på heimfester av ordene. Er et av dem oppgitt som telemarksord, er det sannsynligvis dette som er avløserord, siden Vinje gjerne hentet avløserord fra sin egen dialekt. Det har fungert godt i tvilstilfeller, og jeg vil ikke si slik usikkerhet har vært en utfordring i materialarbeidet mitt.

Av og til er ikke et av ordene i parentes, men Vinje skriver *elder* /eller mellom dem. Det regner jeg som et fullgodt alternativ til parentes-løsningen.

Når et av kriteriene mine er at både avløserord og det opprinnelige ordet skal være oppgitt, utelukker andre mulige kilder til avløserord hos Vinje som også er hentet fra hans *Skrifter i samling*. De finner man ved å gå til siden du søker i nynorskorpuset, for så velge ”Meir om NO 2014 nynorskorpuset”, så ”Nytt tilfang”, og deretter finner du *Skrifter i samling*. Her er det listet opp svært mange ord, men siden kun ett ord er oppgitt, har det ingen verdi å bruke disse samlingene som kilde i denne oppgaven.

2.3.2 Presentering av avløserord: *Støtte*

Graedler & Johansson (2002) viser til en presenteringsstrategi som kan minne om den Vinje brukte da han presenterte sine avløserord, og den kaller de *støtte*. Når vi bruker et direkte lån, men er usikre på om den vi henvender oss til forstår ordet, kan vi legge til en forklaring på norsk:

”Å skifte ut en ørliten *chips*, eller databrikke, i bilens datamaskin kan øke antallet hestekrefter betraktelig.” (Eksempel fra Aftenposten 29.3.98, i Graedler & Johansson (2002 : 223))

Ved å gjøre dette, markerer forfatter/taler at han er klar over det utenlandske ordet kan være fremmed for den andre, men når ordet er godt nok etablert, kan det forklarende ordet ta over og fungere som avløser.

En tilsvarende prosess har vi i det som blir kalt *omvendt støtte*, hvor det norske ordet presenteres først, og det utenlandske blir brukt som en presisering for de som kjenner ordet. Spesielt innen fagspråk kan dette være med på å introdusere ny terminologi.

”Dersom det er en nødutgang av type A, skal den være utstyrt med *nødseil* (”*slide*”)” (Eksempel fra Hanne K. Johannesens hovedoppgave fra 1999 som blant annet tok for seg omvendt støtte brukt i offisielle dokumenter fra Luftfartsverket.) Hentet fra Graedler & Johansson (2002:226)

Vinje bruker stort sett denne presenteringsstrategien, men i noen tilfeller vil han sette *elder* / *eller* mellom avløserordet og ordet det avløser. Akkurat det har ingen betydning i mine analyser, og jeg regner disse to presenteringene som likeverdige.

2.4 Hvordan kontrollerer jeg materialet?

2.4.1 Hvorfor gjør jeg det?

Det er fint å ha en samling av 126 avløserord, men det gir jo ikke så mange svar på spørsmålene mine dersom jeg ikke gjør noe med dem.

Jeg spør om hva slags adjektiver som har hatt gjennomslag i moderne norsk, og jeg lurar også på om det er de samme prinsippene som ligger til grunn for hans fornorsking og måten det

blir gjort på når vi finner avløserord i dag. Jeg vil også forsøke å finne svar på hvilke ord i materialet mitt som Vinje kan ha laget selv og se hva slags prinsipper som ligger bak eventuelle nylaginger.

For å få svar på dette, må jeg altså kontrollere ordene mot forskjellige kilder, og kontrollkildene varierer som regel avhengig av hvilke aspekter av ordet jeg er interessert i å se på. Jeg har laget flere skjemaer og oversikter, som til sammen gir mange svar. De finnes som vedlegg.

Skjema 1 er en oversikt over avløserordene, konteksten de står i og hvor ordet er brukt.

Skjema 2 tar for seg avløserordenes betydning hos Vinje, i NO og i dag. Jeg sjekker også om ordet er brukt 1) i norrønt, 2) i dialektene, 3) i skrift før Vinje, 4) hos Aasen og 5) hos andre som var samtidige med Vinje. Dette er et slags hovedskjema, om du vil.

Skjema 3 er en oversikt over hvordan ordene er brukt hos Aasen i ordbøkene hans.

Skjema 4 viser i hvilken grad avløserordene er representert i nyere tekster i nynorskkorpuset, fra 1950 og fremover

Skjemaene finnes som vedlegg.

2.4.2 Kontrollkilder: Sjekk av ordets historie

Norrøn ordbok:

For å sjekke om ordene har vært brukt i norrønt, har jeg brukt Heggstad, Hødnebø og Simensens *Norrøn ordbok* (1993) som kilde. I en del tilfeller har jeg også funnet ordets norrøne form i NO. Vinje hadde gode kunnskaper i norrønt, og interesserte seg for historien til det norske språket. Derfor er det ikke urimelig at svært mange av avløserordene hans har røtter i norrønt.

Et moment som er viktig å ha i bakhodet, er det at en del ord som finnes i norrøne ordbøker, ikke nødvendigvis inneholder ord som *er* fra norrønt. Det at et ord er å finne der, betyr at det har vært kjent på den tiden, ikke at det var et frekvent ord. Jeg påpeker det i materialbehandlingen der jeg finner ord som er oppført i norrøn ordbok, men som kan ha annet opphav. Det er heller ikke så greit å vite om Vinje var klar over hvilke av disse ordene som virkelig var fra norrønt og hvilke som var lånt.

NO (Norsk Ordbok):

NO har jeg brukt som kontrollkilde på flere punkter, og er en viktig kilde. Når jeg bruker det for å se på hvordan et ord har vært brukt før Vinje eller av samtidige med Vinje, ser jeg etter kilder i oppslaget som kan gi svaret på dette. Etter oppslagsordet i NO, er det oppført henvisninger til andre som har brukt ordet, og det kan være et navn eller en forkortelse. Aasen er for eksempel forkortet til A¹ og A². For å finne ut hvilket år henvisningen stammer, fra kan vi se i brukerveiledningen til NO, hvor alle forkortelsene og navn er listet opp sammen med forklaring til hvilket verk det vises til. A¹ viser til *Ordbog over det norske Folkesprog* fra 1850, og A² er da hans *Norsk Ordbog* fra 1873.

I skjema 2 har jeg en kolonne jeg krysser av i dersom ordet er brukt av andre som levde på samme tid som Vinje. Grensen her har vært litt flytende, men i grunnen ikke så problematisk siden det ikke har vært mange tvilstilfeller her. Jeg har satt grensen for hva som er samtidig rundt 1858, som er året Vinje startet Dølen. Han gikk da over til landsmål, men siden han i årene før gradvis blandet inn norske ord i det danske skriftspråket, er det i teorien mulig at han har hørt og lånt ord fra andre som han selv begynte å bruke i sitt skriftspråk. Men som nevnt, har ikke dette vært problematisk i arbeidet mitt.

Grensen den andre veien har jeg satt ved Vinjes død, altså 1870. Knud Knudsens *Unorsk og norsk eller fremmedspråks avløsning* (1881) har jeg for eksempel ikke kunne betrakte som en samtidig kilde, siden dette er et verk som kom ut etter Vinjes død. På den andre siden er det viktig å ha i mente at Knudsen og Vinje kjente hverandre og en periode hadde en del med hverandre å gjøre. Knudsen startet også arbeidet med boken før Vinje døde. Slike betraktninger kan jeg ikke se bort fra. Mange av de ordene som finnes hos både Vinje og Knudsen, er riktignok hos sistnevnte oppgitt som landsmålsform, så når formålet er å se om ordet har vært belagt før for å fastslå om et ord er laget av Vinje eller ikke, får vi i det minste utelukket at Knudsen er mannen bak det.

MO (Metaordboken):

NO har så langt kommet til det niende bindet, og derfor har jeg brukt MO som søkebase når jeg ser på ord på s eller videre i alfabetet.

Norsk Ordbok har i skrivende stund kommet ut med ni bind, og min liste med ord inneholder også ord som går utover det siste bindet. For å finne den informasjonen jeg har bruk for,

bruker jeg Metaordboken (MO), som inneholder informasjonen som artiklene i ordbøkene er basert på. Den finnes i en litt enklere utgave på nettet, men jeg fikk tilgang til materialet i direkte i NOs baser. Stort sett er det veldig greit å søke i databasen, og det blir i prinsippet omtrent det samme som å lete etter informasjon i en bok. Er et ord godt belagt, vil det komme frem i boken, og det samme gjelder MO. En vesentlig forskjell er riktignok den at det kunne ta lenger tid å få ut den informasjonen jeg trengte fra MO dersom ordet hadde mange treff. Jeg er som nevnt interessert i enkelte aspekter ved ordet, og hvis listen med treff er lang, tar det naturligvis lenger tid å kikke på alle. Søkeordet har ett treff for hver kilde, og der det finnes, får man også opp en faksimile som viser bruken av det.

Ivar Aasen (1850 og 1873):

Aasen har jeg primært brukt som kontrollkilde når hensikten er å se om et ord kan være laget av Vinje. Aasen var både samtidig med Vinje, men han var også tidligere ute. I 1848 ga han ut *Det norske Folkesprogs Grammatik*. I 1850 kom *Ordbog over det norske Folkesprog* ut. Der jeg har funnet eksempler på at Vinjes avløserord også er å finne hos Aasens første ordbok, er det rimelig å anta at dette er et ord Vinje ikke står bak selv.

Aasen utvidet ordboken sin med materiale fra nye innsamlingsrunder og landsmålsliteraturen som var skrevet i årene etter 1850, og i 1873 ga han den ut under navnet *Norsk ordbog*.

I de tilfellene hvor Vinjes ord er å finne i denne utgaven av ordboken, vil spørsmålet om han kan ha laget ordet selv, være mer åpent. Det er naturligvis ingen automatikk i at et ord som først dukker opp i Aasen (1873), eller kanskje ikke finnes der i det hele tatt, er Vinjes eget. Men ordbøkene er en viktig kilde for å få oversikt over hvordan det leksikografiske landskapet så ut før og etter Vinje var aktiv. Jeg kommer for øvrig til å kommentere forholdet mellom Vinje og Aasen grundigere, så jeg vil vise til kapittel 4 og 5 for et mer utfyllende bilde.

2.4.3 Kontrollkilder: Sjekk av ordets bruk og gjennomslag fra 1950→

NO:

For blant annet å kunne avgjøre om et avløserord gis annen betydning hos Vinje enn den mer utbredte betydningen, sjekker jeg ordet mot alt nevnte NO. Det hender at ordet jeg kontrollerer, ikke er belagt utover Vinje, og da er det betydningen han la i ordet som er

oppført i NO. Jeg har forsøkt å fange opp disse tilfellene og påpeke det i skjema 2.

NOB (www.nob-ordbok.uio.no):

Nettutgaven av nynorsk-og bokmålsordboken har jeg også brukt flittig for å finne ordforklaringer. I tillegg har NOB gitt nyttig informasjon om opphav til ordene i materialet mitt, for det har jeg også hatt behov for å kartlegge. Også i kartleggingen av avløserordenes gjennomslag og bruk i nyere norsk, vil NOB gi en pekepinn på hvordan ordet står seg i dag. Med det mener jeg at det kan være grunn til å tro at et ord som ikke finnes i NOB, er mindre brukt enn et ord som finnes der, jamfør kapittel 5.

Nynorskordboka, 4. utgave:

Brukt som kilde for å kontrollere om et ord kan regnes som etablert, jamfør kapittel 5. Dette gjaldt en gruppe ord som jeg ikke fant belegg for i nynorskkorpuset.

Det nynorske tekstkorpuset (nynorskkorpuset, eller bare korpuset):

Se omtale tidligere i dette kapittelet.

2.4.4 Oppskrift: Slik søker du i nynorskkorpuset

Utgangspunktet er Norsk Ordbok sine nettsider, <http://no2014.uio.no>, og for å søke i den taggede utgaven nynorskkorpuset som jeg har brukt, går du på søkesiden.

For å gjøre et generelt søk i Vinjes tekster, bruker du denne søkekoden:

```
[word="(("&ref="Vi.SkrS.*"]
```

Resultatet du da får, er tekstlinjer hentet fra samlingene, sammen med en kilde til hvilket av de fire bindene og hvilken side du finner hver av tekstlinjene.

Når jeg har funnet adjektiv til mitt materiale, har jeg søkt etter tekster sortert etter bokstaver.

Til sammen gjorde jeg 29 søk, ett for hver bokstav. Da brukte jeg denne søkekoden:

```
[word="( (.*"&ref="Vi.*SkrS.*"]a.*"
```

Bokstaven utenfor klammeparentesen viser hvilken bokstav du søker på, så ved å bytte ut den får du altså treff på tilsvarende bokstav. Resultatet du får etter et slikt søk, ser slik ut:

Vi. SkrS I, 354

Tanken, at Folk kann leggjast (**adder**es) i hop som Talsummar

Vi.SkrS I, 263 ein Embættesmann ikki koma i godt (**adelegt**) Selskap, elder eingong
faa

Ordet i parentes bestemmer da hvilken bokstav dette teksutdraget sorteres etter.

↓ I= Bind I, 354= side

Vi. SkrS I, 354

↑

Vinjes ”Skrifter i samling”

Dette gjorde jeg altså 29 ganger, og en stor del av materialet mitt befinner seg blant de ordene jeg fant der.

For å kontrollere bruken av et ord, har jeg ikke bare søkt på selve oppslagsordet, eller *lemmaformen*, som det heter: *adaleg*, *hugmjuk*, *mannamild*. Jeg har også tatt med ordet i dets bøyde form, og det vil være med på å gi et mer komplett bilde av bruken enn om jeg begrenser til oppslagsformen. Ved å bruke søkekoden ”adaleg.*” får vi opp alle treffene som starter med *adaleg* (adalege, adalegare, adalegast osv.), og det samme skjer når vi søker på *hugmjuk*.

Når jeg vil kartlegge bruken av ordene fra 1950 og etter, har jeg også søkt på ordene i deres normaliserte form. For eksempel søker jeg etter *gåen*, ikke *gaaen*.

3 Teori

3.1 Innledning

Aktuelle problemstillinger:

Problemstillinger som jeg har opplevd som relevante for oppgaven min, er de som i hovedsak blir presentert her. Adjektivene i materialet mitt som balanserte på grensen mellom sammensetning og perfektum partisipp samt sammensetning og avledning blir også diskutert, og jeg forsøker å basere meg på egne eksempler. Temaer som ordstruktur, sammensetninger, adjektivgrupperinger og lignende er naturlig nok mer omfattende enn jeg her har hatt mulighet til å presentere, så jeg har lagt vekt på å få frem de delene av temaet som er mest relevante for oppgaven videre.

Videre er det også relevant å se på hva vi mener med begrep som fremmedord, importord, lånord, purisme og avløserord. Disse henger på mange måter sammen.

Om innholdet i begrepene:

Purismen vokser gjerne frem i et språksamfunn som vil holde ord fra ett eller flere bestemte språk ute, og arbeidet med å finne hjemlige avløserord for de utenlandske ordene kan sees på som en leksikalsk purisme. Jeg kommer også inn på hva som kjennetegner et godt avløserord. Disse poengene er spesielt relevante siden de peker frem mot en diskusjon som kommer senere i oppgaven. Utover dette har jeg stilt spørsmålet om i hvor stor grad Vinjes fornorskinger kan kalles avløserord eller ikke, med bakgrunn i ulike definisjoner på begrepet. Det jeg konkluderer med, er å bruke begrepet lånord for ordene han ville fornorske, og avløserord får stå for de ordene han heller ville bruke enn de utenlandske.

3.2 Ordstruktur:

3.2.1 Hva er et ord?

Som Enger & Kristoffersen (2000:42) skriver, er det å ha en viss ide om hva et ord er i flere sammenhenger. Skal vi beskrive syntaksen, som handler om å sette ord sammen til en større enhet, er det greit å ha oversikt over begrepet ord. Det samme hvis vi skal beskrive ordforrådet, eller *leksikon*. På mange måter er det vanskelig å avgrense betydningen av *ord*, og det kan nok være innvendinger mot mange av kriteriene.

De fleste språkbrukere vil nok ha en viss følelse for hva et ord er og hva det betyr. Men det finnes flere måter å bruke det begrepet på. Hvis vi vil finne ut hvor lang en tekst er, kan vi telle de *løpende ordene*. Dersom ordene *hus* og *husene* dukker opp i samme setning, vil vi dermed regne dem for to ord. En annen måte å telle på, er å regne ordformer som *hus* og *huset* til samme ord. Da teller vi hvor mange ganger vi må slå opp i en ordbok for å finne antall ord. Brukt i denne sammenhengen kaller vi gjerne ord for *leksem*. *Hus*, *huset* og *husene* er altså forskjellige former av leksemet *hus*. Den formen ordet har i ordboken, kalles for *lemma*. Ofte er dette den mest kontekstuavhengige formen ordet har, som at verb står i infinitiv i norske ordbøker (Berkov 1997:176).

Når jeg søker i nynorskcorpuset for å finne gjennomslag for adjektivene i materialet mitt, begrenser jeg meg for eksempel ikke til ordets lemmaform. Det betyr at jeg ikke holder meg til for eksempel *adaleg*, som vil være lemmaformen, men jeg vil finne former som *adalege*, *adalegt*, *adalegare*, osv., altså former som ikke er oppslagsord i ordbøker. Men når jeg vil finne betydningen av ordet i NOB, da må jeg søke på *adaleg*.

3.2.2 Innføring i norsk grammatikk (Enger & Kristoffersen)(2000):

Her blir ordet definert etter en kombinasjon av strukturelle og fonologiske kriterier.

Ordet blir sett på som ”den enheta som avgrenser syntaksen fra morfologien” (s.36), men det er ikke tjenlig å definere ordet utelukkende basert på skriften. En grunn til det er at folk skriver feil, og en definisjon som ”den enheta vi setter mellomrom framfor og etter” (s.36) vil kunne bli misvisende. Mange skriver for eksempel *idag* i ett ord, selv om den offisielle rettskrivingen sier det skal være to ord. Jeg tror allikevel det kan være verdt å peke på at det etter hvert begynner å bli vanlig med særskriving av ord som skal være sammenskrevne.

En annen grunn til å ikke basere orddefinisjon på skrift, er at det finnes skriftløse kulturer,

selv om folk i slike kulturer også vil ha en følelse for hva et ord er.

Flere andre kriterier for avgrensning av ordet omfatter blant annet de jeg nå gikk gjennom , selv om det blir påpekt at det godt kan finnes innvendinger mot disse kriteriene:

- Ordet er en ”minimal fri form”, jamfør den amerikanske lingvisten Leonart Bloomfield (1887-1949). Det er altså den minste enheten som kan utgjøre en ytring.
- Rekkefølgen på elementene inni et ord kan ikke byttes om (*Stygge* kan deles opp i *stygge+e*, men vi kan ikke dele det opp i **e+stygge*). Sammensatte ord er problematiske i denne sammenhengen, siden elementene som utgjør slike ord av og til kan byttes om på (*Råvennlig –vennlig*), men betydningen og dermed semantikken vil naturligvis endres dersom vi bytter om på elementenes rekkefølge.
- Indre sammenheng: Vi kan ikke uten videre sette inn nye ord inni et ord.
- Ordet er en betegnelse for et begrep.
- Ordet kan ha trykk. Det vises til eksemplet *Men det er deg jeg elsker*, hvor vi kan legge trykket på de fleste ordene (*Det* er unntaket her, for mange slike småord får ikke trykk).

3.2.3 Norsk referansegrammatikk (Faarlund, Lie, Vannebo) (1997)

Her blir også en kombinasjon av fonologiske og strukturelle kriterier lagt til grunn for definisjonen av et ord:

A. Et ord er en meningsbærende enhet som kan (men ikke behøver) uttales med eget selvstendig trykk (hovedtrykk)

B. De enkelte delene av et ord kan ikke bytte plass eller skilles fra hverandre ved at et annet ord blir skutt inn. (s.15)

Innen morfologien er ordet et sentralt element, og det samme kan vi si om elementer som er mindre enn ordene, men som fremdeles er meningsbærende, som vi i det følgende skal se litt på.

3.3 Hvordan lager vi ord?

3.3.1 Hva er et morfem?

Kort sagt kan vi si at morfemet er ”det minste elementet i språket som kan ha eiga tyding”. (Faarlund 1995:11). Det kan enten være et ord i seg selv, som *god*, *se*, *nå*, eller så kan det være en del av et ord: *Åpen-het*, *u-selv-stend-ig-e*, *snill-ere*, *be-hjelp-e-lig*. Hvert morfem her, er med på å gi ordet betydning, selv om et morfem ikke nødvendigvis kan fungere som eget ord. –lig som i *behjelpelig* kan jo ikke stå alene i en setning. Betydningen i et ord som *uselvstendig* vil for eksempel skifte hvis vi fjerner *u-* eller *-e*. Vi kan dele morfemtypene inn i to kategorier etter hva slags innholde de har. Morfemer som *god*, *se* og *nå* viser til handlinger, tilstander og ting generelt vi omgir oss med i verden, mens morfemer av typen –e og –ere viser til språklige kategorier. –e betyr her bestemt form, og –ere viser at adjektivet står i komparativ.

Faarlund kaller disse morfemtypene for *leksikalske* og *grammatiske*. De leksikalske morfemene er en åpen klasse, noe som vil si at den er åpen for nye morfem etter som de kommer inn i språket. I ord som har flere morfemer, er det som regel mulig å plukke ut det som bærer hovedinnholdet i ordet, som i *åpen-het*, *snill-ere*. Disse morfemene, som igjen ikke er mulig å dele opp i mindre deler, kaller vi *rotmorfem* eller bare *rot*. Et *rotord* er da et ord som kun består av en rot, som *dag* og *hus*. Setter vi sammen to eller flere leksikalske morfemer, får vi en sammensetning: *sursøt*, *smågjerrig*, *frakteskip*. Det siste morfemet er normalt sett det meningsbærende. Vi kan i grunnen godt bytte ut ordet *morfem* med *ord* når det er snakk om slike sammensetninger, siden de er satt sammen av selvstendige ord.

Grammatiske morfemer blir det derimot sjeldent flere av, og de er det mulig å liste opp, noe vi også gjør i grammatikkbøker. I tillegg til bøyingsendelser, kan vi også regne med *u-* og *be-*, *-lig* og *-ig* som grammatiske morfem. Vi kaller morfemer av typen *u-* og *be-* for *prefiks*, og de av typen *-lig* og *-ig* for *suffiks*.

Her er vi inne på noe som er viktig for denne oppgaven, nemlig orddanning.

3.3.2 Avledninger

Avledninger danner nye ord, men til forskjell fra sammensetninger dannes avledningene av ord samt et element som ikke kan regnes som eget ord. Det vil si at det er et element som *i seg selv* ikke har noen egen betydning. *sk og *ig finnes for eksempel ikke som selvstendige ord, men når de er en del av et ord, er de med på forandre ordets betydning. Vi kan dele avledninger i to hovedtyper, prefiksavledninger og suffiksavledninger.

Suffiksavledninger de mest utbredte, og i mange tilfeller kan avledningssuffikset også forandret ordets ordklasse eller gjøre ordet om til en annen type innenfor den samme ordklassen. Prefiksavledninger får ikke endret ordklasse.

Eksempler på dette finner vi blant annet hos Leira (1992:25-26).:

Fra substantiv til adjektiv: *Bonde* → *bondsk*, *bok* → *bokleg*

Fra verb til adjektiv: *Bruke* → *brukeleg*, *kontrollere* → *kontrollerbar*

Fra adjektiv til adjektiv: *Blå* → *blåleg*, *stor* → *størlåten*

Avledninger kan igjen inngå i nye avledninger eller eventuelt sammensetninger, som i *fisker* (avledning) → *yrkesfisker* (sammensetning) og *kjærlig* (avledning) → *kjærlighet* (Eksempler fra Faarlund et al. (NRG etter *Norsk referansegrammatikk* fra nå). 1997:54)

3.3.3 Produktivitet

Både bøyninger og avledninger kan være produktive, noe som vil si at det kan brukes til å lage nye ordformer. NRG (1997) beskriver produktivitet som ”en måte å danne et ord på er produktiv når vi kan danne nye ord på samme måte”(s.55) Får vi for eksempel inn et nytt verb i språket, vil også det få en presensform, preteritumsform osv. Avledninger kan også være produktive. Vi kan for eksempel danne substantiver på –het av mange adjektiver, som i *god* → *godhet*.

Likeledes vil et uproduktivt element være et som eksisterer, men som ikke brukes i nye ord. Leira (1992:17) bruker prefikset be- som eksempel på dette.

Substantivformene høyde/høgd av høy og lengde/lengd av lang, viser heller ikke en produktiv avledningsmåte. Vi finner den ved noen få adjektiver, og ikke med nye som kommer inn i språket. Det samme skjer med substantiv avledet av adjektiver i engelsk på –th, som *warmth* (av *warm*), *width* (av *wide*), *length* (av *long*). Avledning på –th er uproduktivt, selv om vi

kunne tenke oss til parallelle former som *coolth*¹ (av *cool*) og **thickth*. Men jf. Matthews (1992:70) vil slike former bare være mulig som en ”verbal joke”.

3.3.4 Hva er et sammensatt ord?

Som det trekkes frem hos Enger & Kristoffersen, brukes ordet sammensetning både om selve prosessen, altså det å sette sammen ord, samt resultatet, altså det sammensatte ordet.

Det kan være greit å vise til at det finnes innvendinger mot å betrakte delene i en sammensetning som ord, eller *ordledd*. Bondi Johannessen (2001) foreslår i stedet *stammeleddanalyse*. Problemet med å se på sammensetningene som sammensatt av ord, oppsummerer hun slik:

Vi har sett at ordleddsanalysen er problematisk når det gjelder forledd, fordi den må regne forledd som bøyelige ord. Empirisk stemmer ikke det for moderne norsk. Vi har også sett at ordleddsanalysen får problemer når det gjelder etterledd, fordi den regner også disse som bøyelige ordmer presist antar den at det er etterleddene snarere enn sammensetningen som helhet som bøyes.
(Bondi Johannessen 2001: 84)

For en grundigere gjennomgang av stammeleddsanalysen, viser jeg til artikkelen ”Sammensatte ord” (På trykk i *Norsk lingvistisk tidsskrift* 19-2001)

Jeg kommer imidlertid til å følge både NRG og Enger og Kristoffersens syn på sammensetninger som sammensatt av ordledd. Dette er det tradisjonelle synet på sammensetninger, og jeg har ikke til hensikt å problematisere sammensetninger. Men det kan være greit å vite at det finnes alternative syn.

Vi sier at et sammensatt ord kan deles i to, og om det har flere ledd, skal det være mulig å dele det i to i første omgang. Jordbærsyltetøy kan for eksempel deles i *jordbær* + *syltetøy*, som igjen kan deles i *jord*+*bær* og *sylte*+*tøy*. I tilfeller der det er flere ledd, vil vi ifølge Enger & Kristoffersen bruke semantisk kunnskap for å tolke sammensetningenes betydning og hvordan de skal deles opp. Derfor vil vi dele inn ord som *ludomesterskap* i *ludo*+*mesterskap*, og ikke *ludomester* + *skap* (eksempel: Enger & Kristoffersen s.123)

Både i tilfellene *jordbærsyltetøy*, *ludomesterskap* og andre sammensetninger som *glovarm* og

¹ Formen finnes i Old English Dictionary (<http://www.oed.com/view/Entry/41000?redirectedFrom=coolth#eid>), men kan ikke konkurrere med formene *coolness* eller bare *cool*, jf. Matthews (1993:70)

blytung er det etterleddet som bestemmer ordklassen. Syltetøy og mesterskap er substantiv, og varm og tung er adjektiver.

Betydning

Det byr som regel ikke på problemer å forstå et sammensatt ords innhold, de er som oftest gjennomsiktlige. Derfor forstår vi at *vannsenseng* er en seng med vann og at *solseng* ikke er en seng vi sover i, men ligger på når vi er på stranden. Dette kan vi forstå av forleddet, som jamfør Leira (1992:21) ”avgrensar, presiserer eller gjer noko anna med tydinga til etterleddet”. Men det er kanskje ikke riktig å slutte fra dette at ethvert sammensatt ord har gjennomiktig betydning. Vi vet for eksempel at *kjøttdeig* er deig laget av kjøtt, på samme måte som vi vet at en *bolledeig* ikke er laget av boller, men at det er en deig vi lager boller av. Hva kan vi da si om en deigtype som *familiedeig*?² Det er på ingen måte en deig vi lager familie av, og det er høyst usannsynlig at den er fremstilt av familier. Her er det ingen åpenbar sammenheng mellom første- og andreledd, og etter et søk på Internett viser det seg at mange spør om hva familiedeig er. Av det kan vi kanskje slutte at det er lite ved navnet som viser hva produktet faktisk er. Noen tolket navnet som en ”makaber spøk”, og det kan kanskje si noe om hvor vanlig det er å finne en semantisk sammenheng mellom ordenes ledd.

Et lyst hode som kaller seg ”Lillian” la igjen en kommentar på et blogginnlegg som reiste spørsmålet om familiedeig, og hun ordla seg slik:

”Jeg tenker logisk og sier; det heter familiedeig fordi den passer til matlaging i familier.”³

Dette er muligens det nærmeste vi kommer en rasjonell forklaring på hva familiedeigen faktisk var, men den viser i alle fall at ordets betydning ikke umiddelbart kan leses ut av delene *familie* + *deig*. NRG (1997) sier det slik at når vi tolker en sammensetning, forsøker vi å finne fornuftige tolkninger uten å følge et bestemt mønster (s.56).

Allikevel er det nok slik at sammensetninger stort sett har en ganske gjennomiktig betydning, siden det regnes som en produktiv prosess i norsk. Mange nye ord som kommer inn, er nettopp sammensatte ord, og dersom betydningen ikke er helt umiddelbar, kommer det ofte i en kontekst som gjør det vanskeligere å feiltolke betydningen (Enger & Kristoffersen: 129)

² Om familiedeig: **Familiedeig** er en kjøttdeig med like deler kjøtt fra storfe og svin, og som kan inneholde 18% fett. Familiedeig er et ord som er konstruert for å få frem et produkt som ikke er underlagt myndighetenes krav til definerte kjøtt råvarer. Den er altså fremstilt av kjøtt med mer bindevev og mer fett enn f.eks kjøttdeig og karbonadedeig som er produkter med spesifikke kvalitetskrav. (Kilde: Wikipedia: <http://no.wikipedia.org/wiki/Familiedeig> Familiedeig gikk forøvrig ut av produksjon 1. februar 2010.

³ http://solveigangelica.blogg.no/1247035959_hva_er_familiedeig_la.html

3.4 Adjektiv

3.4.1 Adjektivenes plass i ordklasseinndelingen

Ordklasseinndelingen er en av de eldste delene av europeisk språkvitenskap, med en historie som strekker seg mer enn 2000 år bakover. Alt i den greske grammatikeren Dionysios Thrax' (170-90 f.Kr.) *Téchnē Grammatikē*, finner vi en åttedelt ordklasseinndeling, og senere i romersk tid ble ordklassene fra gresk overført til latin. Det har også tradisjonelt vært slik at den norske ordklasseinndelingen har bygget på dette gresk-latinske mønsteret.

<i>Hvem</i>	<i>Når</i>	<i>Plassering</i>	<i>Funksjon</i>
Platon /Aristoteles	Ca. 400 f.Kr.	Ikke nevnt	Ikke nevnt
Dionysius Thrax	Ca.100 f.Kr.	Under substantiv	Beskrevet som "concrete/abstract entity" (Mpofu 2009:10)
Marcus Terentius Varro	116 -27 f.Kr.	Under substantiv	Gi navn
Priscian	500 e.Kr.	Under substantiv	"substance" /kvalitet
Thomas av Erfurt	1310	Under substantiv	"Signifies by the means of the mode of an existent or of something with distinctive characteristics"
Port Royal-grammatikerne	1660	Under verb (adjektivisk verb)	Verb er bekreftende ord. Kan deles inn i "substantiviske" ("er") og "adjektiviske" verb ("lever" = levende)
James Harris	1751	Under verb	Språket ble forklart ut fra hvordan det uttrykte "logical propositions"

<

Tabell 1 :Klassifiseringen av adjektiv, en historisk oversikt. (Basert på Mpofu 2009)

Ordklasser danner grunnlaget for inndeling i syntaktiske ledd, og alt Platon (ca.400 f.Kr.) delte greske setningsledd i to kategorier, nominaler (onoma) og verbaler (rhema).

Setninger består av forskjellige setningsledd, som har ulike grammatiske og semantiske funksjoner i setningen og i forhold til hverandre. NRG (s.42ff) definerer setningsleddene delvis etter hva slags frasetype det er, og delvis etter plasseringen i setningen. Et subjekt vil

for eksempel være setningens nominal, men det trenger ikke være et substantiv, noe det kunne være nærliggende å anta siden ordene ligner. For å følge NRG videre, viser de hva et subjekt er med eksempler som *det gamle huset, dere, at han protesterer, å spise fisk*. Med *plassering i setning*, mener NRG hvilken plass ordet får i setningsskjemaet, altså et skjema som viser hvordan setningsleddene plasserer seg i forhold til hverandre. Et subjekt finner vi i det som kalles forfelt, altså i starten av setningen, eller i det som kalles midtfelt, altså midt i setningen.

Utover 1800-tallet overtok en mer historisk-komparativ filologi over, og *sammenligning* ble en viktig innfallsvinkel til arbeidet filologene gjorde. Også i denne perioden ble adjektivene klassifisert under substantiv, men fra 1900-tallet har de blitt regnet som en egen ordklasse. For en mer detaljert fremstilling av akkurat dette, viser jeg til blant annet Mpofu (2009).

3.4.2 Ordklasseinndeling på norsk vis

Tradisjonelt har ordklasseinndelingen blitt gjort på bakgrunn av forskjellige kriterier. Av og til har bøyingen blitt lagt til grunn, andre ganger er det ordenes betydning (semantikk) eller ordets syntaktiske egenskaper vi har definert ordklassene ut fra.

Den vekslende bruken av inndelingskriterier skyldes at den norske ordklasseinndelingen baserer seg på mønsteret etter de to klassiske språkene.

Ordene skulle også gjerne inn i samme klasser som de tilsvarende i de gresk-latinske. For å følge Kulbrandstad (2007) sitt eksempel, vil det si at de ordene som i innhold og bruksmåte tilsvarte pronomen i latin, skulle utgjøre ordklassen pronomen også i norsk. Det vil si at ord som *min, som* og *denne* (s.107), havnet i den samme kategorien, selv om det var lite annet som forente dem utover at de tilsvarer pronomen i latin. Som Enger & Kristoffersen (2000) skriver, er det ikke nødvendigvis slik at den inndelingen vi har blitt kjent med fra skoletiden og etter hvert blitt vant til, er den som passer best til norsk (s.46)

Kritikken mot den tidligere ordklasseinndelingen gikk på det at inndelingen ikke er gjort etter faste prinsipper, og inndelingskriteriene har vært for tilfeldige. (Kulbrandstad 2007:108)

Stort sett ble ordklassene avgrenset enten semantisk eller syntaktisk, og sjelden på grunnlag av bøyning. En nyere ordklasseinndeling finner vi i NRG (1997), hvor det viktigste inndelingskriteriet er bøyning. De ordene som bøyes, blir samlet etter hvilken bøyning de får (tallbøyning, tempusbøyning, gradbøyning osv.), mens de som ikke bøyes, klassifiseres etter hvordan de blir brukt i setningen, altså syntaktisk.

Papazian (2006) har en lengre diskusjon om dette temaet i sin artikkel ”Adverb, adjektiver og preposisjoner i Norsk referansegrammatikk- Et forsøk på å rehabilitere adverbene”. Her går han ut mot NRGs behandling av adverbene, som han karakteriserer som ”stemoderlig”(s.151. Han mener at avgrensingen av ordklassene i noen tilfeller har blitt forskjøvet, og det gjelder særlig adverbene, som i NRG regnes som adjektiver (for eksempel *ofte, lenge, sjelden*) eller preposisjoner (for eksempel *her, der, hit, dit, opp, inn*). Denne avgrensingen, som Papazian mener går på bekostning av adverbene, hevder han henger sammen med den vekten som NRG legger på bøyning. Jeg skal ikke gå inn på detaljer fra denne artikkelen, men synes det er verdt å vise til at ikke alle jubler for en ny ordklasseinndeling. For en grundigere gjennomgang av Papazians syn, viser jeg dermed til hans artikkel

3.4.3 Fremstilling av adjektiv i forskjellige grammatiske verk

Etter å ha sett litt på ordklasseinndeling, ser vi nærmere på hvordan ordklassen adjektiv blir fremstilt i NRG (1997) og to andre lærebøker i grammatikk: *Innføring i norsk grammatikk* (2000), Enger & Kristoffersen og Beitos *Nynorsk grammatikk* (1986).

Disse har jeg valgt siden jeg opplever dem som sentrale og relevante, og jeg synes de representative for lærebøker i grammatikk, siden de brukes en del i undervisning på nordiskstudiene.

Kort sagt har disse tre bøkene mye til felles i sine presentasjoner, og det er lite som skiller dem. Ordklassen adjektiv volder riktignok ikke mest hodebry blant norske språkvitere eller språkbrukere generelt, så jeg synes ikke jeg trenger å problematisere adjektivbeskrivelsen mer enn nødvendig. De tre kildene jeg har valgt, beskriver adjektiv ut fra tre perspektiver, nemlig det semantiske, det morfologiske og det syntaktiske.

Stort sett kan vi si det hersker enighet om at adjektivet samsvarsbøyes og gradbøyes.

Gradbøyingen skjer ofte med –ere/-est(e). Ord som ikke kan få disse endingene, som *spennende*, får det som kalles *perifrastisk bøyning*, altså bøyning med mer enn ett ord, i dette tilfellet *mer* og *mest*. Andre adjektiv blir ikke gradbøyd siden de betegner tilstander som i utgangspunktet ikke er graderbare: *gravid, død, daglig*.

Mine utvalgte verk er altså enige om det morfologiske. I et syntaktisk perspektiv er det ett moment som går igjen, nemlig bruken av adjektiv *predikativt* eller *attributivt*. At adjektivet brukes predikativt, betyr at det fungerer som et eget setningsledd, som oftest predikativ:

Boka er kjedelig. Når det står attributivt, står det sammen med et substantiv eller pronomener. Det er med andre ord adledd i en substantivfrase: *Den kjedelige boka.* (Eksempler fra Enger & Kristoffersen 2000: 103)

I oppgaven videre er det riktignok ikke adjektivenes morfologi eller syntaktiske posisjon jeg vil gå mest inn på, så jeg går ikke dypere inn i disse aspektene ved adjektivenes.

Før jeg går videre til å se på mine tre utvalgte grammatikker, kan det være interessant å se på Ivar Aasens grammatikk fra 1864. Langt på vei legger han mye av det samme i sin adjektivdefinisjon som vi finner i de nyere verkene.

Adjektivenes defineres av han som ”egenskabsord” som ”betegne , hvorledes en Ting er, og blant andet hvor den er skikket, seer ud eller befinder sig”. Videre skriver han at ”Dog er der ogsaa nogle, som kun betegne, hvorledes Tingen er stillet, ordnet eller nærmere bestemt, f. Ex. *annan, same, fyrste, fremste, indre, ytre o.s.v.*” (s.54). Disse kaller han også for *stillingsord*.

Umiddelbart ser det ut til at han definerer adjektivenes semantisk, men de morfologiske egenskapene blir også beskrevet, og Aasen har kommet frem til at adjektivenes både samsvarsbøyes og gradbøyes. Samsvarsbøyningen kaller han for *egentlig bøyning* (s.157), og gradbøyningen betegnes også som *sammenligning*.

For å følge opp det tredelte perspektivet på adjektiv, kan det være verdt å trekke frem Aasens syn på adjektivet syntaktiske egenskaper.

Han deler setning inn i tre deler, nemlig de nevnde (nomen) , fortellende (verb) og utfyllende (partikler) ledd. Adjektivenes faller i hovedsak inn under de nevnde leddene, sammen med substantiver og pronomener (s.265 ff.):

Adjektivets er blant annet med på å *bestemme eller forklare Substantivet*. Aasen sier også at samtlige *Nævninger* kan ha ulike funksjoner i setningen, ”nemlig deels i en fri og virkende Stilling som Hovedled (Subjekt, Nominativ), og deels at støtte sig til Sætningens Verbum eller et andet Ord, som da siges at ’styre’ dem eller bestemme deres Form.”

Dette ligger temmelig tett opp til de to funksjonene som generelt nevnes i dag, altså adjektivet i attributiv og predikativ stilling.

Fremstilling av hvordan ordklassen adjektiv presenteres i tre utvalgte verk:

	Norsk referansegrammatikk (NRG1997)	Innføring i norsk grammatikk (Enger & Kristoffersen 2000)	Nynorsk grammatikk (Beito 1986)
<i>Semantisk betydning</i>	Betegner som oftest egenskaper og midlertidige egenskaper (tilstander). Ordenstill regnes også som adjektiv, jf. <i>Den første kona hans</i>	Betegner egenskaper og tilstander	Egenskapsord. Skiller seg fra substantiv siden det sier noe om en egenskap ved noe, mens substantiver sier noe om helheten.
<i>Morfologisk betydning</i>	Samsvarsbøying og ofte gradbøying med –ere/-est eller mer/mest	Samsvarsbøying og ofte gradbøying med –ere/-est eller mer/mest.	Samsvarsbøying og ofte gradbøying med –are/-ast eller meir og mest
<i>Syntaktisk betydning</i>	Predikativ i en adjektivfrase eller adledd i en substantivfrase. Det kan være adledd til et annet adjektiv. Kan også være adverbial når det står i intetkjønnsform.	Brukes attributivt og predikativt.	Adjektiv kan stå som predikativ, det kan brukes attributivt, som <i>ettersett adjektival</i> (Han var ein mektig mann, rik og vensæl), <i>substantial</i> (Både unge og gamle var til stades) og som adverb.

Tabell 2: Fremstilling av hvordan adjektiv presenteres

3.4.4 Er partisipper adjektiver?

Så langt ser det ut til at det hersker enighet om hva slags ord adjektiv er, hvordan de bøyes og hvilken funksjon de har i setningen. Men helt ukomplisert er ikke denne ordklassen, noe som viser seg i spørsmålet om partisippene.

Mange av ordene i mitt materiale, er nemlig såkalte *partisipper*. *Partisipp* betyr ”som tar del i”, og det er langt på vei dekkende for disse ordene, som dels omtales som verbformer, dels som adjektivformer. Vi har to typer partisipper, nemlig *presens partisipp* og *perfektum partisipp*. Det er stort sett blant perfektum partisippene vi finner denne tosidigheten.

Jamfør Papazian (2006) er de klassifisert på ulikt vis, men tradisjonelt har de blitt regnet som verbformer. De har også vært regnet som en egen ordklasse som i gresk og latinsk grammatikk (Teleman1999).

Presens partisipper er satt sammen av et verb og suffikset –ende (bokmål) og -ande (nynorsk),

og har som regel betydningen ”som+betydningen av verbet” (fremstilling: NRG (1997:119). NRG (1997) betrakter presens partisipp som adjektiv, noe som begrunnes med at de

- Ikke bøyes i modus og tempus, som andre verbale kategorier
- Den syntaktiske posisjonen er som regel den samme som hos adjektiver, noe som altså vil si at de står som adledd til blant annet substantiver og predikativ.

Enger & Kristoffersen mener konteksten skal spille den avgjørende rollen når et presens partisipp skal kategoriseres (s.85). Dersom man for eksempel kan sette *svært* foran, har vi med presens partisipp som adjektiv å gjøre: *En svært krenkende uttalelse*. Det er også fellestrekk mellom partisippene og adjektivene i fraser som *En rasende mann* og *En sur mann*. *Sur* er et adjektiv, og i denne sammenhengen er bruken av *sur* og *rasende* parallell, så *rasende* er nok utvilsomt adjektiv her.

Allikevel er det ikke alltid mulig å omtale presens partisipp som adjektiv. Det går for eksempel ikke an å sette inn *svært* i *han kom løpende*: **Han kom svært løpende*.

Siden *løpende* kommer etter *kom*, er det den syntaktiske konteksten som gjør at Enger & Kristoffersen mener vi har med et verb å gjøre.

Også Ivar Aasen regnet presens partisippene som adjektiver: ”denne Form gjør sædvanlig kun Tjeneste som Adjektiv og staar ligesom udenfor Bøiningen, hvorfor den her ikke har været medregnet.” (1864:214)

Når det gjelder perfektum partisipp, er forholdet mellom adjektiv og verb litt mer komplisert. NRG(1997) regner perfektum partisipp som adjektiver når de står som adledd i substantivfraser, som i *oppsagte arbeidere* (eksempel: s.345) Som verb regnes det når det er en del av en verbalkonstruksjon: *Han har spist, hun har gått* osv. Perfektum partisipp er vanlig som infinitt del av et sammensatt verbal.

I en ubøyd form kalles partisippet *supinum*, og det samsvarsbøyes med subjektet i nynorsk hvis det står med hjelpeverb som *vere*, *bli* og *verte*: *Plata vert ofte spelt – Platene vert ofte spelte*.

Papazian (2006) argumenterer for å regne partisipper generelt som samme *ordform*, men at de brukes forskjellig i ulike kontekster. Det vil si at de i utgangspunktet regnes som verbaler, men kan brukes adnominalt og predikativt dersom de samsvarsbøyes. Han mener altså at partisippene er verbaler som kan *brukes* adnominalt og predikativt.

Lie (1994) er også positiv til å regne partisipper som adjektiv: ”Og konklusjonen er da at en bør skille mellom supinum, som er en verbalform, og perfektum partisipp, som er et adjektiv. Partisippet (adjektivet) er konvertert fra tilsvarende supinum” (s.10)

3.4.5 Partisipper videre i oppgaven

Jeg opplevde noen ganger som ganske vanskelig å avgjøre om et adjektiv fra materialet mitt skulle klassifiseres som partisipp eller sammensetning. Det gjaldt i hvert fall i starten av arbeidet med oppgaven da jeg skulle gruppere avløserordene, og det var da jeg fikk vansker med de ordene som så ut til å være satt sammen av et førsteledd som for eksempel kunne være adjektiv eller substantiv og et sisteledd som åpenbart var verb og begge leddene fungerte som selvstendige ord. *Fegjord* kunne for eksempel vært satt sammen av *fe* + *gjord*, og på samme måte var det med *velveita*. Er dette satt sammen av *vel* + *veita*? At noe er ”veitet på en god måte”? Eller er det å *velveite* et verb? Selv om det i prinsippet er et ord satt sammen av *vel* + *veita*, har jeg konkludert med at jeg frem til at det er et partisipp, siden vi i teorien kunne tenke oss et verb, **velveite*. Verbet **velveite* finnes riktignok ikke, og vi har med et uekte partisipp å gjøre, slik Leira beskriver det:

”I slike uttrykk som ”nylagde egg” og ”uinnbundne bøker” har me det som kallast uekte partisipp, Det er samansatte ordformer der sistelekken er eit partisipp, men der ordet som heilskap ikkje kan førest attende til eit regulært verb.”

(Leira 1992:24)

På samme måte er det med *smarttenkt*, *korttenkt*, *velgjort* osv. Helheten viser ikke tilbake til et verb, men sisteleddet gjør det.

NRG(1997) problematiserer tilfellene som balanserer på grensen mellom partisipp og sammensetting. Det trekkes frem at partisipper også kan danne adjektivsammensettinger, men at det kan være vanskelig å se hva vi har med å gjøre. Slik jeg forstår det, må partisipper som ikke kan føres tilbake til et verb være sammensettinger. Eksempler på det kan være **risikofylle* og **nærligge*, i tillegg til eksemplet som jeg har diskutert, **velveite*. Andre ord

stammer fra verb vi kjenner, som *fastsette*, og disse kan kalles partisipp av sammensatte verb. (s.79)

Når jeg allikevel velger å kategorisere **velveita* som partisipp, er det for å unngå et altfor uoversiktlig system hvor en sammensetning kan vise seg på to måter, altså som et ord sammensatt av to selvstendige enheter, og noe som egentlig ligner et partisipp.

Det vil si at jeg her støtter meg på det Leira har sagt om uekte partisipp.

3.4.6 Hvordan kommer jeg til å bruke ordet adjektiv?

Som jeg tar opp i metodekapittelet, kommer jeg til å holde meg til en definisjon på adjektiv som samsvarer med hvordan adjektiv blir definert i de verkene jeg har sett på.

NRG (1997) sin definisjon er denne:

”(...)leksikalske ord som typisk betegner egenskaper og tilstander ved individer, gjenstander, osv.” (s.22)

Dette inkluderer adjektiver avledet av perfektum partisipp og sammensetninger som har slike adjektiver som etterledd.

Hvordan grupperer jeg adjektivene?

I den empiriske delen av oppgaven, ser jeg blant annet på hvilke adjektivtyper som kan sies å være produktive hos Vinje. Derfor har jeg valgt å gruppere adjektivene, og det har jeg gjort på bakgrunn av adjektivets endelse slik det er oppført hos Vinje. Merk derfor at min inndeling avviker noe fra tradisjonell adjektivinndeling, i og med at a-verb (bytna, varna) plasseres i gruppe etter utgangen de har hos Vinje. Dette har jeg gjort av helt praktiske årsaker for å ikke få altfor mange undergrupper.

Presens partisipp

Perfektum partisipp:

- d/-t/-dd/-tt

Adjektiver med null-endelse (-Ø):

Sammensetninger

Avledninger:

- al

- en - et /- ut

- ig/ -ug
- leg (-lig)
- re /-ri
- sam
- sk

Her har jeg delt inn adjektivene slik jeg mener det er mest hensiktsmessig for meg selv, men registrerer at blant annet NRG deler ytterligere blant annet i gruppen med avledede adjektiver. De skiller mellom adjektiv avledet av verb, substantiver og adjektiv, men det gjør ikke jeg. Mine adjektiver blir betraktet fra flere perspektiv utover i oppgaven, og adjektiv avledet av verb kommer jeg inn på i kapittel X, så for å ikke skape for mange inndelinger, lar jeg det ligge for nå.

3.5 Lånord

3.5.1 Innledning

Dette temaet er svært omfattende, og er behandlet hos flere, deriblant i Helge Sandøys *Lånte fjører eller bunad* (1997), som har vært en viktig kilde i denne sammenhengen. Jeg har også hatt nytte av Stig Johansson og Anne-Line Graedler, som i sin bok *Rocka, hipt og snacksy- Om engelsk i norsk språk og samfunn* (2002) har tatt for seg bruken av engelske lånord i norsk og drøfter blant annet laging og bruk av norske avløserer for de engelske lånene. Jeg vil derfor henvise til spesielt disse bøkene for en mer utfyllende beskrivelse og diskusjon av temaet lånord og hva vi gjør med dem.

Siden dette temaet er stort, vil jeg i det følgende trekke ut de momentene jeg opplever som mest sentrale for oppgaven min.

Hensikten er å gi en kort oversikt over hva lånord er, og hvordan begrepet lånord forholder seg til andre beslektede begrep som importord, fremmedord og avløserord. Dette er nyttig i den store sammenhengen siden betydelige deler av oppgaven vil handle om hvordan Vinje forholdt seg til det han regnet som unorske ord og ordelement (som for eksempel suffiks). Jeg

gjør også rede for hvilke språk lånordene i norsk har kommet inn fra og hvorfor de kommer inn i språket. Aktuelle diskusjoner, som ”engelsktrusselen” og norvagisering av nyere importord (konteiner for container, lønsj for lunsj osv.) har jeg primært valgt å holde utenfor siden jeg ikke opplever de som relevante i denne sammenhengen. Denne oppgavens mer moderne innfallsvinkel dreier seg i hovedsak om fornorsking, altså lånordenes fornorskede utgaver (kollisjonspute for airbag osv.), ikke om arbeidet med å tilpasse lånordene til den norske ortografien.

3.5.2 Hva er importord, fremmedord og lånord?

Først noen begrepsavklaringer for å rydde litt opp i det som kan virke som en rad med synonymer!

I Torp & Vikørs (2003) fremstilling, skiller de mellom lånord og fremmedord.

Forskjellen mellom dem er at et lånord ikke umiddelbart ser fremmed ut, og det krever gjerne kunnskap om det bestemte ordet for å vite at det er lånt. *Kjeks* er et slikt ord (kommer av engelsk *cakes*). Vi kan med Torp/Vikør (2003) altså si at lånet har blitt tilpasset den norske språkstrukturen og at det ikke lenger oppleves som fremmed (s.271).

Både lånord og fremmedord kan kalles *importord*.

Johansson & Graedler (2002) skiller ikke mellom lånord og fremmedord på samme måte. I deres fremstilling er lånord *både* de som ser hjemlige ut, pluss de som ser fremmede ut, som de altså kaller fremmedord. Begge deler er lånord, men ikke alle lånord er fremmedord.

Trene er et eksempel på et lånord som ikke virker fremmed. *Coach* er også et lånord, men det har en avstikkende stavemåte, og det vil da regnes som et *fremmedord*.

Et fremmedord er med andre ord også et lånord, men det er kommet inn i språket i nyere tid og har ikke rukket å bli tilpasset språkstrukturen. Fremmedordene kan derfor skille seg ut ortografisk, lydlig eller i måten de bøyes på, eller så brukes de gjerne i fagspråk slik at det ikke er allment kjent. Med andre ord: Vi kan ofte se eller høre at fremmedordet kommer fra et annet språk.

Nøyaktig hvor grensene går, er ikke lett å si helt sikkert, for et ord kan i noen tilfeller skrives i en tilpasset form, andre ganger ikke: *crashe* – *krasje* – *kræsje*. Siden det ikke er lett å vite om vi skal omtale slike grensetilfeller som fremmedord eller lånord, vil Johansson & Graedler si det er bedre å holde seg til bare *lånord*. Sandøy bruker *importord*, og etter det jeg forstår, er det ikke forskjell i hva Sandøy og Johansson & Graedler legger i begrepene. Det er snakk om to ulike ord for det samme: Et paraplybegrep for lånord og fremmedord.

Her har vi altså sett at enkeltord blir lån. Men også hele fraser kan komme inn i språket, som for eksempel *you name it, the show must go on* og *fit for fight* (eksempler fra Johansson & Graedler 2002: 22). Disse frasene er, som vi kan se, fra engelsk, og når formen og betydningen er fra et annet språk, kaller vi det for et *direkte lån*. Hittil har jeg bare omtalt direkte lån.

Indirekte lån er ikke helt det samme. Det er inspirert av et annet språk, men har norsk form.

(1) Betydningslån: *bløt valuta* for *soft currency*, *realisere at* for *realise that* [...]

Det norske ordet finnes fra før, og har fått en utvidet eller ny betydning.

(2) Oversettelseslån: *Blodbank* for *blood bank*

En norsk sammensetning er dannet etter den engelske modellen. Det samme kan vi si når Vinje ”oversetter” *ufrugtbar* med *ualdande* eller *tragicomisk* med *iltløgjet*. I disse to tilfellene er det utenlandske oversatt direkte: u+ alda (frugt) + ande (bar)

(3) Fraselån: *Kaste inn håndkleet* for *throw in the towel*. Disse er basert på uttrykk.

I tillegg til direkte og indirekte lån, kan vi kort nevne *hybridlån*, som har en norsk del og en del fra et annet språk: *cowboymote*. Til slutt kan vi nevne såkalte *falske lån*, som er ord laget av elementer fra et annet språk, men som i sin helhet ikke finnes i långiverspråket: *softis*, *stressless*. (Johansson/Graedler 2002: 22-23)

Det var de ordene som har kommet inn fra andre språk. Hva da med de ordene som fantes i norsk før lånordene kom inn, eller *arveord*, som de kalles.

Et arveord er altså et ord som ikke er lånt, og som går tilbake til det Torp & Vikør (2003) kaller ”dei eldste formene av norsk vi kjenner” (s.271). Sandøy (2000) sier at ”det som ikkje er importord, er *arveord*, dvs. ord som har levd i språket så langt tilbake vi kan rekonstruere tidlegare språkstadium.”(s.12)

Mor og far vil for eksempel regnes som arveord, siden det skriver seg tilbake til indoeuropeisk. Tante og onkel, som opprinnelig er fra latin og har kommet via fransk, vil regnes som innlån.

Nå kan en nyansere bildet litt ved å si at det ikke nødvendigvis er så lett å trekke en linje mellom lånord og fremmedord som jeg har gjort. Hva vil det for eksempel si at ordet er tilpasset den norske språkstrukturen? Sandøy bruker ordet *demonstrere* som eksempel på

dette. I de tilfellene hvor dette ordet uttales med førstestavelsestrykk (²demonstrere), som man kanskje kan kalle en ”normaluttale”, kan vi si at ordet er tilpasset språkstrukturen. Mange uttaler det derimot med tredjestavelsestrykk (demon’strere). Som Sandøy skriver ”kan *språkhistorikaren* bruke det som indisium på at ordet er innlånt. Men *for den som beskriv samtidsspråket*, blir det eit definisjonsspørsmål om ein skal rekne denne trykkplasseringa som ’tilpassa norsk’ eller ikkje”(12).

På den andre siden vil nok ikke verb som *demonstrere* og andre på -ere volde mye bry hos språkbrukerne. Det finnes så mange av dem i moderne norsk at de nok regnes som helt vanlige i dagligspråket, og kommer det andre ord på -ere inn i språket, vil vi som regel ha en følelse for hvor trykket skal ligge og hvordan det uttales i dialekter. Det er slikt sett integrert i det norske språksystemet.

For å gjøre det enklest mulig både for meg selv og leseren, vil jeg derfor holde på skillet mellom lånord og fremmedord slik jeg har skissert det.

3.5.3 Valg av fagord og termer

Utgangspunktet mitt har vært at de ordene Vinje finner avløserord for, er unorske, altså lånord, for å bruke paraplybegrepet. Det viser seg imidlertid at det blir galt å omtale alle disse ordene samlet, siden en liten del av de ”lånte” ordene viser seg å være ord med opphav i norrønt. Jeg har omtalt en gruppe som *hyperfremmede*, og det er de ordene som står i sin opprinnelig utenlandske form, som *verthiert* og *enfants perdus*. Det kan hende det ville holdt å kalle dem for fremmedord, men siden det i tillegg er en viss fare for at de var uforståelige i den formen, er de altså kalt *hyperfremmede*.

Der det passer å bruke et ord som *lånord* eller *importord*, vil jeg bruke det første, slik det er gjort hos Johansson & Graedler. Det vil si at jeg også baker inn begrepet fremmedord. Men siden det er en del ord i materialet mitt som jeg ikke vil regne som lånord, som fortsatt er interessante å ha med, vil jeg bruke forskjellige måter å omtale ordene på.

Jeg opplever at det er vanskelig å bruke et ord som lånord om det materialet mitt består av, siden det som nevnt ikke stemmer. Når jeg går gjennom adjektivene gruppevis, kommer jeg også inn på ordenes opphav, og da regner jeg selvfølgelig med at ord med utenlandsk opphav går som lånord, selv om ordet ikke blir brukt i stor grad.

Ellers påpekes det i Sandøys fremstilling at norvagisering også er en slags fornorsking, men jeg kommer til å skille disse to begrepene og la norvagisering bety fonetisk og ortografisk

tilpasning av lånordet til det norske språkssystemet (fra uttalt *dsjus* til *jus* og skrevet *juice* til *jus*) der det er nødvendig.

3.5.4 Hvor kommer lånordene fra?

De indoeuropeiske språkene antas å stamme fra et felles urspråk, men i følge Almenningen (2002) vet vi ikke hvor, når og av hvem dette språket ble snakket. Antageligvis har det spredt seg til Europa og Sørvest-Asia gjennom folkevandringer omtrent to tusen år før Kristus, for så splitte seg opp i forskjellige språk. Disse språkene har så splittet seg igjen, og etter dem har vi fått våre språkfamilier som germansk, romansk og slavisk.

Lånordene har kommet inn fra forskjellige språk i ulike omganger. Torp & Vikør (2003) mener det må ha vært en omfattende språkkontakt med "eit ukjent språk eller fleire i førhistorisk tid" (s.272). Dette sier de fordi det viser seg at bare 2/3 av det opprinnelige germanske ordforrådet er felles med andre indoeuropeiske språkgrener, og mange særnordiske ord ikke er å finne i de andre germanske språkene. Hvilket språk lånene kommer fra, sier de altså ikke noe om.

Frem til sen middelalder holdt språket seg noenlunde stabilt, og ordene vi lånte, trengte vi for å navngi nye kulturfenomen. Mange ord kom fra keltisk: *jern*, *rike*, *ed*.

Kristendommen førte med seg en rekke nye ord fra spesielt latin og gresk: *prest*, *munk*, *engel*, *klokke*, og ridderkulturen skjenket oss mange ord fra fransk og tysk, som *kjær*, *herre*, *frue*

Det virkelig store långiverspråket var riktignok lavtysk, takket være den intense språkkontakten mellom hanseatene og nordmenn i senmiddelalderen. Helt alminnelige folk levde på den tiden tett på dette språket, som hadde stor prestisje. Lavtysk ble blant annet brukt i handel, og som en følge av dette er en stor del av det vi i dag regner som fullnorske ord opprinnelig fra lavtysk, eller så har vi fått dem via lavtysk fra et annet språk, som svensk eller dansk. Vi lånte ikke bare ord, men også en rekke affiks: an-, be-, bi-, for-, unn-, -aktig, -bar, -eri, -heit, -inne, -makar. (jf.Torp/Vikør 2003:273)

Flere av disse har siden vært upopulære blant nynorskpurister, deriblant suffikset -heit. Dette har også vist seg som et produktiv suffiks, så vi nøyde oss ikke med å ta inn lån; vi fortsatte å lage ord selv basert på denne endelsen.

Etter den store bølgen med lavtyske ord har vi fortsatt å låne fra andre språk, og hovedlångiveren de siste hundre årene har vært engelsk. Mange av de engelske ordene er nå så godt integrert i det norske språket at de ikke umiddelbart ser ut som lånord (sport, film,

jobbe), og mange ord er norvagiserte: tøff, sjekke, skåre.

Torp&Vikørs syn er at de engelske lånene ikke kan sammenlignes med de lavtyske, siden de ikke har vært med på å utforme selve kjernen i det norske språket. Vi har heller ikke noen engelske affiks som kan regnes som like produktive som de lavtyske. De har gjerne en annen stilverdi og er det Torp/Vikør kaller *stilistisk markerte*. Som eksempler på disse affiksene, nevner de blant annet –isere og –minded, hvor –isere ofte svarer til engelsk –ize. Eksempler finner vi i *aktualisere, terrorisere, privatisere*. (Leira 1990: 147) –minded kan vi bruke i betydningen *bevisst på*, som i *serviceminded*.

Nå er jeg imidlertid ikke så sikker på om bruken av –isere er så begrenset som Torp & Vikør vil ha det til, i sær ikke om vi snakker om suffikset som en verbendelse. En rekke helt alminnelige verb som *kategorisere, privatisere* og *aktualisere* har denne endelsen, og både Leira (1990) eller NRG (1997) beskriver dette som et suffiks som brukes en god del. Leira omtaler det til og med som produktivt (:147).

Om vi nå regner slike affiks med anglo-amerikanske opphav som etablerte eller ikke, er det slik at mange av dem kan virke påfallende og stikke seg ut *før* de er blitt etablerte.

En del av dem, -isere deriblant, vil jeg hevde, sklir så inn i språket og oppfattes etter hvert som nøytrale.

3.5.5 Lånord i språket

Med det menes hvordan lånordene tilpasser seg mottakerspråket, og at de endrer seg for å ikke bryte med språkets regler og struktur. Ifølge Johansson & Graedler (2002:133 ff) kan vi sette opp fire forskjellige dimensjoner for integreringen, som hver fokuserer på forskjellige sider ved ordet:

- Formell integrering, med fokus på ordets form. Det vil si at ordet er tilpasset mottakerspråket med tanke på uttale, skrivemåte og bøyning. Ikke alle lånord er tilpasset på alle tre måter, som ved at de har beholdt engelsk skrivemåte, men har fått norsk uttale og bøyningsendelse.
- Sosial integrering, med fokus på utbredelse, frekvens og bruksområde. Mange vanlige ord (jogge, tøff) er godt integrerte, mens ord som hovedsakelig brukes av en spesiell gruppe språkbrukere, er i mindre grad sosialt integrerte (*benchmarking, fuele* for *referansetesting* og å fylle *drivstoff*). Ordbøker brukes ofte for å gi en pekepinn på ordet sosiale integrering, for

har det fått plass, vil det som regel bety at det er akseptert.

- Psykologisk integrering, med fokus på språkbrukeren og hans/hennes holdninger. Hvorvidt et ord er psykologisk integrert vil henge sammen med hvor naturlig forhold språkbrukeren har til ordet og om det føles uvant eller ikke. Hvis det oppleves som fremmed, vil vi gjerne signalisere det ved å forklare det eller bruke et synonym samtidig.
- Leksikalsk integrering, med fokus på forhold i ordforråd. Et leksikalsk integrert ord vil ha funnet en plass i en gruppe beslektede ord (både med tanke på form og innhold), og ha en naturlig plass i ordforrådet vårt.

Det siste vil altså si at ordet får et liv i språket vårt, av og til uavhengig av innholdet det har i opphavsspråket. Sandøy (1997:43) trekker frem tre måter ordets betydning kan endre seg på når det har kommet inn i språket:

(1) Innsnevring: Importordet fyller en semantisk luke, og betydningen tilsvarer en måte å bruke ordet på av potensielt flere. Eksempler på det kan være *sjappe*, *digge*, *hot*.

(2) Utvidelse: Her får importordet en eller flere nye betydninger utover den det har i opphavsspråket. *Sjekke* (sjekke damer/menn) og *røff* (sporty /barsk) kan være eksempler på det.

(3) Forskyving: Det skjer når det aktuelle ordet får en annen betydning enn det opprinnelig har: *Dress*, *smoking* (fra engelsk, smoking jacket), *teit*.

(Sandøy 1997:43)

3.6 Purisme

3.6.1 Generelt

Siden vi har låneord i språket, vil det bety at det på et eller flere tidspunkt har vært kontakt mellom språk. Kontakt fører igjen til påvirkning, og språkplanlegging handler blant annet om å ta stilling til denne påvirkningen. Man kan, for å si det med Vikør, angripe problemstillingen på to måter: Enten gjennom å komme nærmere det andre språket, eller å holde en så stor avstand som mulig til det (2007:168). Purismen er da en reaksjonspolitikk overfor det andre språket, en motsetning til tilnærmingspolitikken.

Ordet *purisme* kommer fra det latinske ordet *purus* som betyr ”ren”. Vikør (2002) bruker også *målrensing* om den samme handlingen. Det er altså en handling eller en ideologi som går ut på å holde språket fritt for de språklige elementene som oppfattes som urene, i større eller mindre grad. Ofte er det snakk om elementer fra andre språk man vil holde utenfor det egne. Dette er ofte kombinert med en språkpolitikk som tar sikte på å lage avløsere for de fremmede ordene. Fokuset er ofte rettet mot et eller flere bestemte språk som har dominert over ens eget, eller som fortsatt gjør det.

I praksis er det vanskelig å holde alle utenlandske ord eller andre språklige elementer ute fra språket, og som Vikør (2002:123) påpeker, vil mange purister også mene at en viss mengde lånord er akseptabelt og uunngåelig, så lenge disse språklige innlånene holdes under kontroll og ikke blir for mange.

Purismen er et fenomen som omfatter mange sider av språket, men den vi kanskje kjenner best til, er den leksikalske purismen, som altså går ut på å holde ord av bestemte opphav ute av språket.

Vikør (2003:125 og 2007:171) deler den inn i det han kaller typologier.

Den ene viser hvilket nivå av språket som blir berørt, og den andre viser purismen i sine ulike former.

Vi kan først se på den typologien som tar for seg de ulike nivåene av språket og hvordan purismen viser seg der:

(1) Leksikalsk purisme:

Den vanligste formen for purisme, og det er som regel den vi forbinder med begrepet purisme. Leksikalsk purisme er altså motstanden mot fremmede ord.

(2) Syntaktisk purisme:

Her unngår vi å bruke syntaktiske konstruksjoner som har et fremmed opphav. Eksempler på det kan være substantivuttrykk, s-genitiv, passivbruk og enkel bestemmelse (Eks: *Den gode mann* i stedet for *Den gode mannen*).

(3) Morfologisk purisme:

Den morfologiske purismen retter seg mot bøyingsformer, som flertallsformer på -s etter engelsk mønster (*fotos, tanks* i stedet for *foto, tankser*).

(4) Fonologisk purisme:

Her er det snakk om motstand mot fremmede språklyder og kombinasjoner av dem. Eksempel finner vi i fonemet *dsj* som i uttale av engelsk jazz og jobb (dsjæzz, dsjjobb). Fonemet har slått gjennom i dansk, men i norsk sier vi heller *jass* og *jobb*.

(5) Ortografisk purisme

Arbeidet med å fornorske riktig skrivemåte av utenlandske ord er eksempel på ortografisk purisme (*gaid* for *guide*, *nasjon* for *nation* osv.) Her har de fremmede ordene alt kommet inn i språket. I følge Vikør (2002:125) kan vi kalle denne purismeformen for sekundær nettopp fordi den ortografiske purismen tar for seg ord den leksikalske (primære) purismen ikke holdt ute.

Lånordene skal med andre ord skrives etter mottakerspråkets regler, noe Vikør (2007) har gitt navnet *naturalisering*. Når mottakerspråket er norsk, kan vi kalle dette for *norvagisering*. Han påpeker at naturalisering er vanlig, men motstanden mot det kan være sterk i språksamfunn som pleier skrive ord i samsvar med språket ordet kom fra. (Germanske språk som dansk og nederlandsk, til en viss grad også tysk, svensk og norsk).

Den andre typologi tar for seg purismens former og Vikør har delt dem inn i fire dimensjoner:

- Nasjonal purisme
- Generell- spesifikk purisme
- Konservativ - regressiv purisme
- Sosial purisme

Han skiller her mellom den nasjonale og sosiale purismen, siden de opprinnelig har forskjellig ideologisk utgangspunkt. Men i vår sammenheng skal vi se at den sosiale og nasjonale purismen på mange måter henger sammen

Nasjonal - sosial (stilistisk)

Det Vikør kaller den *sosiale* purismen (2002:124) er et fenomen noe vi ikke nødvendigvis ser på som purisme, men som likevel er svært utbredt. Kort sagt retter denne purismen seg mot det mange vil kalle ”lavstil”, altså folkelige ord og uttrykk i standardspråket. Selv om sosial purisme er langt mer vanlig i andre språksamfunn enn vårt, finner vi det også her.

Riksmålsbevegelsen er et eksempel på det. For de tidligste nynorskpuristene var den sosiale purismen rettet den andre veien, mot det urbane borgerskapets språk, som ikke ble sett på som

folkelig nok. I den nynorske purismen har den sosiale purismen gått hånd i hånd med den *nasjonale*, som er en vanlig form for purisme. Med den vil en forsøke å holde utenlandske elementer ute av språket og verne det egne. Ofte er språket en vil holde utenfor det som tilhører en nasjon som har vært dominerende over ens egen nasjon. Ikke sjelden har også den dominerende nasjonens språk blitt påtvunget. Nynorsk purisme var i utgangspunktet nasjonal og skilte mellom norsk og unorsk.

I denne sammenhengen kan vi si at nasjonale purismen og den sosiale fant sammen i det at de rettet seg mot ord som hørte til mellom- og overklassen i byene. Ord som *deilig*, *dog*, *spise* og *heslig* ble skyteskive for purismen, siden de ble regnes som typiske for de øvre klassene av samfunnet og dermed var de ufolkelige. (Eksempler fra Vikør 2007:172) Denne koblingen mellom nasjonal og sosial purisme forklarer Vikør slik:

”Det er ikkje uvanleg at nasjonale reisingar stemplar overklassa sitt språk og sin kultur som fremmende og utanlandske mens vanlege folk, særleg bønder, representerer det nasjonale og ekte. Det var ein viktig komponent i den tyske nasjonalromantikken, som vart formidla via Danmark til land som Noreg og Island.”
(2007: 172)

Generell -spesifikk:

Den generelle purismen retter seg mot all språkpåvirkning som kommer utenfra, uavhengig av hvor språkelementene kommer fra. Ifølge Vikør (2007:173) klarer omtrent ingen språksamfunn å gjennomføre en generell purisme, siden dette krever at en fornyer språket med utelukkende hjemlige ordrøtter. Islandsk tilnærmer seg purisme på denne måten, og kan nok sies å være blant de språksamfunnene som kommer nærmest målet om å rense språket for utenlandske elementer. Som det kommer frem av betegnelsen, er den spesifikke purismen altså rettet mot bestemte språk, og denne typen purisme er langt mer utbredt. Her er det snakk om motstand mot et språk som blir sett på som en trussel mot det egne, slik som engelsk blir oppfattet av mange språksamfunn i dag.

Konservativ – regressiv

Motsetningene konservativ- regressiv tar for seg graden av gjennomføringen av purisme.

Vi snakker om konservativ purisme når vi aksepterer de elementene som alt har kommet inn i språket, men på samme tid ikke vil slippe inn nye. Den regressive purismen søker i språkhistorien etter en tidligere språklig ”gullalder”. Det innebærer at man vil prøve å rense ordforrådet så godt som mulig for lånord som har kommet inn etter denne ”gullalderen”. I nynorsk sammenheng vil vi kunne si at språket i norrøn tid tidligere var å regne som gullalder (da nynorsk ble kodifisert). Vikør mener merkelappene konservativ og regressiv på hver sin måte kan beskrive nynorsksituasjonen i dag. Den er konservativ når det kommer til det ordforrådet som alt er etablert, for det er ikke ønskelig å luke vekk ord som alt har fått innpass. På den andre siden er dagens språklige situasjon regressiv når det kommer til dialektenes ordforråd. (2002:124)

3.6.2 Hvorfor purisme?

Hvorfor velger så språksamfunn å legge seg på en puristisk linje? Vikør (2002:128ff.) har satt opp en oversikt med de vanligste argumentene for purisme som kan være interessant å se på. De kan godt beskrive situasjonen i flere språksamfunn utenfor Norge, men de er i stor grad tilpasset hjemlige forhold.

(1) Det nasjonal-historiske argumentet:

Et grunnleggende argument som skiller mellom norsk og unorsk. Dominerende frem til 1900-tallet, men ettersom flere internasjonale kulturord ble aksepterte, mistet det med tiden sin kraft, særlig etter andre verdenskrig. Språket har for eksempel lånt en rekke anglo-amerikanske ord som *camping*, *guide*, *hockey*, *weekend*, og flere av dem er såpass tilpasset norsk at de ikke lenger stikker seg ut: *film*, *jobb*, *klubb*. (Torp & Vikør 2003:274)

(2) Det pedagogiske argumentet:

Dette var et viktig argument i begynnelsen av målreisingen, og hadde som utgangspunkt at skriftspråket var utilgjengelig for folk flest på grunn av de mange ukjente fremmedordene. I stedet kunne en ta i bruk ord fra dialektene eller lage norske, selvforklarende ord. Også dette argumentet mistet kraft da de internasjonale kulturord begynte å slå gjennom.

(3) Det sosial-stilistiske argumentet

Dette argumentet retter seg altså mot språk som tradisjonelt blir sett på som ”bymål”, altså ord som gjerne forbindes med borgerskapet (som tidligere nevnt: *heslig, kun, sådan* osv.)

I norsk sammenheng vil det for en purist være formålstjenlig å bruke ord som er fra dialektene og dermed vise at bygdemålene ikke er mindre brukbart enn bymålene.

I likhet med de to første argumentene er dette også svekket, noe Vikør her begrunner med den ”generelle samfunnsutviklinga” (2002:129).

(4) Det demokratisk- stilistiske argumentet:

Tanken er at en gammeldags, tungvinn setningsoppbygning i det offentlige språket hemmer forståelsen hos vanlige mennesker, noe som går utover demokratiet. Ord på for eksempel -heit er upopulære i denne sammenhengen siden de gjerne er med på å fortette innholdet i en setning og gjøre den vanskeligere å forstå. Mange offentlige dokumenter er vanskelige å forstå siden de er fulle av slike ”substantiveringer”: Bokmål *vanskelighet* i stedet for *vanskelig, sannsynlighet* i stedet for *sannsynlig*, osv. En setning som *Jeg har vanskeligheter med å komme* vil nok bli regnet som tyngre enn *Det er vanskelig for meg å komme*. Derfor er det best å unngå ord på -heit. Dette er for øvrig blitt en bit av det som vi kaller klarspråksarbeid. Kort sagt handler klarspråk om å skrive leservennlig og forståelig, særlig gjelder det offentlige tekster og dokumenter som for eksempel fra Skatteetaten og Lånekassen. Det skal være mulig å forstå innholdet i et brev du får fra dem uten å måtte henvende deg til dem for å få hjelp til å tolke brevets innhold, med andre ord. Ved å holde det skriftlige språket fritt for slike ”substantiveringer” gjør man språket mer lettest.

(5) Det estetiske- tradisjonalistiske argumentet

Av hensyn til tradisjon og kulturvern skal vi ikke slippe tak i det nynorske ordforrådet.

Argumentet sier at ordforrådet har blitt en så viktig del av vår litterære kultur at nynorskkulturen står i fare dersom vi liberaliserer det for mye.

Dette henger også sammen med Vikørs siste argument på listen,

(6) Autonomiargumentet

Purismen er rett og slett viktig for å holde nynorsk og bokmål adskilt.

3.6.3 Den norske purismen

I de fleste skriftspråklige samfunn vil vi finne purisme, på et eller annet vis. Ofte finner vi den mest radikale purismen i skriftsamfunn som er i etableringsfasen, ikke sjelden i opposisjon til et annet dominerende språk. Når den skriftspråklige situasjonen så har stabilisert seg, vil den radikale purismen bli avløst av en mer åpen holdning til lånord og fremmedord.

En kikk i vår språkhistorie kan på mange måter bekrefte at vi har stabilisert oss på en liberal holdning til lånord så vel som norvagismer etter å ha hatt en periode med arbeid for å fjerne det norske språket fra dansk.

I Norge er det nynorskleiren som er mest puristisk, og slik har det vært opp gjennom årene. Alt Ivar Aasen var tilhenger av purismen, og han ønsket at språket i Norge skulle være speile talespråket. Men han holdt ikke alle utenlandske språkelementer ute, og han var heller ikke konsekvent. Ord med endelsen –eri var han mot, siden det ikke passet med det norske trykkmønsteret. På den andre siden skrev han i 1858 om ord på –heit og –else og mente at disse ordene ikke kunne være en større skam for oss enn for svensker og dansker. Som Vikør skriver baserte Aasen seg på sett og vis på hvordan de utenlandske språkelementene passet inn i det norske systemet da han ga sin vurdering av dem. (2002:126)

Blant de første målmennene fantes mange generelle purister, noe som betyr at de så langt det lot seg gjøre forsøkte å holde lånord av alle typer utenfor språket og heller lage egne avløserord. Allikevel viste det seg at det ikke lot seg gjøre å holde hvert eneste lånord ute, og mange godtok derfor slike ord som var vanlige i talemål eller som var nødvendige i fagspråket. Den alminnelige oppfatningen var likevel at man skulle forsøke å holde språket mest mulig rent og at et norsk ordforråd var å foretrekke, men graden av aksept for lånord varierte. Enkelte grupperinger ville gjøre som islendingene, det vil si å holde så mye som mulig av språket rensset for fremmede elementer. Andre var mer åpne for å lytte til talemålet. I tiden etter det første målstrevet har aksepten for særlig romanske og en del andre internasjonale lånord økt, mens motstanden mot ord fra enkelte andre språk fortsatt er sterk.

Fra tidlig av har spesielt dansk-tyske ord vært upopulære hos puristene, noe som kan settes i sammenheng med politiske forhold. Dansk var nemlig det eneste skriftspråket i Norge i tiden mellom 1500-tallet og midten av 1800-tallet. Utover 1830-tallet vokste det frem en diskusjon om ikke Norge som egen nasjon skulle hatt et eget skriftspråk, og dansk ble dermed sett på som unorsk av de som mente det norske språket burde bygge på norske dialekter. (Se ellers Torp & Vikør (2003:130ff.)) for en oversikt over språkproblematikken på 1800-tallet) Lenge fikk ikke disse ordene plass i nynorsknormeringen, med mindre de ikke fikk en individuell godkjenning. Særlig har ord med innlånte prefiks og suffiks som an-, be-, -heit og -else vært upopulære blant mange nynorskpurister. I 1999 åpnet Norsk Språkråd for å ta inn en del slike lånord i godkjente ordbøker og ordlister, selv om det fortsatt er en del motstand mot å bruke disse ordene blant en rekke språkbrukere. Avløserordene regnes altså på mange måter som de umarkerte, ”vanlige” formene.

Hvorvidt Vinje er puristisk, tar jeg for meg i kapittel 5, på bakgrunn av funn i materialet mitt.

3.7 Avløserord

3.7.1 Bakgrunn

I den andre halvdel av 1800-tallet begynte arbeidet med å finne frem til norske avløserord for utenlandske importord. Dette arbeidet var knyttet til et begrep som alt er beskrevet, nemlig purismen. Siden hensikten med purismen er å holde blant annet fremmedord utenfor det norske språket, var det tuftet på nasjonal grunn. Arbeidet har også sine pedagogiske siktemål, siden avløserordene kunne være med på å gjøre det offentlige skriftspråket lettere å forstå. Både Ivar Aasen og Knud Knudsen var purister, og Knudsen gav også ut en bok med forslag til norske avløserord: *Unorsk og norsk – eller fremmedords avløsning* (1881). En del av ordene var laget av Knudsen selv, mens en del andre var hentet fra Ivar Aasens ordbøker, men det var nok et fåtall av ordene vi bruker i dag. *Realitet* kunne for eksempel avløses av *sannhet* og *virkelighet*, og *Debat* kunne avløses av *ordskifte*. Disse to er eksempler på ord som har gått inn i språket, men langt flere gjorde det altså ikke.

3.7.2 Definisjoner på *avløserord*

Når nye ord blir aktuelle, gjerne fordi det dukker opp en ny vare eller ny teknologi, er det ikke gitt at disse ordene passer inn i norsk. Det kan, for å si det med Omdal (2007), hende at enkelte ord er vanskelige å uttale, de har en påfallende skrivemåte eller det kan være vanskelig å tilpasse dem det norske bøyningsmønsteret. I slike tilfeller kan det være aktuelt å innføre *avløserord* for importordene (s.50) Omdal viser også til at arbeidet med å produsere avløserord kan ha to utspring:

1. Det kan ha et bevisst og organisert grunnlag, noe som ofte vil si at språknormeringsorganer er involvert. Når vi bruker avløserord i stedet for importord, kan vi på mange måter si at det er ”et utslag av språksamfunnets mottiltak mot importord, og dermed som et uttrykk for den leksikalske purismen”. (Omdal 2007:50)

2. Avløserordene kan også komme fra språkbrukerne.⁴

Videre definerer Omdal avløserord som ”et ord som er laga på grunnlag på grunnlag av tradisjonelle ord eller ordelement i språket for avløyse importordet, for eksempel *kollisjonspute* (for *airbag*)” (s.50)

Graedler & Johnsson (2002:219) definerer avløserord slik:

”Når et norsk ord blir foreslått eller fremmet som en erstatning for et direkte lån, snakker vi om *avløserord*.”

Disse definisjonene er det jeg vil betegne som vide definisjoner. Det stilles ikke noen åpenbare krav til at avløserordet skal være helt synonymt med ordet det er avløser for, utover at avløserordene er ”norske” eller ”tradisjonelle”. Et sentralt spørsmål later nemlig til å være hvor synonyme importordet og avløserordet må være. Er det et poeng at de overlapper hverandre fullstendig, eller er det nok med en delvis semantisk overlapping?

⁴ Dette ser blant annet Anne-Marie Torp på i sin masteroppgave fra 2007: *Forging in the smithy*. Her blir Ordsamia satt under lupen, og hun tar et kritisk blikk på hvordan avløserordene blir dannet. Ordsamia er et e-post-basert diskusjonsforum i regi av Språkrådet hvor medlemmer kan være med og lage og diskutere avløserord.

3.7.3 Krav til avløserord

Betydning

Omdal viser til Sandøy (2004) som hevder at det stilles andre krav til allmennspråket enn til fagspråket. Et krav om at avløserord og importord står i et en-til-en-forhold til hverandre, ville kunne være med på å redusere språklig kreativitet: ”Ei ordbok over allmennspråket skal derfor ikkje først og fremst føreskrive kva eit ord bør bety, ho skal heller fange opp kva tyding orda i praksis har i det faktiske og ”slarkete” kvardagsspråket.”(s.133)

Det vises til at det ikke er noe fullstendig synonymi for eksempel mellom ordet *guide* (egentlig betydning: *fører*) og det norske *omviser*, eller *knowhow* (egentlig betydning: *teknisk ekspertise*) for *sakkunnskap* (videre bruksområde enn *knowhow*) (Omdal 2007:56)

Her kommer vi for øvrig inn på en diskusjon om hva som karakteriserer et tilfredsstillende avløserord. Torp (2007) og Graedler & Johansson (2002) har seks kriterier for et tilfredsstillende avløserord, hvor spørsmål om synonymitet og grad av presisitet er et kriterium. Verken Torp eller Graedler & Johansson mener ordet må være helt presist og etterape det utenlandske ordets oppbygning. Et slikt ord vil ofte være for langt til at det kan bli tatt i bruk, som i Torps eksempel fra Ordsamia, *uaktsomt-kjøretøydrap-på-dyr* for *road kill*. Et noe karikert eksempel, riktignok, men det viser at presisjon ikke nødvendigvis fører til gode avløsere. Det er viktigere å få frem betydningen av det utenlandske ordet, mener Torp. Derfor kan idédugnad fungere som en avløser for brainstorming, selv om det ikke er en direkte oversettelse. Det er også viktig at språkbrukerne kjenner betydningen av de norske elementene avløserordene er laget av. Torp viser til at noen medlemmer av Ordsamia foreslo å bruke ord som er gått ut av bruk i norsk, eller bruke dialektord. Disse vil ikke fungere, mener hun, siden betydningen vil være ukjent for andre enn de som kjenner dialekten eller dette bestemte ordet. Et eksempel på dette er sunnmørsordet *karravolinj* eller *karvolin* som avløser for det engelske *wannabe*.

Dette vil jeg drøfte utover i oppgaven, ettersom mye tyder på at Vinje i mange tilfeller har brukt ord fra målføre eller eldre norske ord i stedet for de utenlandske ordene. Hvorvidt dette har vært vellykket, vil jeg altså se nærmere på utover i oppgaven.

Konnotasjoner

Torp kom i sin studie frem til at de fleste avløserordene som ble foreslått i Ordsamia var nøytrale. Hun

sier også at nøytralitet er et trekk ved norske ord, og trekker frem *kjøkkenmaskin* som avløser for *food processor*, mens et kreativt forslag som *matmølle* ikke har slått gjennom. Det tyder altså på at mer lekne og fantasifulle forslag ikke så lett for gjennomslag som nettopp de nøytrale avløserne. For det engelske ordet *whistleblower* ('Someone who reports dishonest or illegal activities within an organization to someone in authority', Torp 2007:23) har det blitt foreslått forskjellige løsninger: *Plystrer*, som er direkte oversatt, vekker for mange positive assosiasjoner, siden det er vanlig å knytte plystring til godt humør. *Sladrer* vekker derimot negative assosiasjoner. *Varsler*, som i ettertid har gått inn i språket, regnes hos Torp som et temmelig nøytralt ord. Dette er et poeng som må regnes som relevant i forhold til Vinjes ordmakeri. Rydne (1993:66) sier det slik: "Vinje så nok den humoristiske effekten som oppsto når han sendte bygdenorske vendinger inn i ballsalen; når krinoliner for eksempel omtales som sprikestakkar." Dette kommer jeg til å gå nærmere inn på videre i oppgaven.

Form

Et avløserord bør, i følge Graedler & Johansson (2002:219), kunne føye seg etter norske bøynings- og skriveregler, og det bør ikke være vanskelig å uttale det. Er det sammensatt, bør det også følge det mønsteret som er vanlig for norske sammensetninger ellers. Siden det er gode muligheter for å danne nye sammensatte ord i norsk, er det vanlig å lage avløserord på den måten. Ulempen med det, slik Torp ser det, er at vi i teorien kan få veldig lange og uhåndterlige ord. Dette skyldes ofte at man ønsker ordet skal være så presist som mulig, og slik kommer altså kriteriene form og betydning i kollisjon. Et svært presist avløserord blir ofte langt.. *Luftsprøytepen* for *airbrush* og *innpluggingsmodul* for *plug-in* nevnes av Torp som eksempler på dette (s.25) Og er ordene for lange, skal det mer til før de sklir inn i vokabularet.

Identitet

Her er det et poeng at ordet ikke kan forveksles med andre ord som alt finnes. Det kan illustreres med et forslag til avløser for *spam* ("søppelpost") som kom inn på Ordsamia, nemlig *e-pest*. Dette ble regnet som et morsomt og originalt avløserord, men innvendingen gikk på at det ligner for mye på *e-post* og ordene kunne derfor forveksles med hverandre.

Nettverk

For at et avløserord skal ha gjennomslagskraft, bør det kunne inngå i et nett av allerede eksisterende ord. Som avløser for smoothie, ble det i følge Torp foreslått fruktshake, og dette ordet skulle oppfylle nettverbskriteriet. Vi har allerede milkshake og proteinshake, og slikt sett kunne det kanskje vært plass for en fruktshake også. En annen side av dette handler om forholdet mellom ordklasser. Det bør for eksempel være mulig å avlede verb fra substantivavløserer, som foreslått i Ordsmaia. Som en avløser for skanner ble innlyser foreslått, siden vi kan lage det som blir omtalt som et godt verb av dette, altså innlyse. På den andre siden vil ikke Torp si det samme i tilfellet søppelpost for spam, siden det potensielle verbet *søppelposte klinger dårlig. Og av samme grunn skal mail være å foretrekke foran e-post, siden vi alt har verbet maile i bruk. (s.30)

Fleksibilitet

Et godt avløserord bør kunne brukes i flere sammenhenger, omtrent som der vi ellers ville brukt det direkte lånet. Ved å lage eksempler der ordet kunne forekommet, vil vi derfor kunne se om ordet har et fleksibelt bruksområde. I eksemplet med *søppelpost*, var innvendingen at det ikke kunne brukes som verb, og dermed er det ikke fleksibelt. Men som det også påpekes, er det i mange tilfeller så vanskelig å finne det ene lånordet som dekker alle mulige betydninger, og derfor kan vi heller variere i ordvalgene. *Online* kan jo ha forskjellige norske løsninger som *tilkoblet* og *på nettet*. Det er uansett viktig å teste et avløserord for å se i hvilke sammenhenger det kan brukes. (Torp 2007:32)

3.7.4 Hva kjennetegner et vellykket avløserord?

Et vellykket avløserord er i følge Omdal (2007:50) et ord som oppfattes som mer dekkende eller mer forståelig enn importordet, og som derfor frivillig tas i bruk.

Johan Myking presiserer dette i Språknytt (3-2000). Han viser til at en av de viktigste egenskapene til avløserordet, er at det er gjennomslagskraftig eller selvforklarende, eller som han kaller begge disse begrepene: *motiverte*.

Spesielt avledninger og sammensetninger har gjennomiktig betydning, siden de ulike morfologiske elementene peker på forskjellige deler av ordet. Dette er med på å sikre at nye ord blir semantisk og grammatisk integrerte i språket.

Jo mer gjennomiktig ordet er, jo lettere er det å forstå det. Og jo lettere det er å forstå det, jo større er sjansen for at det blir brukt.

Men ikke alle ord er gjennomiktige og forståelige. Forkortinger av typen *radar* og *aids* har ingen elementer som kan lette forståelsen, hvis man ikke vet at ordene er forkortede former. Derimot vil *bil* og *trikk* være forståelige, selv om også de er forkortede former. Dette kan henge sammen med at bruksfrekvensen er med på å lette forståelsen. Jo oftere det brukes, jo mer forståelig blir ordet.

Disse kjennetegnene på et godt avløserord, samt det Torp skriver om krav til avløserord, vil jeg komme tilbake til i behandlingen av avløserordene til Vinje. Er det slik at ordene han foreslår er gode avløsere, sett i lys av dette? Hva kjennetegner de av ordene som er mest brukt i nyere tid? Og hva med de som er minst brukt, eller ikke brukt i det hele tatt?

Det skal vi se nærmere på i kapittel 5!

3.7.5 *Avløserord* slik det brukes i min oppgave

Dersom jeg skal følge en snever betydning av ordet avløser, er det ikke sikkert Vinjes norske ord for de utenlandske kan regnes som avløserord. Ja, det er heller ikke gitt at ordene han fant alternativer for, er direkte lån eller importord. Ofte er det snakk om ord som var – og er – ”alminnelige” ord, i den forstand at de ikke stikker seg ut som fremmede. Nasjonaliserte lånnord kaller vi dette. Slikt sett kan det være misvisende å snakke om avløserord, siden de tradisjonelt avløser importord, noe vi nok ikke ubetinget vil oppfatte ordene i mitt materiale som. Som jeg alt har vært inne på, kommer jeg til å bruke den videre betegnelsen *lånnord* om de ordene Vinje fant norske ord for, siden de dekker det som skjer når et ord av fremmed opphav finner veien til norsk.

Noen få av ordene i materialet som får avløser, er norske. Det å kalle disse ordene ”avløsere” er kanskje ikke det mest dekkende, og jeg burde antagelig omtalt dem som synonymer. Men for å holde fremstillingen så ryddig som mulig, velger jeg å bruke *avløserord* også om disse, selv om dette er å utvide betydningen av ordet.

Dette vil si at jeg er romslig i min tolkning av ordet *avløser*. Som Omdal viser til, kan en tolke avløsere som ord dannet av tradisjonelle ordelementer. Herunder vil jeg også anta vi kan føye

til ordlagingselementer, som avledningsaffikser av typen –leg og –ug.

Noe av det samme finner vi hos danske Pia Jarvad (2007:82). Hun forklarer at det i dansk tradisjon ikke er vanlig å omtale det prototypiske avløserord som indirekte lån, som hun mener blant annet Sandøy gjør. Hun viser til Hansen (1999:91) som skriver at avløserord er ”et ord af dansk struktur som erstatter et fremmedord der findes i sproget, eller som indføres for at unngå opptagelsen af et nyt fremmedord. Afløsningsord er enten oversettelser eller omsætninger”.

En slik definisjon kan på mange måter overføres til Vinje. I litteraturen har han blitt beskrevet som *ordmaker* (se blant annet Myhren i Langslet & Rydne 1993). Myhren skriver at mange av de nye ordene hos Vinje, er oversettelseslån, og han brukte danske og tyske ord som mal på de nye ordene. *Frugsommelig* oversettes for eksempel med *havande*, og *skeløiet* blir *rangøygde*.

For å gjøre det greiest mulig, vil jeg altså gi *avløserord* en vid betydning, og la ordet dekke de ordene Vinje foreslo brukt i stedet for lånnord eller opprinnelig norske ord.

.

4 Vinje, mannen og målet

4.1 Innledning

Som overskriften antyder, kan du her vente deg å få en gjennomgang av Vinjes målstrev og veien dit. Vinje ble født fire år etter 1814, og vokste opp i en tid hvor barn lærte å skrive dansk på skolen, og det norske språket ikke var i bruk i skrift. Det kommer jeg til å gå litt mer inn på i det følgende avsnittet, men siden mange av disse sidene ved språkhistorien ikke oppleves som relevante for min oppgave- påfallende nok - vil jeg i stor grad bare vise til det som ellers er skrevet om språkhistorien i den perioden.

Jeg vil holde fokuset på de sidene av språksaken som handlet om fornorskingen og hvordan diskusjonen inkluderte de levende folkemålene, eventuelt *ikke* inkluderte dem. Det er også et poeng å se hvordan datidens språkmenn forholdt seg til fremmedordene i norsk og hvordan disse ordene skulle behandles. Først i 1881 kom det for eksempel ut et større verk som presenterte norske avløserord for utenlandske, nemlig Knudsens *Unorsk og norsk eller fremmedords avløsning*.

I denne sammenhengen skal vi også se på Ivar Aasen, som skapte sitt landsmål på bakgrunn av norske folkemål. Å ta utgangspunkt i nettopp folkemålet var spesielt, siden språksaken som ellers preget den første halvdel av 1800-tallet ikke tok utgangspunkt i det.

Vinje var blant de første som tok landsmålet i bruk, selv om han ikke fulgte Aasens norm konsekvent. Han var på mange måter inkonsekvent i språkføringen sin hele veien, men hans prosjekt var ikke av det rent språklige slaget. Vinje var da heller ikke primært lingvist, som Aasen. Den viktigste oppgaven hans syntes nok heller å være folkeopplysning gjennom bladet Dølen, og da ble språket et ledd i en slik oppgave.

Derfor skal vi også se på hva som karakteriserer Vinjes språkføring og på hvilken måte språkbruken hans kan sies å være pedagogisk og demokratiserende. Hans fornorskinger av utenlandske ord trekkes inn i den sammenhengen, siden det å presentere et norsk ord i stedet for det utenlandske er å gi flere mennesker muligheten til å forstå og bli opplyst. Det å ikke forstå danske eller tyske ord, for å nevne noe, skulle ikke være hemmende for det å ha kunnskap nok til å tenke selv og således gjøre opp egne meninger. Nettopp dette var kjernen i Vinjes folkeopplysningsprosjekt, som Dølen representerte.

Moderne merkelapper på Knudsen, Aasen og Vinjes arbeid

For å sette deres arbeid for et mer norsk språk inn i en større sammenheng, kan vi se på hvilke av språkplanleggingsprinsippene til Vikør (2007) som ligger til grunn. Det ene av prinsippene ser på forholdet mellom språkbrukerne og språket, individuelt og sosialt:

Et lett-tilgjengelig språk som gir folk muligheten til å delta i samfunnet, har helt siden Aasen og Knudsen var aktive vært en bærende ide i norsk språkplanleggingssammenheng, sier Vikør (2007:186).

Dette er et prinsipp innen språkplanleggingen han kaller ”demokrati, jamlikheit”, og det søker å ”fremme den sosiale jamlikheita i samfunnet (s.186). Han viser til at et demokratisk prinsipp bak språkplanleggingen kan gi utslag på forskjellige måter, eller *språkpolitiske linjer*, som han kaller det. Det første av dem jeg opplever som mest relevante her, går ut på å anerkjenne flere morsmål og varieteter, samt sørge for en språklig toleranse der alle ideelt sett blir godtatt med det språket en har. Det kan også vise seg ved at en ønsker å motarbeide en ufolkelig stil i samfunnet, og med det demokratisere ord og måter å uttrykke seg på.

(Vikør 2007:186-187)

Jeg opplever også at dette prinsippet er relevant for Vinje, som med sitt folkeopplysningsarbeid tok i bruk et mer folkelig språk for å nå ut til leserne sine. Dette virker sammen med et annet av Vikørs prinsipper, nemlig *motprestisjeprinsippet*, som går ut på at man bevisst fremmer og bruker språkformer med lav sosial prestisje. En grunn til at en velger lavstatusformer er å gi undertrykte grupper tro på seg selv, som Vinje for eksempel gjør når han henter frem gamle ord fra målførene og erstatter danske kulturord med dem.

4.2 Historisk bakteppe

4.2.1 Nasjonalromantikk og nasjonalspråk

Vinje ble født i 1818, fire år etter at Norge ble en selvstendig stat i union med Sverige, og han vokste opp i den perioden som ofte omtales som den nasjonalromantiske.

Siden Norge gikk ut av en flere hundre år lang union med Danmark og unionen med Sverige var noe ”løsere”, ble også grunnlaget for et språkspørsmål lagt. Dersom Norge ville bli en selvstendig nasjon, kom det med tiden også tanker om at det var nødvendig med et norsk

skriftspråk. Folk flest snakket på den tiden sin egen dialekt, men det ble skrevet på dansk, så når et trekk ved romantikken var at man ikke lenger kunne slå seg til ro med at ens skriftspråk egentlig tilhørte et annet folk, ble spørsmålet etter hvert aktuelt.

Tanken om at en norsk nasjon må ha et norsk språk, var ukjent i dansketiden. Det fantes dermed ingen språklig nasjonalisme på den tiden, verken i Norge eller i Europa for øvrig (Torp & Vikør 2003:138). Dette må nok sees i sammenheng med hvordan Europa så ut da. De statene som eksisterte da, var i hovedsak satt sammen av forskjellige nasjonaliteter og språkgrupper, eller så var det som i blant annet Tyskland, som bestod av en folkegruppe, men som var spredt utover flere uavhengige områder. Ofte var det slik at et fremmedspråk hadde minst like stor prestisje som landets eget / egne språk, men folk snakket nok allikevel sine egne dialekter.

Sammenhengen mellom nasjonalitet og språk dukket opp som en bevisst ideologi mot slutten av 1700-tallet i Tyskland. Dette ble en viktig del av nasjonalromantikken.

Den tyske retningen innen romantikken var preget av politisk og kulturell selvhevdelse, og så på folket som en levende organisme: ”Denne folkeånd eller folkesjela var skapt gjennom den fellesskapen eit folk hadde hatt gjennom tidene, og hadde fått særdraga sine av dette samlivet. For at eit folk skulle leve i pakt med seg sjølv, måtte kulturlivet bygge på desse særdraga”. (Almenningen et al. 2002:59)

Språket og folkediktning ble regnet som sterke uttrykksformer for folkesjelen, og dersom et folk hadde et levende folkemål, kunne det regnes som et sterkt folk.

Tanken om at det er en sammenheng mellom språk og nasjonalitet ble også formulert av den tyske filosofen Johann Gottfried Herder (1744-1803), som var viktig i den perioden som hos Gilje & Skirbekk kalles førromantikk, altså en overgangsperiode mellom opplysningstiden og romantikken. ”For Herder er et lands språk og folkediktning et godt eksempel på folkeåndens individualitet og særpreg. Mens to nasjoner kan være preget av den samme tidsånden, utgjør folkeånden det individualiserende prinsipp innenfor en nasjonal kultur.” (Gilje & Skirbekk 2000:394)

I følge Herder fantes ikke denne folkeånden i overklassen, siden den ofte forsøkte å etterligne andre kulturer og språk. For å finne det ekte uttrykket for nasjonaliteten, skulle man derfor se til de alminnelige mennesker og så bygge opp et nasjonalspråk og en nasjonalkultur. Det lå også i kortene at alle folk hadde krav på en samlet og selvstendig nasjonalstat. (Torp & Vikør 2003:139)

Disse tankene nådde også Danmark og Norge, mye på grunn av den kulturelle påvirkningen

Danmark har fått fra Tyskland.

Nasjonalspråk

En bærende ide i nasjonalromantikken var den at hvert folk, eller hver nasjon, skal ha sin egen språkvarietet, eller nasjonalspråk. Det vil altså si at den bestemte språkvarietetet brukes av en bestemt etnisk gruppe, eller en nasjon. Helleland & Papazian 2005:24 gjør oppmerksom på at et felles språk er et av kriteriene på en etnisk gruppe, så her kan vi fort få et sirkelresonnement. Jeg kommer for ordens skyld ikke til å gjøre noe mer av det poenget enn å påpeke det.

Denne betydningen er den vi vanligvis legger i ordet *språk*. Som oftest er et nasjonalspråk avgrenset, siden den etniske gruppen som bruker det, befinner seg på et bestemt området. Norsk språk vil vi i all hovedsak si er begrenset til staten Norge, selv om det naturligvis finnes folk som behersker norsk utenfor landegrensene. Helleland & Papazian kaller denne bruken av ordet språk for *sosiolingvistisk*, noe som innebærer at politiske og sosiale forhold kan være med på å avgrense språket. I en rekke tilfeller er det ikke språklige faktorer som er avgjørende for avgrensingen, som her i Skandinavia. Norsk, svensk og dansk regnes i dag som tre forskjellige språk, selv om ulikhetene mellom dem er mindre enn ulikhetene innad i de enkelte språk. Vi kan godt si at det skandinaviske området utgjør et dialekt-kontinuum, og lingvistisk sett er det mulig å regne de tre språkene som dialekter av et og samme språk. Når vi allikevel ikke regner som norsk, svensk og dansk som dialekter, men egne språk, kommer det av at vi har med tre nasjoner og tre stater å gjøre.

I andre tilfeller finner vi samme språket brukt i forskjellige stater, som engelsk og spansk. Eller vi kan ha forskjellige nasjonalspråk i samme stat, som i Belgia.

Kort fortalt er det Helleland & Papazians konklusjon at nasjonaliteten er den avgjørende faktoren for avgrensingen av nasjonalspråk.

Et nasjonalspråk, slik ordet her er brukt, står i et motsetningsforhold til en dialekt, eller målføre, som regnes som en varietet. Flere steder finner vi eksempler på at man diskuterer om en varietet skal regnes som språk eller dialekt. Er for eksempel makedonsk et eget språk eller er det en vest-bulgarsk dialekt? Språk som bosnisk, kroatisk og serbisk (muligens også montenegrisk) regnes som forskjellige nasjonalspråk, selv om de språklige ulikhetene er marginale. For å understreke at vi snakker om ulike nasjonalspråk, blir de normert slik at avstanden mellom dem helst øker. Kroatisk har for eksempel tradisjonelt lagt seg på en mer puristisk linje, og søker å lage egne kroatisk avløserord for en rekke ”internasjonalismer”.

Dette er ikke ulikt situasjonen i Norge da mange nordmenn markerte avstand til dansk ved å fornorske skriftspråket. Det var et reelt behov for å vise at norsk var et selvstendig språk, ikke kun en form for dansk.

For en mer utfyllende diskusjon om forholdet mellom dialekt og språk, kan for øvrig Helleland & Papazian (2005) hjelpe.

Mer generelt kan vi sette språklig nasjonalisme i sammenheng med språkplanleggingsprinsipper, som Vikør (2007:183-184) gjør.

Han forklarer nasjonalisme som en viktig drivkraft bak utvikling av skriftspråk de siste 500 årene. ”Dei fleste standardspråka er nasjonalspråk eller ”etnisitetsspråk”, eller dei er danna som nasjonalspråk sjølv om dei i dag er blitt internasjonale”, skriver han.

I språkdebatter brukes nasjonalismen gjerne som argument ved at enkelte ord eller ordformer, eventuelt en hel språklig varietet får større legitimitet enn andre som også finnes. Dette utdyper han med at legitimiteten oppnås ved å velge så opprinnelig som mulig, jo mer opprinnelig det er, jo mer nasjonalt er det. Vikør kaller dette et *historisk-nasjonalt* prinsipp, et prinsipp som har hatt støtte spesielt av forkjempere for målsaken, hvis vi ser det i norsk sammenheng. Et slikt prinsipp fungerer ikke alene, men må være knyttet til mer generelle kulturelle strømninger i samfunnet, og eksempel på det kan være å finne i nasjoner som nylig har fjernet seg fra en form for kolonivelde:

”I slike nasjonar vil det vere behov for å søke attover i historia for å finne støtte til oppbygginga av ein ny nasjonal identitet, ei eller anna form for gullalder. Norge og Island er gode eksempler på dette.” (s.184)

Gullalder i norsk sammenheng vil da kunne være middelalderen, da Norge var et selvstendig rike, og det fantes et skriftspråk med en sterk litterær tradisjon.

4.2.2 Språkdebattene 1830-tallet

Norge var på begynnelsen av 1800-tallet et bondesamfunn, hvor anslagsvis 80% av innbyggerne ble regnet som bønder. De ledende klassene var på den tiden embetsmennene, og de opplevde gode tider i årene etter 1814. Grunnloven av 1814 innebar at Norge fikk ha sin egen nasjonalforsamling, noe som også betyr at enkelte deler av folket kunne være med i styringsprosessen. Stemmeretten var riktignok begrenset, og bare de bøndene som eide selv fikk stemme. ”Grunnlova innførte såleis ikkje eit demokratisk system med eitt slag, men vart *utgangspunktet* for ei demokratisering av det norske samfunnet”, skriver Almenningen et al.

(2002:57)

Det var stort sett embetsmenn som deltok i politikken, mens bøndene i all hovedsak stod utenfor. Vesaas (2001:17) peker på at dette har en klar sammenheng med at de hadde nok med å klare seg gjennom en ofte vanskelig tilværelse, og det som skjedde utenfor bygda var derfor ikke så interessant. Avstanden var stor mellom Vinje og Christiania og Eidsvoll, så det tok tid før nyhetene nådde så langt. Men tidsnok fikk nok også innbyggerne i Vinje vite om de større hendelsene – napoleonskrig, det britiske angrepet på København og dansk-norske krigserklæringer mot både England og Sverige. Allikevel var nok ikke dette saker som opptok bøndene mest i hverdagen, siden de var fjerne fra deres egne liv.

Politikk var, som det antydes her, ikke blant de syslene gjennomsnittsbonden puslet med de første tiårene av 1800-tallet. Dette forandret seg noe på 1830-tallet, da tegn på en mer aktiv bondepolitikk dukket opp. I løpet av tiåret kom det politiske gjennombruddet for de ledende bøndene, og det at de begynte å bli en politisk maktfaktor gjorde at synet på bondestanden ble delt. På den ene siden hadde embetsstanden dyrket den norske odelsbonden som symbolet på det ”typisk” norske, på den andre siden ble denne odelsbonden nå en politisk trussel (Torp & Vikør 2003:143)

Denne ambivalensen kommer jeg nærmere inn på i det følgende.

Språkdebattene på 1830-tallet er et stort tema, med mange kjente personer involvert. Av plasshensyn har jeg ikke anledning til å ta et ordentlig dypdykk i diskusjonene som utspilte seg, så jeg velger å fokusere på det jeg mener er mest relevant i denne sammenhengen. For videre lesing kan jeg for øvrig vise til Torp & Vikør (2003), Almenningen (2002) og Hanssen (1979).

Språket ble et offentlig debatt-tema på 1830-tallet som ledd i diskusjonen om en norsk kulturell identitet og hva denne identiteten skulle være og bestå av. I språkspørsmålet var en del av problemstillingen knyttet til hva det vil si at noe er ”norsk”, og hvor gammelt Norge er. To ulike hovedtilnærminger til dette utkrystalliserte seg, og svarene deres på spørsmålet om hvor gammelt Norge er, avgjorde på mange måter hvordan de stilte seg i språkspørsmålet. Begge retningene ville gjerne ha et skriftspråk de kunne kalle ”norsk”, men de var altså ikke enige i utgangspunktet.

En retning som ofte kalles ”Norskhedspartiet”, eller ”Patriotene” gikk ut fra at det var en ubrutt linje mellom vikingtiden og 1830-tallets Norge, og alminnelige folk representerte denne ubrutte linjen. Derfor burde også deres språk være en viktig del av grunnlaget for et

fremtidig språk. I praksis gikk ikke denne retningen inn for å skape et nytt skriftspråk så tidlig som på 1830-tallet, men heller en gradvis fornorsking av det danske skriftspråket, som for eksempel Henrik Wergeland gjorde forsøk på.

En annen retning, gjerne kalt ”Intelligenspartiet”, eller de ”danomane” hadde som utgangspunkt at Norge ble skapt i 1814. Her var det embetsklassens kultur som skulle være grunnlaget for nasjonen Norge, siden den representerte 1800-tallets kultur og dannelses, og følgelig skulle denne klassens språk regnes som det norske skriftspråk, altså dansk.

Det er allikevel viktig å ikke trekke altfor skarpe skiller mellom disse to retningene, som Torp & Vikør (2003) påpeker, for verken den ene eller andre linjen stod helt konsekvent på sitt. En dikter som Wergeland, som vi liker å plassere i den reformvennlige fløyen, mente for eksempel ikke at embetsmannskulturen skulle trenses ut av en mer folkelig kultur som han så begrensninger ved. Blant de danomane kunne en dikter som Welhaven også godta litt fornorsking av ord og uttrykk når det passet i diktningen. Særlig gjaldt det i skildring av særnorske forhold.

I tillegg kunne en innenfor begge retningene også akseptere at det fantes *både* et gammelt Norge som levde i bondekulturen, men at det ble skapt et Norge i 1814. Forskjellen lå dermed i hvordan disse kulturene skulle vektes.

Det er viktig å ha i bakhodet at dette var en diskusjon som foregikk i en begrenset del av befolkningen, nemlig akademikerne, og de hadde som regel bakgrunn fra embetsstanden. Bønder og andre ”alminnelige folk” ble altså snakket *om*, ikke *med*. Det var deres morsmål som ble debattert, men det var ikke i seg selv utgangspunktet for et norsk skriftspråk på den tiden. Som sagt ville også de fornorskingsvennlige ta utgangspunkt i det danske skriftspråket, men skifte ut ord og uttrykksformer med norske.

4.2.3 Det norske skriftspråket som "museumsgjenstand": En embetsmanns syn

I den romantiske perioden var det mange som tolket Herdes kulturfilosofi slik at et folk har sin egen "folkeånd" som viser seg gjennom språk, diktning og skikker. Andersen (2006) forklarer dette nærmere:

Denne ånden kunne studeres og bevisstgjøres gjennom studiet av folkediktningen, og kunne gi grunnlag for en nasjonal identitet som hadde rett til en egen historisk utvikling. I denne prosessen var det at en akademisk elite mente seg å kunne oppdage og frigjøre den folkesjel som slumret i bondestandens folkekultur. Begrepet folkediktning - med spesifikasjoner som folkeeventyr, folkesagn og folkeviser - impliserer derfor den grunnleggende forestilling at bondestandens anonyme og muntlige traderte diktformer er genuine uttrykk for en original folkeånd. (s.191)

Som jeg tidligere var inne på, var de "danomane", altså dansktilhengerne, og de fornorskingsvennlige enige om at et gammelt Norge levde i bondekulturen, og embetsmenn hadde også lenge dyrket odelsbonden som en representant for det "typisk norske". Så lenge odelsbonden ikke hadde reell politisk eller kulturell makt, kunne embetsmenn ha et slikt romantisert syn, men dette synet ble litt mer delt da det politiske engasjementet begynte å vokse utover 1830-tallet.

Bondekulturen, og ikke minst folkemålene, oppleves nesten som "studieobjekter" når en leser i språk- og litteraturhistorien. Dette kommer blant annet frem i historikeren P. A. Munchs syn på veien skriftspråket skulle ta. Hans ambivalens uttrykkes ved at han på den ene siden kunne være enig i at Norge var gammelt og hadde en lang historie, og han var en viktig støttespiller for Ivar Aasen. Munch støttet langt på vei Aasens arbeid med å skape et normalmål på bakgrunn av målførene, men normeringen hans var langt mer arkaisk enn Aasen sin. I grunn kan en si at skriftspråket han så for seg, var en slags norrønt med noe forenklet morfologi (Torp & Vikør 2003:144)

Han gikk allikevel ikke inn for at et norskbasert skriftspråk burde avløse et dansk, for som Torp & Vikør påpeker, mente han at "det ville vere det same som å setje kulturutviklinga fire hundre år tilbake" (s.144), noe som kan sees i lys av hans bakgrunn fra embetsstanden. Det

todelte synet mange fra de øvre klassene hadde overfor bondekulturen kommer altså til syne hos Munch. For å legitimere den nye staten de skulle lede, trengte de ”det norske”, men det var også viktig ikke å la det gå så langt at en annen samfunnsklasse fikk kulturell makt

Munchs løsning gikk ut på å la dansk være skriftspråket for allmenn bruk, mens det norske skulle brukes når det var snakk om typisk norske tekster som sagaoversettelser og folkediktning. Han var dermed ikke opptatt av å skape et levende bruksspråk, men heller et språk som kunne ”stilles ut” ved behov.

4.3 Hvordan skulle skriftspråket bli norsk?

4.3.1 Generelt

I Torp & Vikør (2003:183-84) vises det til at flere av stemmene i språkstriden på 1830-tallet og utover tilhørte samme generasjon. Både Welhaven, Wergeland, Munch, Asbjørnsen, Knudsen, Moe, Aasen og Vinje ble nemlig født innen en elleveårsperiode fra 1807-1818.

Deres bakgrunn var derimot høyst varierende. Welhaven, Wergeland og Munch kom fra høyere klasser, mens Asbjørnsen og Moe kom fra de lavere samfunnsklassene.

Aasen, Knudsen og Vinje kom alle fra bygda, og denne bakgrunnen kan vi se i deres tilnærming til språkdebatten. ”For dei var da ikkje språkspørsmålet eit spørsmål om idealisme eller litterær estetikk, men hadde direkte samanheng med livsvilkåra til folk” (Torp & Vikør 2003:184)

4.3.2 Fornorskingslinjen

Vinje startet som skribent i Drammens Tidende i 1851. På den tiden ble språkspørsmålet en politisk sak, etter at diskusjonen på 1830-tallet hadde handlet om hva grunnlaget for et skriftspråk skulle være, og man på 1840-tallet begynte å trekke noen teoretiske retningslinjer for mulige veier språket kunne ta. Enten kunne språket gradvis fornorskes, eller så kunne et nytt skriftspråk skapes med grunnlaget i norske dialekter.

Det er i denne sammenhengen Ivar Aasen og Knud Knudsen er naturlige å nevne, og siden

Knudsens forslag kom først (midten av 1840-tallet), dreide debatten seg i første rekke om man var for eller mot fornorskingen.

Men han var ikke den første som forsøkte å luke vekk fremmedheten fra språket. Alt i 1826 gikk Rasmus Rask inn for å fjerne *c, q, x z* fra det danske alfabetet, og han ville også innføre lyddrett skrivemåte av alminnelige fremmedord.

Dette var tanker som fikk støtte av mange språkinteresserte mennesker i Norge, og kanskje særlig lærere, siden de så hva elevene slet med i rettskrivingen. Grønvik (1980) formulerer det slik: ”Her vart viljen til å endra ei tung og upraktisk rettskriving styrkt av både nasjonale og demokratiske omsyn. Rettskrivingsreformer ville skilja ut norsk frå dansk, og skulle gjere skriftmålet lettere å bruke for folk med lite skolegang.” (s.40)

Utgangspunktet var altså mer sosialt og demokratisk, og skiller seg betraktelig fra Munchs mer historisk-nasjonale utgangspunkt.

Forfatteren Mauritz Hansen forsøkte på 1830-tallet å innføre en ortofon skrivemåte etter Rasks prinsipper i den 5.utgaven av grammatikken sin. Han skrev for eksempel *tysk* for *tydsk*, *ur* for *uhr* og *hus* for *huus*, men ble møtt med motstand da han gjorde det. Grønvik (1980) viser for eksempel til at en gruppe gymnasiaster brukte Hansens rettskriving da de skulle ta eksamen i 1837, men da ble de pålagt å avlegge en ekstra prøve for å vise at de faktisk kjente til den ”sædvanlige” rettskrivingen. Året etter ble boken til Hansen forbudt i skolebruk. (s.40)

Det tok godt og vel 20 år før bokstavene mistet feste i Norge, som en følge av at en rekke lærere ønsket å reformere rettskrivingen. En av disse var Knud Knudsen

Knudsen (1812-1895) var lærer av yrke, og så i jobben sin hvordan elevene slet på skolen siden de lærte et skriftspråk som lå et stykke unna deres talemål. Han var ortofonist, noe som vil si at han mente at skriften burde avspeile talen så langt det lot seg gjøre. ”Tale” kan riktignok være så mangt, og Knudsen tenkte seg at utgangspunktet for normeringen burde være ”Den almindeligste Udtale af Ordene i de Dannedes Mund” (Almenningen et al.2002:76).

Fornorskingsprosjektet hans var med andre ord ikke basert på folkemålet, men han ville allikevel gjøre språket tilgjengelig for folk ved å gå mot ”fremmedordsnobbeskapen” og gjøre rettskrivingen enklere (Almenningen et al.2002:79)

Konkrete endringsforlag satte Knudsen opp i 1886 i boken *Hvem skal vinne?*, og han lanserte en liste på 15 punkter som for det meste gikk på rettskriving, men noen av dem tok opp ordformer: Blant annet foreslo han fornorsket skrivemåte av danske ord, som at man skrev

bjørk, *sjø* og *snø*, samt fjerning av tyske affiks som *an-*, *be-*, *-het* og *-agtig*.

Knudsen var også purist, og ville av pedagogiske grunner også bli kvitt fremmedord. På den måten gikk han også folkemålene i møte (Almenningen et al. 2002:79).

Han arbeidet lenge med fornorskingsordboken *Unorsk og norsk - eller fremmedords avløsning*, som kom ut i 1881. I den finner vi en stor samling avløserord, som *hjerteskudt* for *forelsket* og *ordskifte* for *Debat*.

Det er for øvrig verdt å merke seg at det tok så mange år før en slik bok kom, i hvert fall fra denne linjen. At Aasen på samme tid kom med *Dansk-norsk Ordbog*, et arbeid han holdt på en god stund før han sa seg ferdig med det, skal vi se på etterhvert

Asbjørnsen og Moe

Når vi snakker om å fornorske det danske skriftspråket, kommer vi ikke utenom eventyrinnsamlerne Peter Christen Asbjørnsen og Jørgen Moe

Eventyrene de samlet inn rundt om i Norge, ble fortalt på dialekt, og utfordringen for Asbjørnsen og Moe ble å finne den riktige måten å gjengi eventyrene i skrift. De valgte å ikke skrive eventyrene ned slik de ble fortalt, siden eventyrene var felleseie og det å gjengi dem i dialektform ville være å gå langt i å avgrense leserkretsen.

Når vi sier at Asbjørnsen og Moe er å regne som pionerer innen fornorskingsarbeidet (jf. Torp & Vikør 2003:181), legger vi i det at de brukte en hel del typisk norske ord og en muntlig fortellerstil. Med det menes at de skrev ned syntaktiske trekk som dobbel bestemthet: *den slemme Stedmoderen* i stedet for dansk *den slemme Stedmoder*, etterstilt eiendomspronomen (*Hesten hans*) og gjentakelse av pronomenet (*du er meg en fin en, du*) (Eksempler hentet fra Almenningen et al. 2002:65)

De holdt seg likevel til dansk formverk og rettskriving, og det kan ha gjort fornorskingen deres mer spiselig for de fleste, deriblant P.A.Munch. Han, og sikkert andre med han, kan ha sett på de norske ordene og syntaktiske trekkene som en stilistisk markør, noe som passet med Munchs tanke om å bruke norsk i skrift når det var snakk om særnorske forhold. Her kommer altså forestillingen om norsk som utstillingsobjekt inn i bildet.

Det er selvsagt viktig å påpeke at dette ikke var grunnsynet til Asbjørnsen og Moe.

Andersen (2006) sier at de ville ”fortelle som folket”, og at det var nødvendig å være tro mot fortellertradisjonen.

Språkbruken generelt forandret seg nok ikke etter at disse eventyrene ble samlet inn på 1840-tallet. Torp & Vikør (2002:182) antyder at stilen Asbjørnsen og Moe la seg på, kan ha blitt oppfattet som sjangerspesifikk, og derfor ikke latt seg overføre til sakprosa. Det påpekes også at den mer systematiske fornorskingen var det Knudsen som stod for, selv om Asbjørnsen og Moe var viktige inspirasjonskilder for mange og må få æren for at disse eventyrene i ettertid fremstår som noe særnorsk.

4.3.3 Ivar Aasen (1813-1896)

Samtidig som Knudsen arbeidet med fornorsking, jobbet Aasen med språkspørsmålet, om enn fra et annet perspektiv. Kort fortalt ville han bygge opp et norsk skriftspråk fra grunnen, basert på målføre, uten å legge vekt på en bestemt dialekt.

Det er ellers mange aspekter som er interessante når vi snakker om sunnmøringen Ivar Aasen, en ruvende skikkelse i den norske språkhistorien. Både en litteraturhistoriker, allmenn historiker og lingvist kan finne ham interessant, og her skal vi konsentrere oss om det lingvistiske, spesielt det som handler om Aasens tilnærming til fremmedord. En grundig fremstilling med fyldig gjennomgang av Aasens liv og arbeid finner vi blant annet hos Venås (1996), så for en mer utfyllende skildring vil jeg vise til dette verket.

Språksyn

Alt da Aasen var en ung mann var han klar over at hans eget språk manglet en kodifisert grammatikk. Han var flink i språk og opptatt av grammatikk, og oppdaget at på samme måte som for eksempel fransk, utgjorde hans eget talemål, og for den saks skyld også andre norske dialekter, egne språk. Alt som 23-åring i 1836 skrev han notatet *Om vort skriftsprog*, hvor han satte ord på tankene han hadde om det fremtidige norske skriftspråket. I motsetning til fornorskere som Knud Knudsen som ville reformere språket gradvis, ønsket Aasen at det skulle skje hurtigere. I stedet skulle skriftspråket baseres på hjemlig grunn, og ikke bare én dialekt, men ”Sammenligningen af Landets Dialekter, Middelpunktet, hvorom de dreiede sig” (Hanssen 1979:159).

Dette innebærer at basisen for Aasens skriftspråk var vanlig folks talemål, ikke dansk, som tross alt også var fornorskningens linjens utgangspunkt. Målet til disse to linjene var likevel det samme, mente Knudsen. Det var bare fremgangsmåten og basisen som skilte dem.

Skriftspråket til Aasen skulle ikke baseres på ett bestemt talemål, men heller det Torp & Vikør (2003:153) kaller *grunndialekt*, en slags hypotetisk dialekt alle dialekter har utviklet seg fra. Aasen valgte å ikke anse norrønt som denne grunndialekten, selv om man kunne

innvende at det er derfra dialektene stammer. Men han mente at dialektene skilte lag etter norrønt tid, siden dialektene hadde mange fellestrekk som skilte dem fra det norrøne språket. Manglende kasusbøying og personbøying i verb, for eksempel. I de tilfellene Aasen var i tvil om hvilken form han skulle bruke, valgte han allikevel den norrøne formen. Dette nye skriftspråket lanserte han i boksen *Prøver af Landsmaalet* (1853).

”Det fremmede” hos Aasen

Ikke sjelden er det landsmålets grammatikk som er i fokus når en fremstiller arbeidet til Aasen. Selv skal han derimot ha ment at det leksikografiske arbeidet, altså registreringen av ord, var viktigere. Dette skal ha tatt mesteparten av tiden hans, og i 1850 resulterte arbeidet i den banebrytende *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*. I boken kunne han bruke sin egen rettskriving på ordene han tok med, han definerte ordene, oppga de viktigste målføreformene, han heimfestet ordene og viste hvordan de kunne brukes. Han valgte stort sett ord som var å finne i folkemålene, men tok også med enkelte lånord, selv om han gjerne påpekte at disse ikke var helt stuerene. (Torp & Vikør 2002:159160)

I sin grammatikk fra 1864 diskuterer Aasen fremmedordene. Han erkjente at flere fremmedord var gått inn i bruk i folkemålet, særlig når det var snakk om ord folkemålet manglet. Aasen var skeptisk til fremmedordene, som i mange tilfeller hadde gått inn i bruk hos folk flest, som regel fordi det hjemlige målet manglet ord. Jamfør Grønvik (1980) var den viktigste innvendingen mot dem at ordets rot var ugjennomsiktig, det vil si vanskelig å forstå betydningen av. De ”skapte ugreie i bøyningssystemet, hindra framveksten av nye norske ord og fortrenge ord som alt var i bruk” (s.41). De kunne også være vanskelige å uttale og ”øydela språksansen til folk” (Venås 1996:245). Dette gjaldt spesielt mange yngre fremmedord, ikke de som tidligere hadde kommet inn i språket.

Men Aasen presenterte forskjellige strategier for å få bukt med ymse fremmedord eller hindre at de slapp inn:

- En slik mulighet kunne være å utvide betydningen til en rekke ord. Aasen så for seg at de slike ”gode Ord” ville bli til ”langt større Nytte, naar betydningen blev noget udvidet” (Aasen 1864:374).
- Det var også et godt alternativ å bruke sjeldnere hjemlige ord i stedet for de fremmede,

selv om ikke ordene ville være umiddelbart forståelige siden de som sagt var lite brukt. Men dette var langt bedre enn å bruke et fremmedord som ikke nødvendigvis ble forstått da de ble lansert.

- For mange nyere begrep mente Aasen det kunne være verdt å lage egne ord av hjemlig rot og etter hjemlige regler. Han påpeker at dette har en lang tradisjon, og ble gjort alt i norrøn tid, ofte for latinske ord. Det var også mulig å oversette fremmedordene til et passende norsk ord, eventuelt omskrive dem med flere ord dersom det ikke lot seg gjøre å finne ett passende ord.

Dansk-norsk Ordbok (1883)

Særlig dansk var det vanskelig å finne gode norske ord for, mye fordi disse språkene er så like. Aasen gir eksempler på slike ord, som ofte er abstrakte ord som ikke uten videre lar seg oversette med ett ord. Dette arbeidet han en god del med, og det skulle resultere i en dansk-norsk ordbok, et arbeid som skulle oppta mye tid. Dette var på den tiden Knudsen ga ut sin *Unorsk og norsk*, så i årene rundt 1880 skjedde det mer enn tidligere på området som handlet om å finne norske ord for utenlandske. Aasens prosjekt ble ikke helt ferdig, i og med at har omtalt det som et utkast, men i 1883 sluttførte han arbeidet med *Dansk-norsk Ordbog*.

Venås (1996) trekker frem Aasens fornemmelse for ordnyanser og at han var klar over at det var vanskelig å finne passende og dekkende norske ord for de danske (s.290). *Politisk* er et slikt ord, et ord som Vinje for øvrig brukte *riksstellande* for. Men ordet *politikk* oversetter han slik: ”Politikk er eit Ord, som maa brukas for det Første. Det kjem af polis, ein By. Altso Politikk, Bystyring, og no daa de gjelder det heile Land, Landstyring.” (Djupedal 1972:13). Her får vi et norsk ord, bystyring (eller landstyring om det er snakk om hele landet), men han setter det inn i en sammenheng. Som jeg kommer inn på i det følgende, er dette en del av Vinjes folkeopplysningsprosjekt.

4.4 Vinjes vei mot landsmålet

4.4.1 Vinje fra Vinje

I likhet med alle andre nordmenn som gikk på skole i tiårene etter 1814, lærte Vinje å skrive dansk, og da han senere ble lærer, var det også dette språket han måtte lære elevene sine. At han opplevde fremmedspråket som en tvangstrøye og et hinder for å forstå det han leste, er det nok ikke vanskelig å tenke seg.

Han skal ha vært svært intelligent og glad i lærdom, og ikke minst i å lese bøker. Men siden språket stort sett var dansk, opplevde han å bli frustrert over å ikke klare å fordøye alt:

”Det kan eg vel minnas: eg gret og las; det var so svart som ut i ein Kolsekk i den danske Bokji, og Prestens Tale var Skodde og ikki Solskin” (Vesaas 2001:30).

Da han senere gikk på Asker Seminar for å utdanne seg til lærer, skal han ha syntes

”morsmålsundervisningen” var spesielt ille. Studentene fikk ikke bruke ord fra dialektene og bygdemål i skriftlige arbeider, og Vinje slet med å holde ord fra dialekten sin borte fra det han skrev. Slike ord ble forkastet av lærerne. Senere skal han ha uttalt at ”Seminariene er sanne forgiftelsesanstalter for nasjonaliteten” (Vesaas 2001:46).

Aasmund O. Vinje bodde i sine hjemtrakter i Vest-Telemark frem til han var 23 år gammel, og hadde dermed førstehånds kjennskap til livet på landet. Distriktet han kommer fra er rikt på folketradisjoner. Myhren (1993:111) oppgir for eksempel at 90% av balladeoppskriftene vi har her i landet kommer fra dette området. Folkediktning i andre former, som eventyr, folkeviser og ordtak kommer også derfra, og det er nærliggende å tro at Vinje hadde god kjennskap til denne kulturen. Dette ga ham blant annet muligheten til å kommentere arbeidet til blant annet eventyrsamleren Peter Christen Asbjørnsen mer nyansert enn andre samtidige, i følge Myhren (1993). Vinje likte språket Asbjørnsen skrev på, siden det var en slags brobygger mellom det folkelige og skriftspråket. Det inneholdt folkespråkets ”sjel”, og var ikke ”sønderrevet i utallige Byggedialekter” (Vesaas 2001:153).

Som nevnt var Vinje glad i å lese og tilegne seg kunnskap, både mens han bodde hjemme på Vinje, og når han dro ut for å studere. Han lot seg inspirere av mye han meste, men hvor mye ble han påvirket av hans språklige bakgrunn og hvordan slår dette ut hos han, spør Myhren (1993:1). For meg er det også nærliggende å stille spørsmål om hvor mye av hans egen Vest-Telemark-dialekt som finnes i materialet mitt.

Myhren (1993) sin artikkel om Vinjes mål ser ut til å vektlegge andre sider ved Vinjes språklige arv enn det rent leksikalske.

Men han avviser ikke at Vinje brukte sitt eget mål som kilde i sin tanke om et allment skriftspråk: ”Det er vel ein grunn til at det er lite av berrsynte telemålsinnslag hjå Vinje når ein

ser bort frå ordtilfanget” (Myhren 1993:114)

Når det gjelder Vinje som ordmaker, skriver han også at Vinje kan ha fått med seg ”frø til denne evna frå Telemark. Munnhage forteljar og målbrukarar kunne på ståande fot koma med nye samansetjingar” (s.124).

Vinje og Aasen før 1858

I tiden før Vinje gikk over til å bruke landsmålet, altså på starten av 1850-tallet, ser det ut til at han hadde et skiftende syn på Aasens prosjekt. Vinje skal ha visst om Aasens planer om å gi ut ”Prøver”, men han var skeptisk til hvor nyttig dette prosjektet var, selv om han riktignok hadde stor respekt for mannen bak det. På denne tiden var han usikker på sitt eget skriftspråk, og engasjert – om ikke direkte – i Knudsens fornorskingsprosjekt. Språket hans var derfor dansk blandet med norske trekk og nokså inkonsekvent. Når Vinje blandet norske trekk i dansken, hentet han ikke ord og endelser fra det dannede bymålet, som var Knudsens utgangspunkt. Vinje søkte i stedet til sin egen dialekt, telemålet. (Bergsgård 1940:137)

Det tok litt tid før han omfavnet Aasens løsning, men når han senere gjorde det, skulle han og Aasen ha god nytte av hverandre i språksaken.

Etter at ”Prøver” kom ut, skrev Vinje en anmeldelse av boken, og den falt ikke i god jord hos Aasen. Han ble rett og slett skuffet over at Vinje så ut til å ha lest boken nokså overflattisk og forhastet. Men Vinje var i grunnen ikke negativt innstilt, og han var henrykt over at Aasen hadde tatt med en rekke ordformer fra hans eget Telemark. I anmeldelsen inkluderte han også et dikt han hadde skrevet på dialekt, noe han gjorde for å vise at han og behersket det nye språket. Henrykt eller ikke, Vinje kjente også på trangen til å være i opposisjon til Aasen og språket hans i 1854. Det kommer til uttrykk i avisen Krydseren, hvor kritikeren H. Bentsen anklaget Vinje for å ”fraadse i dens (Ivar Aasens ordbok) fede Foraadskammer”. Til dette svarte Vinje: ”Jeg har ingen Ivar Aasens Ordbog, og trenger formentlig heller ikke til den, da mit Modersmaal er Tellemarkisk, Landets reneste Dialekt (...). Jeg bruger altsaa mit Eget, naar jeg imellem indfletter norske Ord i min Skrift og Tale” (s.172)

Denne trangen til å opponere avtok med tiden, og etter at Ole Vig døde i 1857, lente Vinje seg mer og mer mot Aasens norsk-norske løsning. En årsak til dette kan være interessen han

fikk for det norrøne språket, som han kunne finne rester av i sin dialekt. Dermed kunne han finne en ubrutt linje fra de moderne dialektene tilbake til norrønt. Ettersom han fikk mer kunnskap om det norrøne språket, siktet han seg stadig nærmere landsmålet, og inkonsekvensen som hadde preget mye av hans språkføring de foregående årene ble det færre av. ”Oldnorsk læser jeg hver Dag for at møde Fremtiden”, skrev han i et brev til Ole Bull (Vesaas 2001:174). Aasen på sin side lot seg nok irritere over Vinjes språkføring mens han var vinglete. Men etter hvert satte han pris på at Vinje tross alt nærmet seg landsmålet, og ble sikrere i språket sitt.

Som jeg har skrevet over, markerte Vinje sin avstand til Aasens språknorm siden han mente sin egen dialekt var den reneste og velegnet som kilde for norske innslag i skriftspråket. I årene mot 1858 snudde han, og så det heller slik at han ble med i den norsk-norske bevegelsen nettopp fordi han hadde en slik ren dialekt og ikke minst stod Aasen nær. Vinje berømmer Aasen for å ha hjulpet ham ut av sitt språklige kaos, og siden han hadde gode kunnskaper i norrønt, kunne han se verdien av et skriftspråk med linjer derfra til hans morsmål.

Kort oppsummert kan vi si at Vinjes språkutvikling var omtrent som denne, basert på Bergsgård (1940):

Frem til 1858:	Blanding av norsk og dansk.
1858-60:	Overgang til landsmål, rikt på telemålsformer.
1860:	Nesten rent Aasen-mål
1863:	Vinje forsøker å finne en mellomting mellom bokspråket og landsmålet
1863 til 1867:	Vendt mot Aasen-normalen igjen.
1867:	Tilnærming til andre dialekter

Fremstillingen av forholdet mellom Vinje og Aasen i tiden etter 1858 vil i stor grad dreie seg om den språklige påvirkningskraften de hadde på hverandre, og i hvilken stor grad. Jeg fokuserer særlig på deres norske avløserord, siden de begge regnes som ordmakere. I og med at de en lang stund var aktive på samme tid, er det derfor interessant å se på hva de eventuelt kan ha lånt av hverandre. Dette kommer jeg til å gå inn på i analysen av materialet mitt.

4.5 Dølen

4.5.1 Folkeopplysning

Det er like før 1858 han bestemmer seg for å gå over til landsmålet og si seg ferdig med dansk, som han ikke kjente seg hjemme i. Vinje hadde blitt en dyktig skribent gjennom årene i journalistikken, men språket han skrev på føltes nok hemmende. Det var antagelig ikke så greit å være så fri og uttrykksfull som han ønsket når han skrev på et annet språk. Landsmålet hjalp ham med å finne uttrykket som skulle gjøre ham til en banebrytende skribent, både språklig i det at han var med på å gjøre landsmålet til et bruksspråk, men også sjangermessig siden han grunnla den moderne journalistiske reportasjen (Almenningen et al. 2002:83)

”Dølen var i lang Tid ein vanyrd Mann; men, Gud ske Lov er no den tid snart ute, og han dristar seg hermed ut i By og Bygd. Han vilde gjerna tala med Folk om Eit og Annat, som ligg honom på Hjartat; men han veit ikke ret, hva Maal han skal mæla.”

Slik ble Vinjes livsverk Dølen innledet da det første nummeret kom ut søndag 10. oktober 1858. Dølen var ikke egentlig bare et blad, men også et menneske som lever etter et visst ideal, nemlig det mennesket som er seg selv og som holdt fast ved det – en tankens mann, ganske likt Vinje selv. Viktig var det at mennesket tok seg tid til ettertanke og refleksjon (Djupedal 1972:277, Vesaas 2001:180)

Dølen skulle ikke være et blad som promoterte landsmålet. Det skulle heller brukes som et organ for å formidle kunnskap *på* målet, ikke *om* det, skjønt dette nok var lettere sagt enn gjort. I den første artikkelen, ”Dødens fyrste ord”, presenterer Vinje hva han vil med bladet og hva slags språk leseren kan vente seg. Jeg vil i utgangspunktet forsøke å holde et fokus på det språklige, men etter min mening er det en tett forbindelse mellom språk og innhold, så kortene vil bli blandet. Med Dølen fant Vinje sin store kampsak, nemlig målet. Målsaken forente en rekke tanker, kommer Rydne (1993:63-64) inn på:

- (1) Den idealistiske tanken: Målsaken er en ide og fremtidsvisjon.
- (2) Den ”allgilde” tanken: Målsaken er hevet over partipolitikk og er derfor en nasjonal sak
- (3) Målsaken gir Vinjes nasjonale tanker et kulturhistorisk fundament.
- (4) Tanken på å bringe frem sin egen oppvekst, herkomst og språk i målsaken.

”Sanningi skal gjera dikkor frie”, skrev han, og koblet målrensingstanken og

opplysningsarbeidet sammen: Når folket kann tala og lesa greidt og heimegjort, so vil det finna seg sjølv; det vil finna sanning.” (Bergsgård 1940:152)

Folkeopplysning ble altså en viktig oppgave:

”For Uplysning vil Dølen virka, alt det , han kan.
Skolelæraren lyt faa betri Løn, men so lyt han og
læra meir, og framfor Alt lyt han kunne Oldnorsk
og de beste bygdarmaal”
(Djupedal 1972:16)

For at folk skulle lære, måtte de først forstå språket de leste. Han hadde selv erfart hvor vanskelig det var å lese på dansk, og for at språkforståelsen ikke skulle hindre kunnskapstilegnelse, var det viktig å skrive slik at folk forstod. Vinje forklarer at det å finne en språkform som ikke virker støtende, har vært vanskelig. Han vil som sagt forsøke å legge seg på et språk som blir forstått av folk flest, og derfor våger han heller ikke være ”fullnorsk” i frykt for at det blir uforståelig. Dansk er naturlig nok ikke noe alternativ.

Det var et viktig poeng for Vinje å vise at folkemålet var uttrykksfullt og kunne brukes som ”ein Reidskap, som det fortæner for det Djupsinn og Storvit, den finleik og Lettleik, som dei lærdaste og aandrikaste Menner hava” (Vesaas 2001:186)

Språket folk snakket på bygdene skulle løftes frem, for deres språk var like uttrykksfullt og funksjonelt som det danske bokspråket, og i tilfeller hvor et ord manglet, var det mulig å skape nye selv. Dette er tanker vi fant hos Aasen, som jeg tidligere gjorde rede for.

Vinje tenkte ikke særlig annerledes om folkemålets potensial.

Bergsgård (1940) legger vekt på Vinjes tanker om kulturell selvstendighet i sin fremstilling av Vinjes målrensing. Det at et eget språk er essensielt et folk, har jeg alt vært inne på, og det var også Vinjes store ønske. For ham var det svært beklagelig at overklassen i Norge var fordansket i kulturen sin, noe som også betydde at de gjerne trivdes med å bruke det danske skriftspråket. Her sier også Bergsgård at Vinje ser det nasjonale, ikke det sosiale, i målsaken. Det dreier seg ikke om overklassen mot underklassen, men heller det nasjonale – det norske – mot kulturen – det danske (s.153). Han visste at ”for ei høgare daning fører dansken ikkje fram, og for folkeopplysninga er norsken betre.” (Bergsgård 1940:154). Dette gjelder ikke bare selve språket, men det er utgangspunktet for langt mer: ”Våre folketankar og livet vårt

finna ikki sit rette uttryk i denne halvframande literaturen som no er. Den ligg utanfor folket både i språk og livsupfatning” (Bergsgård 1940:154)

4.5.2 Språklig stil: Dialogen som kjennetegn

Da Vinje begynte å gi ut Dølen, var det ikke bare et nytt språk han tok i bruk, for han fant også en ny måte å skrive på. Han blir sågar også kalt det første norske, moderne essayisten (Vesaas 2001:208), noe som henger sammen med hans økende kunnskap og innsikt, og en løs og ledig penn. Den viktigste sjangeren ble det kåserende essayet. Essayene hans beskrives av Vesaas som friske, klisjefattige og folkemålsnære, og språklig lå de langt unna det kansellipregede danske skriftspråket.

Dialogen trekkes frem som et kjennetegn ved Vinjes essayistikk, noe som gjerne betyr at Vinje snakker til seg selv eller til leseren i teksten. Essayet ”Paa Fesjaa” innledes for eksempel med ordene ”Godt folk”! Dialogen kommer også til uttrykk på andre måter, som at han bruker forskjellige stilnivå i tekstene: Møte mellom det folkelige og lærde, og møte mellom det hjemlige og fremmede. Det folkelige i tekstene handler ofte om ting folk kjenner fra før, som markedsliv og husdyr, men Vinje fletter også inn emner som ikke uten videre er kjente for leserkretsen. Blant annet skriver han om internasjonale forhold og hendelser som er aktuelle i samtiden, og forhold av mer nasjonal karakter, som innenrikspolitik.

I essayet ”Sociologi eller Samfundslære” (10. juni 1866) tar han et potensielt ukjent tema som samfunnslære ned på et hverdagslig nivå alminnelige folk kunne relatere seg til. Forklaringen på hva ordet ”sociologi” betyr, tilgjengeliggjøres når han viser til sosiologen Eilert Sundts arbeid med å lære bygdefolk å vaske seg med såpe og at det å sulteføre buskapen ikke er bra. Det er ikke husdyrhold og jordbruk i seg selv som er viktig i denne samfunnslæren, men heller det ”aandelege ved Livet og Stellet”, som Vinje kort sagt kaller folkeskikk.

I dette essayet forklarer også Vinje bruken av bilder, som på mange måter kan sies å være et pedagogisk grep han gjør for å gjøre abstrakte emner mer konkrete. Hvis vi holder oss til essayet om samfunnslære, sier Vinje at ”Vi maa tala i Likningar for at lysa up i det myrkre Hovud”. Her bruker han for eksempel retting av krumme rygger som bilde på ”folkespaning”. Vinje forteller om en lege som rettet slike krummer rygger på to måter; en ytre, som i det store og hele går ut på skru folk opp i en strekkebenk, og en indre, som i det store og hele handler om mannens muligheter til å strekke seg ved hjelp av tanken og visualisering av at han strakk seg. Konklusjonen er at den indre metoden er viktigst, og det gjelder også innen

sosiologisk metode. Den ytre, som kommer i form av forskrifter fra Stortinget og folk som Vinje selv – noe han påpeker med et hjertesukk- ofte er umotivert og mekanisk. Vinje savner et høyere refleksjonsnivå rundt ”Strekking og Spaning” hos sosiologer som Eilert Sundt. Slik forsøker han å forklare emner som etter all sannsynlighet er ukjente for den jevne bonde. (Djupedal 1972:156 ff.)

Utover bilder som forener det abstrakte og konkrete, er ironi og parodiering viktige stilistiske trekk vi ikke kan komme utenom. Vesaas (2001) peker på at ironien i Vinjes tekster er finslipt og gjør leseren usikker, mens parodieringen derimot er tydelig og opplagt (s.210). Ironien løfter seg ofte til humor, mener Nettum (i Langslet & Rydne1993), og sier samtidig at Vinje oppfattet humoren som forsoning og ”lek med en overvunnen verden” (s.17) I denne sammenhengen er det også viktig å trekke frem et annet kjennetegn ved Vinjes stil, nemlig det at han gjerne sammenlignet mennesker med dyr, og dermed ”anklages” for å degradere mennesker. Dette henger sammen med at Vinje hadde liten sans for jåleri og det snobbete, og her kjennes det naturlig å bygge bro over til Vinjes leksikalske nyskaping.

Det er ikke til å stikke bak en stol at enkelte av ordene jeg har samlet, har et visst humoristisk skjær over seg og har en ”hjemmelaget” eim. Et karakteristisk trekk både hos personen Vinje og skriveriene hans er nettopp det humoristiske og ironiske. Særlig ironien kommer til uttrykk i noe som er sett på som viktig i grunnholdningen hans, nemlig forakten for det som er sentimentalt, oppblåst, snobbete eller jålete.

Utover ironiseringen over jåleriet hadde Vinje også mye fantasi og språklig skaperevne, og i hans skriftlige produksjon utover den jeg ser på, finnes det ifølge Evensen (1979:24) flere eksempler på at Vinje lekte seg med å finne avløserord. Vinjes kreativitet kommer også til uttrykk ved at kan bruke ord i andre sammenhenger enn den de vanligvis blir brukt i, så dersom vi oppfatter et ord som humoristisk kan det være en årsak. (Evensen 1979:41) ”Bygdenorske” omtaler Rydne ord som *hugsniking* og *sprikestakk* for *koketteri* og *krinoliner*, som utvilsomt må regnes som kreative og humoristiske.

4.5.3 Språklig nyskaping

Selv om Myhren (1993) ikke ser bort fra at Vinje har brukt en rekke ord fra telemålet i sitt skriftspråk, fokuserer han i stedet på innslag av folkelig ordleggingstradisjon, som er karakteristisk for hjemtraktene til Vinje. Med det menes at Vinje i stor grad ordla seg og brukte språklige bilder fra bygdelivet i sammenhenger som oppleves som uventede eller påfallende. Dette setter han i sammenheng med det som er skrevet om *formler* og *frie ordlag*, som handler om ”frasar og stereotypiske vendingar som alle språkbrukarar nyttar både i tale og skrift” (formler), samt ”nyforma kombinasjonar av ord og syntagmar” (frie uttrykk) (Myhren 1993:128-129). Slike formler kan for eksempel være faste fraser og vendinger, ordtak og sitater, noe det finnes en del av i Vinjes prosa. Dette skal jeg ikke gå nærmere inn på, siden jeg primært er opptatt av hans leksikalske nyskaping.

Lingvisten Otto Jespersen er blant de som skiller mellom ”formulas and free expressions”: Når vi bruker faste kombinasjoner av ord, altså kombinasjoner av ord som ikke er nye for oss, er det språkminnet vi bruker. I de tilfellene vi setter sammen ord til frie og nye uttrykk, er det ”nyformingsevna” vi benytter oss av. Myhren viser også til hva en annen lingvist, Roman Jakobson, peker på, nemlig det at vi har en ”stigande skala av fridom” når vi skal formulere et budskap. Antall fonem og fonemkombinasjoner ligger relativt fast hos alle språkbrukere, og kan ikke endres over natten. Morfemer kan vi derimot sette sammen på nye måter. Vi kan for eksempel lage nye tegnkombinasjoner som avledninger og sammensettinger (For eksempel *kjærlighet* og *kjærlighetsferie*, mitt eksempel) (s.121)

Dette kalles leksikalsk nyskaping.

4.6 Oppsummering

I dette kapittelet har vi sett på den språkhistoriske sammenhengen vi kan plassere Vinje i og med det bakgrunnen for hans målstrev. Jeg har også skissert de to ulike veiene til et norsk skriftspråk som var aktuelle utover 1840-tallet, nemlig en fornorskingslinje, representert ved Knud Knudsen og Ivar Aasens norsk-norske løsning, nemlig et nytt skriftspråk basert på norske dialekter.

Jeg har forsøkt å holde et fokus på de sidene av arbeidet deres som handler om fremmed skrivemåte av ord og hvordan de mente vi skulle forholde oss til fremmedord. Særlig Aasen har kommet frem til at det norske språket er rikt på muligheter for å både lage egne ord for

fremmedord, i tillegg til at det finnes mange eldre, sjeldne ord som godt kunne blitt brukt i stedet for de fremmede. Dette er tanker vi senere skal se at Vinje også deler.

Vinje selv skrev i perioder nokså inkonsekvent landsmål. Han tok ikke steget fullt ut før han begynte å gi ut Dølen i 1858, men nærmet seg Aasens mål gradvis.

Folkeopplysning stod sentralt for Vinje, som ganske sikkert har både underholdt og opplyst leserne sine opp om emner de ikke hadde kjennskap til fra før. Måten han gjorde det på, var ved å bruke et språk de forstod, og ved å forklare. Ofte forklarte han fremmedord med fotnoter, av og til med norske ord i stedet for det innlånte. Det hendte også at han kunne gjøre abstrakte temaer mer håndgripelige ved å forklare dem med bilder folk kjente. Språklige virkemidler som humor, ironi og parodier er også kjennetegn ved Vinjes språk. Dette gjør tekstene hans svært underholdende å lese, samtidig som slike stilistiske virkemidler ikke brukes ubevisst.

5 Materialbehandling

5.1 Presentasjon

5.1.1 Materialet

Ordene som utgjør materialet jeg har samlet inn, består av adjektiv hentet fra nynorskkorpuset og Dødens ordliste.

Tekstene fra nynorskkorpuset er Vinjes Skrifter i samling, så i de tilfellene jeg henviser til en referanse som starter med Vi.SkrS, er dette altså Skrifter i samling i trykt utgave (Midttuns utgave, 1916-21)

Det er selvsagt også mulig å finne disse referansene på nettet, slik jeg har gjort det. Dette har jeg imidlertid beskrevet i metodekapittelet, så det går jeg ikke videre inn på her.

I min behandling av materialet, har jeg valgt å se på det fra to perspektiv, nemlig et internt og et eksternt. Til de interne regner jeg i hovedsak å se på hvilke språk både avløserord og ordene de avløser kommer fra og kartlegge hva slags ord Vinje foreslår som avløsere.

I et eksternt perspektiv ser jeg på de indre kvalitetene ved ordene, og de viktigste momentene her, er å se om avløserordene kan være nylaginger, og om de har etablert seg i språket.

Jeg vil også forsøke å belyse Vinjes valg av ord i et folkeopplysningsperspektiv og peke på det når jeg synes avløserordene er gode og gjennomsluktige. Når jeg trekker frem klarspråksarbeid i denne sammenhengen, er det nemlig fordi jeg synes det er mange likheter mellom hans pedagogiske prosjekt og det som i dag blir kalt klarspråksarbeid⁵. Dette begrepet brukes riktignok om tekster fra det offentlige, så her bruker jeg det i en litt videre forstand.

Vinje skrev ikke på vegne av det offentlige Norge, og det fantes ikke et slikt begrep på midten av 1800-tallet, men allikevel ser jeg parallellene. Hvor viktig et klart språk er, fremheves blant annet hos Rognsaa (2004), som med sin bok *Kunsten å skrive godt* forklarer hvordan en skriver leservennlig, enten man er journalist eller saksbehandler. Jeg skal ikke gå inn på for detaljer fra denne boken, men vil trekke frem enkelte punkter som jeg synes passer godt til måten Vinje valgte å ordlegge seg på:

⁵”Med klarspråk mener vi korrekt, klart og brukertilpasset språk i tekster fra det offentlige.” (<http://www.sprakradet.no/nb-NO/Klarsprak/Sprakhjelp/Klarsprak/>)

- Unngå uforståelige fagord med å bruke et forståelig synonym eller forklar med eksempel
- Oversett gjerne fagord som kan være vanskelig å forstå- bruk norske avløserord
- Ikke bruk fremmedord for å pynte språket
- Bruk gjerne konkrete ord, vær så konkret som mulig der det passer seg.

Det er klart at Vinje hadde et nasjonalt og puristisk perspektiv i sitt arbeid med Dølen, og jeg skal ikke forsøke å tone ned dette synet, men jeg velger å i tillegg se på folkeopplysning som et viktig grunnlag for utgivelsen av Dølen. Da er det klart at jeg vil forsøke å se hvordan hans valg av avløserord kan være med på å bekrefte dette, og det er her hypotesen om verb som grunnlag kommer inn.

5.1.2 Fremgangsmåte

I utgangspunktet har jeg ikke sett på avløserordene, men de ordene Vinje finner avløsere for. Ved å se på de opprinnelige ordene, ser jeg det Vinje også har sett, og slik kan jeg lettere forsøke å se hva han har gjort med disse ordene. Ved å ta et ord som majestætisk, kan jeg se på hva slags type adjektiv det er, og så se hvordan Vinje går frem for å finne en passende avløser for dette ordet. Her er det for eksempel snakk om en avledning på –isk, som for øvrig blir avløst av drusteleg. Fremdeles en avledning, men på –leg. Ved å ta for meg flere slike på –isk, kan jeg altså se om det er flere av dem som får avløser på –leg, eller om det er andre lagingsmåter som er produktive.

Ikke sjelden opplever jeg at det mangler et slikt en-til-en-forhold mellom de ulike avledningene, men også det sier oss noe, som at landsmålet var rikt på fremgangsmåter for å lage avledninger.

Jeg har valgt å se på adjektivene Vinje finner avløsere for på denne måten:

Avledninger med suffiks⁶

-agtig, -al, -at, -bar, -el, -ell, -ik, -is, -isk, -iv, -leg, -lig, -oux, -som, samt *gratis* og *bekvem* som får tre avløysere hver.

Adjektiver avledet av verb

Presens partisipper, partisipper på -d og -t

Korte adjektiv, altså såkalt null-endelse, -Ø

Sammensetninger

Til sist en liten oppsamlingsgruppe som består av ord Evensen (1979) kaller hyperfremmede, altså de som står i sin opprinnelig utenlandske form, samt tilfeller hvor avløserordet brukes i stedet for flere ord (frase).

Jeg vil gå gjennom disse gruppene og se på hvordan de ulike typene adjektiv får avløysere, og se om vi kan finne produktive lagingsmåter i de forskjellige kategoriene. Ved å gjøre det, får jeg svar på spørsmålet hvordan Vinje gikk frem da han valgte avløserord. Spørsmålet om han har stått bak disse ordene eller ikke, skal jeg også belyse, og for å komme dit har jeg valgt meg noen punkter jeg sjekker ordene mine mot.

Jeg har vært opptatt av å sjekke materialet mot spesielt tre kilder, som jeg gjorde rede for i kapittel 2:

(1) Norrønt, siden Vinje var svært opptatt av dette språket og hadde mye kunnskap om det. Det er derfor nærliggende å tro at han kan ha hentet frem ord fra norrønt selv om de ikke var allment kjente eller brukt i målførene på hans tid.

(2) Målførene, siden de dannet grunnlaget for landsmålet. Vi vet at Vinje satte sitt eget telemarksmål høyt og han mente dette var en av de reneste dialektene i Norge, så det er ikke urimelig å tro at han vendte seg til sin egen dialekt for å finne avløserord. I dette arbeidet bruker jeg NO og MO.

⁶ Her vil jeg bemerke at jeg har plassert adjektiver i grupper etter hvordan vi i dag vil skrive dem. Det gjelder ikke mange, men et ord som *Speciel* har jeg for eksempel plassert under -ell, siden oppfører seg som adjektiver av den typen. Adjektiver på -el, som *dobbel*, heter *doble* i flertall. Etter dagens rettskriving heter det tross alt spesielle, så endringen til utgang på dobbel konsonant -ell er bare å regne som en ortografisk endring.

(3) Ivar Aasens ordbøker fra 1850 og 1873. Jeg forklarer mer om Aasens ordbøker som kontrollkilde i kapittel 2, i tillegg til at det naturligvis blir omtalt nærmere utover i dette kapittelet.

Jeg har også forsøkt å finne ut om ordene kan ha vært brukt før Vinje, utover i norrønt. Det er riktignok svært sjeldent jeg finner eksempler på ord som jeg verken finner i norrønt eller som oppgis til å være målføreform, men som dukker opp i en annen skriftlig kilde før Vinje. Det vil altså si at de aller fleste ordene som er brukt av andre før Vinje, alt finnes i norrønt eller i dialekter, eller begge deler.

Når det kommer til de mer eksterne perspektivene, er det ikke fullt så håndfaste punkter jeg sjekker. Men jeg har en hypotese om at det finnes flere verb blant avløserordene enn ordene de avløser. Siden det var viktig for Vinje å skrive slik at han ble forstått, har jeg en antagelse om at det å bruke partisipper kan være med på å gjøre mulige abstrakte adjektiver mer gjennomsiktlige. Jeg kan illustrere dette med eksempler som lærande (teoretiske) og gjerande (praktiske). For oss i dag er et ord som teoretisk og praktisk fullt forståelig, men det er ikke sikkert de var like greie å forstå for en bonde på 1860-tallet. Både *lærande* og *gjerande* har nok en videre betydning enn det de har her, men at *lærande* sier noe om å tilegne seg kunnskap, og *gjerande* sier noe om det som kan gjøres, burde være klart. Dette skal jeg også se nærmere på.

Spørsmålet er jo også hvilke av ordene jeg har sett på som har slått gjennom, og som regnes som godt brukt i dag. En måte å gjøre dette på, er å se om ordet finnes i ordbøker, da primært dagens nynorskordbøker. En annen måte er å gå inn i nynorskkorpuset og gjøre søk der, og se hvor mange treff en får på de enkelte ordene og ulike bøyningsmåter. Jeg regner et ord med mer enn ti treff som godt brukt, men med enkelte modereringer. For det første er det viktig at dissæ ti treffene ikke stammer fra den samme kilden, siden det bare viser at ordet har slått gjennom hos en person. For det andre bør jo betydningen være noenlunde den samme som hos Vinje, men eventuelle betydningsendringer kan være verdt å peke på i seg selv. Og for det tredje ser jeg på det mer moderne ordforrådet, og vil helst ha treff fra 1950 og frem til i dag.

5.2 Interne perspektiver

5.2.1 Hva avløser hva: Avledninger

Den første gruppen vi skal gå gjennom, er den største, nemlig suffiksavledningene. Nesten halvparten av ordene Vinje finner avløser for, er nettopp slike avledninger, og ved å se på hvordan disse avløses, får vi et bilde av hvilke ordlagingselementer som er produktive hos Vinje. Jeg har alt vist hvilke suffikser vi møter, så da starter jeg med det som Vinje har avløst flest ganger i mitt materiale, nemlig –isk.

(1) –isk

Dette er altså den største gruppen av de avledede adjektivene, og den teller 16 ord. Her er det ofte snakk om ord av gresk og latinsk opphav og flere ord er fra samfunnsliv.

		<i>Opphav</i>	<i>Avløses av</i>	<i>Opphav</i>	<i>Hva slags ord?</i>
1	Barbarisk	Kjent i norrønt, men tidlig innlån fra gresk	Villmannslik	Norrønt	Sammensetning
2	Comisk	Gresk	Løgleg	Norrønt	-leg
3	Despotisk	Gresk	Einraadig	Norrønt	-ig
4	Diplomatiske	Fransk	Krokutte	Norrønt	-utt
5	Elastisk	Fra tysk / latin, opprinnelig gresk	Tøyg	Norrønt	-Ø
6	Idyllisk	Fra lat., oppr. gresk	Landlig	Land fra norrønt, men også fra tysk / dansk	-lig
7	Klassisk	Fra tysk, oppr. latin	Forn	Norrønt	-Ø
8	Lyriske	Gresk	Hugvarme	Norrønt	Sammensetning
9	Majestætisk	Latin	Drusteleg	Drust, oppr. lavtysk	-leg
10	Physiologiske	Gresk	Sanselege	Sans, fra fransk, oppr. latin	-leg

11	Politiske	Gresk	Riksstellande	Norrønt	Presens partisipp <i>*riksstella</i>
12	Practiske	Fra tysk, oppr. latin	Gjerande	Norrønt	Presens partisipp av <i>gjera</i>
13	Rebellisk	Latin	Rabalsk	Dansk /latin	-sk
14	Theoretiske	Latin	Lærande	Norrønt	Presens partisipp av <i>læra</i>
15	Tragicomisk	Gresk	Iltløgjet	Norrønt	Sammensetning
16	Tragikomisk	Gresk	Sorglystugt	Norrønt /tysk	Sammensetning

Tabell 3: Avledninger på -isk

Her er det stort sett snakk om ord av gresk og latinsk opphav, mens avløserordene i hovedsak er fra norrønt.

Blant avløserordene er som sagt mesteparten av norrønt opphav, men utenlandske ordelementer holder ikke Vinje helt utenfor. Landlig (idyllisk) stikker seg ut, særlig på grunn av suffikset *-lig* som det ellers er lite av i materialet mitt.

Adjektiver som slutter på -isk blir avløst på følgende måte:

Sammensetninger:	4
Presens partisipp (-ande):	3
-leg:	3
-Ø	2
-ig	1
-lig	1
-sk	1
-utt	1

(2) -lig

Denne gruppen med avledede adjektiver er den nest største, og teller ni medlemmer.

- lig er et produktivt suffiks, jamfør kapittel 3. Adjektiver på –lig kan avledes av substantiver og har med betydningen 'lik', eller 'som har sammenheng med', som ekteskapelige (hjonlege)

Adjektiver på –lig kan også avledes av verb, som i *bespottelig* og *bestikkelig* eller adjektiv, som *fruktsommelig*. De kan også være uten base, som *offentlig*

Ordene på –lig er ord med tysk opprinnelse, selv om de noen ganger oppgis å komme via dansk (jf. NOB). I og for seg er jo alle disse ordene fra det danske skriftspråket, men opprinnelsen kan som sagt variere.

		<i>Opphav</i>	<i>Avløses av</i>	<i>Opphav</i>	<i>Hva slags ord?</i>
1	Bespottelige	Tysk	Haadelege	Norrønt	-leg
2	Bestikkeligt	Dansk / tysk	Mutetakande	Norrønt	Presens partisipp av <i>*mutetaka</i>
3	Egteskapelige	Tysk	Hjonlege	Norrønt	-leg
4	Fruktommelig	Dansk	Havande	Norrønt	Presens partisipp av <i>hava</i>
5	Føielig	Tysk	Lidsinnug	Norrønt	-ug
6	Offentlige	Tysk	Opne	Norrønt	-en
7	Tilbøielig	Dansk	Hugvend	<i>Hug</i> og <i>vende</i> er fra norrønt.	Perf.partisipp av <i>*hugvenda</i>
8	Undseelig	Dansk / tysk	Forøven	Norrønt	Perf.partisipp av <i>forøve</i>
9	Sygelig	Norrønt	Sjukall	Norrønt	-all

Tabell 4: Avledninger på -lig

Som det går frem av tabellen, finner Vinje flere mulige måter å avløse –lig-adjektivene på.

Avløserordene har alle norrønt opphav, og ordene de avløser, er fra germanske språk.

Adjektiver som slutter på -lig blir avløst på følgende måte:

-leg:	2
Presens partisipp :	2
Perf.partisipp:	2
-en:	1
-all:	1
-ug:	1

Her er det altså ikke ett spesielt suffiks eller en bestemt ordlagingsmåte som dominerer .

(3) -al

Her har vi et knippe ord med latinsk opphav, som alle avløses av ord fra norrønt. Ofte er adjektivene på -al laget av substantiv, noe vi også kan se her: Nationale -nasjonalitet, originalt - originalitet, sentimental - sentimentalitet, reale- realitet.

		Opphav	Avløses av	Opphav	Hva slags ord?
1	Nationale	Latin	Folkelege	Norrønt	-leg
2	Originalt	Latin	Sjelffunnet	Norrønt	Perf.part av <i>*sjelvfinna</i>
3	Reale	Latin	Tinglege	Norrønt	-leg
4	Realt	Latin	Røynlegt	Norrønt	-leg
5	Sentimental	Oppr.latin, fra engelsk	Hugmjuk	<i>Hug og mjuk, oppr.norrønt.</i>	Sammensetning
6	Sentimentale	Oppr.latin, fra engelsk	Blauthjartade	Norrønt	Sammensetning
7	Originalt	Latin	Sjølvtent	Norrønt	Perf.part.av <i>*sjølvtenkja</i>

Tabell 5: Avledninger på -al

Adjektiver som slutter på -al blir avløst på følgende måte:

-leg:	3
Sammensetning:	2
Perf.partisipp:	2

I likhet med de andre gruppene, er det ikke en bestemt ordlagingsmåte som dominerer stort, men avledning på -leg ser altså ut til å være den hyppigste avløseren for -al.

Her finner vi enkelte avløserord som jeg mener er verdt å kommentere nærmere, og da tenker jeg i første rekke på partisippene **sjølvtenkja* og **sjølvfinna*, som er såkalte uekte partisipper, jamfør kapittel 3. Dette vil jeg gå grundigere inn på når jeg tar for meg avløserordenes betydning.

(4) -iv

Avledninger på -iv blir ifølge Leira (1992) laget av verb på -ere, slik vi finner her:

		<i>Opphav</i>	<i>Avløses av</i>	<i>Opphav</i>	<i>Hva slags ord?</i>
1	Conservativ	Latin	Paahaldande	Norrønt	Pres.partisipp av <i>*påhalda</i>
2	Kollektiv	Latin	Sams	Norrønt	-Ø
3	Productivt	Fra fransk, oppr.latin	Skapande	Norrønt	Pres.partisipp av <i>skapa</i>
4	Uproductivt	Fra fransk, oppr.latin	Uskapande	Norrønt	Pres.partisipp av <i>skapa</i>

Tabell 6: Avledninger på -iv

Adjektiver som slutter på -iv blir avløst på følgende måte:

Pres.partisipp:	3
-Ø :	1

Verdt å merke seg her, er altså at -iv oftest blir til presens partisipp. Der hvor det skjer, er det utenlandske adjektivet også dannet av et verb, så vi kan nok snakke om oversettelser her.

Konservere – konservativ → **påholde*, påhaldande

Produsere - productiv → skape, skapande

(5) –at

	<i>Opphav</i>	<i>Avløses av</i>	<i>Opphav</i>	<i>Hva slags ord?</i>
Delicat	Latin	Granvar	Norrønt	Sammensetning
Desperat	Latin	Ørvænt	Norrønt	Perf.partisipp av <i>ørvænast</i>
Intrikat	Latin	Flokutt	Norrønt	-ut
Privat	Latin	Einmenneleg	Norrønt	-leg

Tabell 7: Avledninger på -at

Her har vi en gruppe ord med latinsk opphav, som avløses av opprinnelig norrøne ord. Igjen ser vi at det ikke er en bestemt ordlagingsmåte Vinje benytter seg av når han finner avløserord.

Sammensetning: 1
Perf.partisipp: 1
-ut: 1
-leg: 1

(6) - ig:

	<i>Opphav</i>	<i>Avløser for</i>	<i>Opphav</i>	<i>Hva slags ord?</i>
Elendig	Tysk	Vesalt	Norrønt	-al
Vandigt	Av vann, norrønt, men ser ut som dansk form	Vatslen	Norrønt	-en
Dyktig	Tysk	Fræk	Tysk, men kjent i norrønt	-Ø

Tabell 8: Avledninger på -ig

Germanske ord som avløses av ord fra norrønt er gjengangeren her.

Fræk oppgis å komme fra tysk, men siden formen *frekr* med samme betydning er å finne i norrønt, kan det godt tenkes at Vinje brukte ordet av den grunn.

-al: 1

-en 1

-Ø: 1

(7) -el

		<i>Opphav</i>	<i>Avløses av</i>	<i>Opphav</i>	<i>Hva slags ord?</i>
1	Horribelt	Latin	Øgjelegt	Norrønt	-leg
2	Nobel	Tysk	Adaleg	Tysk, men sammenheng med norrønt <i>odel</i> og <i>adal</i>	-leg
3	Vammel	Germansk	Klikten	Sammenheng med norr. <i>kligja</i> : kjenne kvalme	-en, perf.partisipp av <i>klikta</i>

Tabell 9: Avledninger på -el

Adjektivene på –el blir avløst av to ord på –leg og et partisipp. Avløserordene har alle en forbindelse til norrønt. Adaleg er i følge NOB en omtolkning av det tyske adelig, men det skal også ha en sammenheng med adal og odel, som er kjent i norrønt.

Avledninger som slutter på –el blir avløst slik:

-leg: 2

Perf.partisipp: 1

(8) Avledninger, små grupper

-sk :

		<i>Opphav</i>	<i>Avløses av</i>	<i>Opphav</i>	<i>Hva slags ord?</i>
1	Falsk	Latin, via tysk	Halvsanne	Norrønt (ordenes deler fra norr., hele ordet finnes ikke)	Sammensetning
2	Melankolsk	Gresk	Hugstur	Norrønt <i>hug</i> og <i>stúra</i>	Sammensetning subst. + adj.

Tabell 10: Avledninger på -sk

Her blir ord fra klassiske språk avløst av ord som er satt sammen av ord vi finner i norrønt. Vi finner altså ikke halvsann og hugstur, men half + sann og hug + stúra.

Avledninger som slutter på -sk avløses av sammensetninger.

De neste små gruppene er de hvor vi ikke finner samme type avløserord innad i gruppen, noe som tidligere har vist seg å være et gjennomgående trekk:

som:

		<i>Opphav</i>	<i>Avløses av</i>	<i>Opphav</i>	<i>Hva slags ord?</i>
1	Langsomt	Tysk	Taugt	Norrønt, sammenheng med tøyelig - teygiligr.	-Ø
2	Opmærksom	Tysk	Gaaen	Norrønt	Perf.partisipp av <i>gá</i>

Tabell 11: Avledninger på -som

-el(l):

		Opphav	Avløses av	Opphav	Hva slags ord?
1	Constitutionelle	Latin	Lovrette	Norrønt	Sammensetning subst. + adj.
2	Speciel	Gjennom tysk fra fransk/latin	Serskild	Norrønt	Perf.partisipp av <i>skilja</i>

Tabell 12: Avledninger på -el(l)

-leg:

		Opphav	Avløses av	Opphav	Hva slags ord?
1	Rolege	Norrønt	Kyrre	Norrønt	-Ø
2	Tjodleg	Norrønt (av <i>þjóð</i> , folk)	Heimlandsk	Norrønt	-sk

Tabell 13: Avledninger på -leg

Her kan det være verdt å merke seg at det vi kan stå overfor en trykkfeil. I Dølsens ordliste står formen (rolege) fyrre, men det finnes etter mitt skjønn ingen belegg for en forbindelse mellom *fyrre* og *rolege*. Ser vi derimot på formen *kyrre*, finner vi straks forbindelsen. Denne formen finner vi i Vinjes *Skrifter i samling*, og jeg velger å forholde meg til den, selv om altså ordlisten sier noe annet.

Annet som kan være verdt å peke på i denne omgangen, er at Vinje tilsynelatende velger å finne en avløser for et ord som *tjodleg*, som ikke er avledet av innlånt ord. Jeg er ikke sikker på om dette er en riktig tolkning av teksten, noe jeg kommer til å drøfte dette nærmere. Konteksten spiller en viktig rolle, men jeg vil ikke si at den gir et entydig svar på om *tjodleg* avløses av *heimlandsk*, eller om de er som synonymer å regne.

(10) Oppsamlingsgruppe med suffiks som forekommer en gang

Av praktiske grunner har jeg samlet disse i samme tabell, og som vi skal se, er det her ulike suffikser både blant avløserordene og ordene de avløser:

		<i>Opphav</i>	<i>Suffiks</i>	<i>Avløses av</i>	<i>Opphav</i>	<i>Hva slags ord?</i>
1	Antik	Latin	-ik	Forn	Norrønt	-Ø
2	Geleagtige	<i>Gele</i> , fra latin. <i>-agtig</i> fra tysk	-agtig	Glyutte	Norrønt	-utt
3	Human	Latin	-an	Mannamilde	<i>Mann</i> og <i>mild</i> er fra norrønt	Sammensetning
4	Jaloux	Fransk	-oux	Aabruig	Norrønt	-ig
5	Ufrugtbar	Tysk	-bar	Ualdande	Norrønt	Pres.partisipp av <i>alda</i>
6	Vulgar	Latin	-ar	Uadelege	Norrønt	-leg

Tabell 14: Suffiks som forekommer en gang

I dag er spesielt suffikset –bar regnet som svært produktivt i bokmål, og i følge Beito (1986:130) avløses ofte –bar av avledninger på –ande, slik Vinje også har gjort her:

U + alda + ande

↓ ↓ ↓

U + frugt + bar

Alda og frugt kan med litt godvilje gå for det samme (alda har i norrønt betydningen hagefrukt).

Suffikset –agtig, blir gjerne avløst av avledninger på –ut, som vi ser Vinje har gjort her.

Men om ikke avløserordene er avledet på den samme måten, har de det samme opphavet, altså norrønt.

Komparativformer:

1	Djupare	Norrønt	Komparativ av <i>djúpr</i>	Djypri	Norrønt	Lett omskrevet komp.-form av <i>djúpr</i> (eg. <i>dýpri</i>)
2	Øvre	Norrønt	Komparativ av <i>øfri</i>	Evri	Norrønt	Komparativ av <i>efri</i>

Tabell 15: Komparativformer

Disse avløserordene ligger nært norrønt, og det er rimelig å tro at Vinje bruker disse siden de ligger nært hans eget talemål.

(11) Ett ord, tre avløsere:

I to tilfeller finner vi det samme ordet i tre forskjellige sammenhenger, og med tre avløserord.

		Opphav	Avløses av	Opphav	Hva slags ord?
1	Bekvemt	Tysk	Høgt	Norrønt	-Ø
2	Bekvemt	Tysk	Lunneleg	Norrønt	-leg
3	Beqvem	Tysk	Lagleg	Norrønt	-leg

Tabell 16: Ett ord, tre avløsere

		Opphav	Avløses av	Opphav	Hva slags ord?
1	Gratis	Latin	Gjevande	Norrønt	Pres.partisipp av <i>gje</i>
2	Gratis	Latin	Tilgjevande	Norrønt. Må ikke forveksles med tysk <i>togeven</i> som er opphav til "tilgi"	Pres.partisipp av <i>*tilgje</i>
3	Gratis	Latin	Ukaupande	Norrønt	Pres.partisipp av <i>kaupa</i>

Tabell 17: Ett ord, tre avløsere

5.2.2 Hva gjør Vinje med adjektivene avledet av suffiks?

De ”fremmede” ordenes avledningssuffikser er det mange av, og av plasshensyn fører jeg dem ikke opp her en gang til når jeg alt har presentert dem gruppevis. Til sammen er det snakk om 67 adjektiv med avledningssuffiks. De fordeler seg på 17 ulike suffikser, pluss to ord som har komparativform (-re/-ri) og to tilfeller hvor det samme ordet får tre forskjellige avløserord.

-isk:	16
-lig:	9
-al:	7
-iv, -at:	4
-ig, -el:	3
-ell, -leg, -sk, -som:	2
-ik, -agtig, -an,-oux, -bar,-ar:	1
-re/-ri (komparativ)	2

I tillegg: To ulike adjektiver får tre ulike avløserord, altså 6 ord her.

Vinjes avløserord fordeler seg slik:

-leg:	14
Pres.partisipp:	12
Sammensetning:	12
-Ø:	8
Perf.partisipp:	7
-en:	2
-re:	2
-all, -ig, -sk, -utt:	2
-lig, -ug:	1

5.2.3 Hva avløser hva: Partisipp

(1) Presens partisipp (-ende/ -ande):

Her setter jeg også opp kolonnen ”potensielt verb” for å se hvilket verb Vinje benytter seg av dersom han velger et partisipp som avløserord.

En viktig bemerkning, er at jeg her velger en inndeling som avviker fra den tradisjonelle verbinndelingen. Jeg har valgt å sette opp partisippene i grupper etter hvilken utgang de får i Vinjes tekster, og det gjør at verb som ellers er a-verb (*varna, bytna, gadda*), kategoriseres i andre grupper enn det som er alminnelig. Dette har jeg gjort for oversiktlighetens skyld.

		<i>Opphav</i>	<i>Avløses av</i>	<i>Opphav</i>	<i>Type</i>	<i>Potensie lt verb</i>
1	Accellererende	Latin	Aukande	Norrønt	Pres.part.	<i>Auka</i>
2	Imponerende	Latin	Agande	Norrønt	Pres.part.	<i>Aga</i>
3	Kontrollerande	Latin	Ettersjaaande	Norrønt	Pres.part.	<i>Ettersjå</i>
4	Utsvævende	Fra tysk, <i>sveve</i>	Lauslivde	Norrønt	Sammen- setning	-
5	Retarderende	Latin	Minkande	Norrønt	Pres.part.	<i>Minka</i>
6	Anende	Tysk	Ottande	Norrønt	Pres.part.	<i>Ottast</i>
7	Affecterende	Latin	Tilgjorde	<i>Til og gjorde</i> fra norrønt	Perf.part.	<i>*Tilgjera</i>
8	Idealiserende	Tysk, fra lat. <i>ideal</i>	Uppklaarande	<i>Upp</i> fra norr., <i>klaarande</i> oppr. fra latin	Pres.part.	<i>Oppklara/ oppklåra</i>
9	Supplerende	Latin	Understøttede	Tysk	Perf.part.	<i>Understøtta</i>

Tabell 18: Avløserord for presens partisipp

I all hovedsak er det samme språk som går igjen, altså romanske språk og tysk.

Her er avløserne stort sett også presens partisipp på –ande, men merk at også et partisipp på

–ende finnes.

Vi ser at presens partisipp avløses slik:

-ande: 7

Perf.partisipp: 1

Sammensetning: 1

Her er det klart hvilken ordlagingsmåte som er mest produktiv, nemlig partisippene.

(2) Perfektum partisipp på –d

		<i>Opphav</i>	<i>Avløserord</i>	<i>Opphav</i>	<i>Type</i>	<i>Potensielt verb</i>
1	Fallerede	Latin/ norrønt	Busliten	Norrønt	Sammen- setning.	-
2	Goaded	Germansk ⁷ *	Gaddad	Norrønt	Perf.part	<i>Gadda</i>
3	Etablerede	Latin	Grunnlagde	<i>Grunn og leggje fra norrønt. Men grund-valla det norrøne ordet.</i>	Perf.part.	<i>Grunnleggja</i>
4	Krystede	Germansk	Knyrde	Norrønt	Perf.part.	<i>Knyra</i>
5	Ubetingede	Tysk	Uafskilade	Norrønt	Perf.part.	<i>Avskila</i>
6	Disciplinerede	Latin	Upplærde	<i>Læra = norrønt</i>	Perf.part.	<i>*Upplæra</i>
7	Beskyttede	Tysk	Varnade	Norrønt	Perf.part.	<i>Varna</i>
8	Indrettede	Tysk	Velbune	Norrønt <i>búinn</i> . Samme betydning.	Perf.part.	<i>*Velbu</i>
9	Fortvivlede	Tysk	Vonlause	Norrønt	Sammen- setning	-
10	Usanktionerad	Latin	Uvigslad	Norrønt	Perf.part.	<i>*Vigsla</i>

⁷ Germansk betyr at de fantes i gammelengelsk eller gotisk og har gått videre til dansk. En språkhistoriske gjennomgang av ordene er ikke så interessant her, så jeg går ikke videre inn på dette her.

11	Sanctionered	Latin	Vigslad	Norrønt	Perf.part.	<i>Vigsla</i>
12	Besømmede	Be- = tysk, sømme av norrønt	Søymde	Norrønt	Perf.part.	<i>Sauma</i>
13	Etablerede	Latin	Fastsette	Norrønt	Perf.part.	<i>Fastsetja</i>

Tabell 19: Avløserord for perfektum partisipp på -d

Blant disse ordene av germansk og latinsk opphav, er det som vi ser en rekke partisipper. I utregningen har jeg for enkelthetens skyld slått dem sammen til en gruppe:

Adjektiver av partisipper på -d avløses slik:

Perfektum partisipp: 11

Sammensetning: 2

(3) Partisipper på -t

Adjektiver av perfektum partisipper på -(e)t

		Opphav	Avløserord	Opphav	Type	Potensielt verb
1	Overskjult	Norrønt	Bytnat	Norrønt	Perf.partisipp	Bytna
2	Engageret	Fransk	Forskriven	Tysk	Perf.partisipp	Forskrive
3	Sparet	Norrønt	Hegnede	Norrønt	Perf.partisipp	Hegna
4	Skaant	Tysk	Livad	Norrønt	Perf.partisipp	Liva
5	Fordøiet	Tysk	Meltat	Norrønt	Perf.partisipp	Melta
6	Dannet	Tysk	Mentat	Norrønt	Perf.partisipp	Menta
7	Befolket	Tysk	Mannad	Norrønt	Perf.partisipp	Manna
8	Illustreret	Latin	Maalat	Tysk, kjent i norr.	Perf.partisipp	Måla
9	Saarat	Norrønt	Meidd	Norrønt	Perf.partisipp	Meia

10	Øvet	Tysk	Tamt	Norrønt	Perf.partisipp	Temja
11	Slaktat	Tysk	Tekin	Norrønt	Perf.partisipp	Taka
12	Drainerat	Fransk	Velveitat	Norrønt (<i>vel</i> og <i>veita</i>)	Perf.partisipp	*Velveita
13	Allieret	Latin	Sambunden	Norrønt	Perf.partisipp	Sambinda
14	Corrumperet	Latin	Utskjemt	Norrønt?	Perf.partisipp	Utskjemma

Tabell 20: Avløserord for perfektum partisipp på –t

Her ser vi altså at perfektum partisipp på –t som regel blir avløst av andre partisipper.

5.2.4 Oppsummering: Hva gjør Vinje med adjektiv avledet av verb?

I 37 tilfeller finner Vinje avløsere avledet av partisipper. Stort sett er det også partisipper som avløser disse ordene, som vi kan se av denne oversikten:

Slik fordeler adjektivene seg:

Pres.partisipp	9
<i>Perf.partisipp -d</i>	<i>13</i>
<i>Perf.partisipp –t</i>	<i>14</i>
Perf.part., totalt:	26

Fordelingen blant Vinjes avløserord:

Pres.partisipp (-ande)	7
Perf.partisipp (alle former)	25
Sammensetning	3
-Ø	1

Tabell 21 og 22: Oversikt over hvordan adjektivavledet av partisipper fordeler seg blant Vinjes avløserord

5.2.5 Hva avløser hva: Mindre grupper

(4) Korte adjektiv:

I og med at denne gruppen ikke er avledet av suffiks eller er avledet av verb, er det ikke nødvendig å sette opp oversikt over hva de forskjellige adjektivene er dannet av. I denne gruppen er flertallet av germansk opphav, med et par unntak fra latin.

Men disse adjektivene avløses på denne måten:

		<i>Opphav</i>	<i>Avløserord</i>	<i>Opphav</i>	<i>Hva slags ord?</i>
1	Øde	Tysk, norrønt	Audt	Norrønt	-Ø
2	Skjøn	Tysk	Frid	Norrønt	-Ø
3	Dum	Tysk, norrønt	Heimsk	Norrønt	-sk
4	Stumpe	Tysk	Nuve	Norrønt	-Ø
5	Kort	Latin	Skamme	Norrønt	-Ø
6	Taus	Dansk	Tagalle	Norrønt	-all
7	Flaut	Tysk	Usaltad	Norrønt	Perf.partisipp av *salta

Tabell 23: Avløserord for korte adjektiv

-Ø (kort endelse): 5

-all, -sk, perfektum part: 1

(5) Sammensetninger:

Gruppen av sammensetninger blant de ”opprinnelige” ordene, består av ord fra tysk og norrønt. Jeg vil komme nærmere tilbake til drøftingen av enkeltord utover i dette kapittelet, men mener det er interessant at flere adjektiv i denne gruppen er ord som ikke stikker seg ut som spesielt ”fremmede”.

De sammensatte ordene avløses både av sammensetninger og avledninger, som vi her kan se:

Totalt antall sammensetninger blant de ”opprinnelige” ordene: 6

		<i>Opphav</i>	<i>Avløserord</i>	<i>Opphav</i>	<i>Hva slags ord?</i>
1	Hardfør	Norrønt	Hardbalen	Norrønt	Sammensetning
2	Skeløiet	<i>Skjele</i> fra tysk	Rangøygd	Norrønt	Sammensetning
3	Fyllesjuk	Norrønt	Umøl	Norrønt	-Ø
4	Fredlause	Norrønt	Utlægre	Norrønt	-Ø
5	Fordringsfull	<i>Fordring</i> oppr.fra tysk. <i>Full</i> fra norr.	Vønen	Norrønt	-en
6	Talrikt	Norrønt	Mangemennt	Norrønt	Sammensetning

Tabell 24: Avløserord for sammensetninger

Sammensatte ord avløses på denne måten:

Sammensetninger: 3
-Ø: 2
-en: 1

(6) Hyperfremmede ord eller fraser

I denne gruppen samler jeg det som Evensen (1979) kaller hyperfremmede ord, samt der hvor avløserordet står for en frase. De hyperfremmede ordene er fra fransk ((enfants) perdus) og tysk (verthiert), (erstaunenswert), og var antagelig ikke kjent for andre enn lærde folk.

Vi kan derfor tenke oss at avløserord var viktig for at leserne i det hele tatt skulle forstå teksten. Avløserordene er alle av norsk / norrønt opphav, som vi skal se:

		<i>Avløses av</i>	<i>Opphav</i>	<i>Type</i>	<i>Potensielt verb</i>
1	Lette paa foten	Fotfeme	Norrønt	Sammensetning	
2	Svint til at slaa	Hoggfem	Norrønt	Sammensetning	
3	”Fikk jorden”	Jarda	Norrønt	Perf. partisipp	Jarda
4	Tørre i øinene	Turrøygd	Basert på norrønt	Sammensetning	
5	Uten fare	Uhætta	Norrønt	-Ø	
6	Verthiert	Fegjord	Norrønt	Perf. partisipp	*Fegjera
7	(Enfants) perdus	Daudvigsla	Norrønt	Perf. partisipp	*Daudvigsla
8	erstaunenswert	Bisneleg	Norrønt	-leg	Bisna

Tabell 25: Avløserord for hyperfremmede ord eller frase

Hyperfremmede ord eller adjektiv som en del av en frase får slike avløserord:

Sammensetning: 3

Perfektum partisipp: 3

-Ø: 1

-leg: 1

5.2.6 Oppsummering: Slik fordeler avløserordene seg etter type

Type	Antall
Perfektum partisipp (alle former)	37
Sammensetninger	21
Presens partisipp	19
-Ø	15
-leg	15
-en	3
-re	3
-all	3
-sk	3
-ig	2

Tabell 26: Fordeling av avløserord

Som det altså kommer frem her, er det adjektiver avledet av perfektum partisipp som er opphavet til den største gruppen avløserer. Legger vi også til presens partisippene, er vi oppe i 56 av 126, og om vi i tillegg tar med andre adjektiv som har verb som base, ender vi på 61 av 126 adjektiv. Gjør vi dette om til prosent, vil det si at omtrent 48% av materialet mitt består av adjektiver som er laget av verb.

Dette har naturligvis ingen stor verdi utover det rent informative med mindre vi sammenligner dette med de ”utenlandske” ordene. Dersom det viser seg at tallet er det samme, vil det jo fortelle oss at Vinje for eksempel erstatter et partisipp med et annet partisipp. Dersom andelen verb er høyere hos Vinje, vil det altså bety at det å danne adjektiv av verb er den vanligste måten å avløse et annet ord på.

Etter mine opptellinger, har jeg kommet frem til at 49 av 126 adjektiv er avledet av verb blant de ordene som har fått en avløser hos Vinje. Dette utgjør nesten 40% av de ”opprinnelige” ordene, et tall som er lavere enn hos Vinje.

Mine funn viser også at han er mer allsidig i sin bruk av verb, og de brukes som utgangspunkt

for adjektiv i flere tilfeller hvor det ofte utenlandske adjektivet ikke er dannet av verb.

Haarberg (1985) har språket til Vinje og kommer frem til at det på mange måter kan omtales som "lærd muntlighet" (s.177). I undersøkelsene av de syntaktiske trekkene i det Vinje skriver om *Brandpoesi*, kom han frem til at substantivandelen i språket var lav (18%), og dette er med på å gi teksten et verbalt og muntlig preg. Jeg har ikke gransket syntaktiske trekk, så jeg kan ikke tilføye noe til hans utregninger. Men jeg har kommet frem til at Vinje ofte bruker verb som base for adjektivene, og det kan virke som om dette gjør at språket blir mer konkret og dermed letter forståelsen (såfremt avløserordene hans ikke er *for* kreative!)

5.3 Eksterne perspektiver

5.3.1 Generelt

I forhold til hva endrer ordet betydning?

En rekke av Vinjes avløserord har en betydning som virker ny og uventet på en som leser tekstene hans, som når *upplærd* brukes som avløser for *disiplinert*, eller når *tingleg* er avløser for *realt*. Disse to avløserordene er ingen nylaginger, og de fleste med norsk som morsmål vil nok ikke ha problemer med å forstå innholdet i avløserordene. Men når ordene brukes i den konteksten de står i, vil betydningen virke uvant. Hadde det ikke vært for at Vinje forklarer dette med det utenlandske ordet, ville det altså vært vanskelig å få mening ut av setningen. Helt umulig ville det riktignok ikke vært, for det er en semantisk relasjon mellom ordene i ordparene. Det er en viss sammenheng mellom *disiplin* og *opplæring*, og det er også en sammenheng mellom at noe er *realt*, eller *reelt*, om vi vil, og en *ting*.

Det er dette jeg tar opp når vi nå kommer til ord uten eller med betydningsendringer. Mange av avløserordene endrer ikke betydning, en del får en litt annerledes betydning, mens en siste gruppe endrer betydning i så stor grad at vi nesten kan snakke om en ny betydning.

En presisering som kan være viktig her, er spørsmålet om hvem eller hva jeg sammenligner med når jeg påstår at ord har endret – eller ikke endret- betydning. Det nærliggende kunne være å sammenligne med betydningen avløserordene har i dag, noe jeg delvis har gjort.

Betydningsendringer er nemlig interessante også den veien, men akkurat i denne sammenhengen vil det heller ikke være galt å se på betydningen Vinjes avløserord hadde i sin samtid. Jeg har holdt meg til Aasens *Norsk Ordbog* for å sammenligne betydningene, og det vil si at jeg i utgangspunktet må bruke 1850-utgaven, siden Vinje av naturlige årsaker ikke hadde tilgang på 1873-utgaven.

Det skal allikevel nevnes at Vinje som regel ikke endrer betydningen av et ord som er belagt hos Aasen når det er snakk om dialektord.

Jeg vil også ta et lite forbehold om at jeg ikke har holdt fremstillingen kjemisk rensert for ordenes nåtidige betydning. Det viser seg at det kan være vanskelig å holde sine egne konnotasjoner utenfor, men jeg tror likevel at en sunn blanding av egne vurderinger basert på nyere ordbøker (NOB , NO) og eldre definisjoner (Aasen) vil gi en brukbar fremstilling.

5.3.2 Ord som ikke skifter betydning

- Det viser seg at ord som ikke skifter betydning, stort sett er godt kjente dialektord

Når Vinje finner avløserord, går han svært ofte til dialektene for å finne dem. En stor del av materialet mitt er ord vi finner fra ulike målføre, og disse ordene får som regel beholde betydningen de har der. Evensen (1979) peker på to nærliggende årsaker til at Vinje lar slike dialektord beholde betydningen sin: 1) Han ville vise at norske dialekter var rike på ord, og 2) Han ville vise at de norske dialektordene kunne brukes i stedet for lånordene.

Jeg vil i tillegg til målrenningsperspektivet, trekke frem *forståelighet* som en grunn til at han valgte å bytte ut et ofte utenlandsk adjektiv med et som var kjent fra dialekter. Det kan ha vært slik at Vinje mente de hjemlige ordene var greiere å forstå enn de andre, jamfør hans visjon om Dølen som folkeopplysningsorgan.

Forståelighet gjør det også mer sannsynlig at ordet vil bli brukt av andre, som jeg var inne på i kapittel 3 om avløserord. Et annet viktig moment i denne sammenhengen, er at Vinje løfter folkespråket når han lar avløserordene stå i samme posisjoner som ordene han velger avløserer for. På den måten viser at det kunne brukes på alle saksfelt. Her har vi altså et helt annet syn på folkespråket enn vi finner hos P.A.Munch, som jeg omtalte i kapittel 4.

Hovedregelen er at ordene som ikke får betydningsendring, er ord som er kjente fra dialekter, og som også / eller har sitt opphav i norrønt. Eksempler på dette er:

Agande (imponerende)

Forn (antik)

Meltat (fordøiet)

Tagalle (tause)

Aabruig (jaloux)

Det er ikke ett språk eller en språkfamilie det går spesielt utover her i gruppen av ord som ikke får betydningsendring. Her finner vi både tysk, gresk, latin, dansk og fransk, men interessant nok er det også enkelte norske ord som får avløserord.

Norske ord som får avløsere

Umøl (fyllesjuk)

Klikten (vammel)

Vatslen (vandig)

Utlægre (fredlause)

Heimlandsk (tjodleg)

Hardbalen (hardfør)

Vinjes ordpar består svært ofte av et norsk ord og et unorsk ord som står i parentes. Vi kan tenke oss at han gjorde dette som et pedagogisk grep for å lette forståelsen når kunnskapen i fremmede språk ikke strakk til hos leseren. Denne tanken har muligens en overføringsverdi også til norske ord, altså at han mente enkelte av dem kunne være så ugreie å forstå at han syntes de burde forklares med et annet. En annen mulighet er at han foretrekker et ord fra sin egen dialekt ved å sette det foran parentesen.

Vi kan for eksempel se på ordet *vandig*, som avløses av *vatslen*, selv om begge har sitt opphav i norrønt *vatn*. Formen *vandig* skal imidlertid være en dansk form av det tyske *wässerig* (jamfør *Ordbog over det danske sprog* sin nettutgave:

<http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=vandig&search=S%C3%B8g>). Det som altså kunne se ut til å være et ”helnorsk” ordpar, viser seg å ikke være det ved nærmere ettersyn.

Blant de norske avløserordene, er enkelte oppgitt som telemarksformer hos Aasen 1873: *umøl*, *utlægre* samt allerede nevnte *vatslen*. I følge NO, kan *klikten* (verbet *klikta*) heimfestes til Telemark, det samme med *hardbalen*.

Det eneste jeg ikke finner oppgitt som et ord brukt i Telemark, er *heimlandsk*. Og i dette tilfellet er det egentlig ikke greit å slå fast om det er meningen at det skal være et avløserord eller ikke. Ved å se på den konteksten som *tjodleg* og *heimlandsk* står i, ser vi at teksten handler om hva en nasjon er. Dette ordet, *national* følger nemlig i parentes etter *heimlandsk* og *tjodleg*, og det er ikke umiddelbart lett å se om det er meningen at begge disse ordene avløser *national*. Jeg kan nok ikke vise til et helt klart svar her, men jeg kommer med noen betraktninger.

En mulig teori her kan være at Vinje opplevde *tjodleg* som så lite gjennomskiktig i betydning at løsningen ble å ta i bruk et annet ord i stedet, og *heimlandsk* kan nok for mange virke litt greiere å forstå. Evensen (1979) viser til at Aasen skal ha ment det norrøne *þjóð* var et ord som i prinsippet *burde* brukes, men Aasen var usikker på om dette ordet i det hele tatt ble brukt i dialektene, siden det ikke kunne heimfestes (s.78). Uvissheten rundt ordets faktiske bruk *kan* ha ført til at Vinje mente det greieste var å lage et mer gjennomskiktig avløserord, altså *heimlandsk*. Men usikkerheten forsterkes av at ordet *tjod* også finnes i flere sammenhenger, i samme tekst: ”Kvat er no ein Nation? Ordet kjem av Latinen og tyder eigenlega eit Føde (henvisning til fotnote om hva *føde* betyr), ei Ætt elder Slægt, og dernæst ei Landsætt (elder Tjod) (...)” (Dølen I 73 c)

Er *tjod* ment som en forklaring på *landsætt*? Eller er det ment som et synonym? Det er ikke godt å si. Noen linjer nedenfor finner vi dette: ”(...) at dette her er det heimelege, tjodlege elder nationale maalet (...)”. Her ser det nærmest ut som at Vinje viser at han kjenner flere ord som betyr det samme. Men om *heimeleg* og *tjodleg* er avløserord for *national*, det er ikke gitt.

Gjennomslag

En gjennomgang av ordene i nynorskkorpuset, forteller oss at ordene Vinje finner avløsere for, ofte er mer brukt enn avløserordene som han foreslo selv. Det gjør jeg her for å kunne gå mer detaljert inn på interessante funn enn det jeg gjør senere i kapittelet når jeg ser på gjennomslag mer generelt.

Umøl har for eksempel bare fem treff i korpuset, og det later til å være brukt i eldre tekster,

siden det nyeste treffet er fra 1947. *Fyllesjuk* er derimot hyppig brukt, og må vel kunne regnes som et kjent ord i dagligspråket.

Omtrent samme skjebnen er det for ordparet utlægre (fredlause). *Utlægre* ser ut til å være velbrukt, men for det meste i tekster før 1950. *Fredlause* er derimot et velbrukt ord, også i nyere tid.

Færre treff får vi på ordparet klikten (vammel), som begge har under ti treff hver, alle former av ordet medregnet. Men *klikten* finner vi bare to ganger, og begge er fra Vinjes tekster. Ordet det avløser, *vammel*, er litt mer brukt.

Ett avløserord ser ikke ut til å ha slått gjennom i det hele tatt, og det er *heimlandsk*. Utover at Vinje har brukt det, finner vi det ikke i nynorskkorpuset. Det finnes heller ikke i NOB. Min teori var at Vinje kan ha valgt dette ordet siden det var mer gjennomsliktig enn *tjodleg*, men det viser at det i seg selv ikke er nok til å gi ordet et langt liv. *Tjodleg* i alle former finner jeg derimot til sammen elleve treff på, og flere av dem stammer fra nyere kilder. Men jeg har som nevnt vært inne på en diskusjon om hvorvidt *heimlandsk* er et avløserord eller synonym, og disse resultatene tatt i betraktning, kan det delvis se ut til at teorien om synonym er styrket. Det virker merkelig å finne avløserord til et ord som er godt brukt i dialektene, men på den andre siden kan naturligvis Vinjes formål ha vært å vise sin språklig kreativitet og evne til å lage ord, dersom han står bak det.

To avløserord ser ut til å fortsatt ha et liv i språket, og det er *vatslen* (jeg har normalisert skrivemåten til *vassen* og *hardbalen*). Begge disse gir over ti treff hver ved et søk i korpuset, og da vil jeg si at ordet er godt brukt, særlig fordi kildene er både eldre og nyere. Dette er nok ikke så overraskende, siden begge ordene har vært brukt lenge før Vinje sin tid og spesielt *vatslen* ikke vil virke ukjent for de fleste som noe kunnskap i norsk språkhistorie.

Ord av unorsk opphav som avløser

Samtidig som vi ser at noen ord som ”ser” norske ut får avløsere, skjer også det at enkelte ord med utenlandske ordelementer slipper til som avløserord. Disse ordene er det riktignok færre av, og de markerer seg ikke med en utstikkende skrivemåte, så vi kan nok si at vi har med nasjonaliserte lånord å gjøre. Det betyr at de har blitt integrert i språket i tråd med norsk rettskriving. I tillegg er de også kjente fra dialektene, et hensyn som nok har veid tungt hos Vinje. Slike ord er:

Adeleg (opprinnelig fra tysk) (nobel)

Fræk (opprinnelig fra tysk) (dyktig)

Maalat (opprinnelig fra tysk) (illustreret)

Plente (opprinnelig fra gresk) (correcte)

Rabalsk (satt sammen av *rabalder*, dansk, og *rebelsk*, latin) (rebellisk)

5.3.3 Ord med mindre betydningsendringer

Evensen (1979) peker på at Vinje i så stor grad som mulig ville forsøke å la dialekter være basisen for skriftspråket. For at ordene skulle kunne brukes i flere sammenhenger, kan det derfor se ut til at Vinje har valgt å utvide betydningen til en del av dem. Jeg skiller mellom ordene som har blitt betydningsendret i stor grad, slik at vi nærmest kan snakke om en ny betydning av ordene, og de som får en noe justert betydning. I de tilfellene er det ofte slik at ordet blir brukt i en annen sammenheng enn vi kanskje er vant til. Mens avløserordene som ikke skifter betydning, ofte er et tilsvarende norsk ord for et utenlandsk, kan vi ikke i like stor grad si det samme om avløserordene når det dreier seg om ord med betydningsendring.

Her kan vi skimte Vinjes språklige fleksibilitet!

Jeg merket meg i arbeidet med disse ordene at det ble vanskeligere å finne opphav til mange av dem, og det var ikke like greit å beskrive dem som det var med ordene uten betydningsendring. De aller fleste av disse ordene har norrøn opprinnelse, men du vil ikke finne alle dersom du leter etter dem i en norrøn ordbok. Det du derimot vil finne, er leddene ordene er satt sammen av, som her:

Velveitat (drainerat)

Vel finnes i norrøn ordbok, det samme med verbet *veita*. Det gjelder derimot ikke verbet **velveita*, heller ikke om du slår opp i en moderne ordbok. Dette har jeg for øvrig skrevet mer om i teorikapittelet, i sammenheng med begrepet *uekte partisipper*.

Tinglege (reale)

Dette er også et ord som ikke finnes i norrøn ordbok. Allikevel har det sin opprinnelse der, siden vi finner *þing*, mens suffikset *-leg* er en grammatikalisering av et annet ord vi kan finne i norrønt, nemlig *lik* (altså det å være lik noe eller noen).

De samme prinsippene ligger også bak avløserordene *halvsanne*, *upplærde* og *velbune*.

Der vi i det forrige avsnittet kunne se at mange avløserord som ikke skiftet betydning, var kjente fra målføre, skal vi se at dette ikke nødvendigvis er tilfelle her.

Som jeg har vært inne på, finner vi mange av ordene med betydningsendring igjen i norrønt, enten hele ordet, eller deler av det. Men rundt regnet halvparten av ordene jeg vil si faller i denne gruppen, finner jeg *ikke* mange målførereferanser til i NO⁸.

Det gjelder blant annet:

Lærande (theoretiske)

Gjerande (practiske)

Halvsanne (falske)

Sanselege (physiologiske)

Upplærd (disiplinerte)

Uvigslad (usanktionert)

Andre kan vi derimot finne målførereferanser til i NO:

Drusteleg (majestætisk)

Granvar (delicat)

Krokutte (diplomatiske)

Folkelege (nationale)

Tinglege (reale)

Vigslad (sanctionert)

Disse ordene har altså en liten betydningsendring, og for å vise hva jeg mener med det, kan vi se på noen av dem:

Lærande har i dag betydningen ”gi kunnskap, lærerik, verdt lære, mulig å lære”, jamfør NO og NOB. Hos Aasen betyr det ”værdt at lære” (1850) og i tillegg ”belærende” (1873).

Hos Vinje har det altså betydningen ”teoretisk”, som det kommer frem av konteksten: ”denne

⁸ 10 av 21 avløserord

”teoretiske” (lærande) Guds frygt”. Vinje lager en forbindelse mellom ”teori” og det å lære, en forbindelse i hvert fall jeg får tak på, selv om det å lære er knyttet til langt mer enn bare teorier. I den samme konteksten bruker han også *gjerande* for *practiske*. Det at noe er *gjerande* blir som regel forklart med at det ”lar seg gjøre”, både hos Aasen (1850) og i NO og NOB. Når vi ser at *praktisk* i følge NOB har betydningen ” som gjeld handling, gjerning, praksis ”, er det ikke vanskelig å se forbindelsen til *gjerande*. Men vi kan nok slå fast at ordet her er brukt i en uvant sammenheng.

Siden *lærande* er en partisippform av et velbrukt verb, er det nok ikke så overraskende at vi finner en rekke treff på denne formen i korpuset. Men det brukes i betydningen ”som lærer”, og ikke som et synonym til ”teoretisk”. Ordet han ville avløse, ”teoretisk”, er derimot et svært vanlig ord, og i denne duellen er det altså dette som går av med ”seieren”.

Kanskje *lærande* ikke er presist nok? En måte å bruke *teoretisk* på, er i en sammenheng som *Jeg er flink i teoretiske fag*. Vil vi få frem den samme meningen ved å si *Jeg er flink i lærende fag*? Er ikke alle fag, og ikke bare de teoretiske, noe man ideelt skal lære av? Slik sett kan det tenkes presisjonsnivået er for lavt til at ordet kan etableres i betydningen *teoretisk*.

Også *gjerande* er relativt godt brukt, men heller ikke dette er brukt slik Vinje gjør det.

Betydningen ligger nok mer mot ”lar seg gjøre, gjørlig”. Ordet er brukt fra slutten av 1800-tallet, men ikke i nyere tekster, slik *lærande* er.

Også her kan vi nok si at Vinjes avløserord ikke har slått gjennom med den betydningen han la til ordet.

Folkeleg har i dag en rekke betydninger, deriblant ”nasjonal” (NOB), i tråd med Vinje. Det finner vi derimot ikke i Aasen (1850), som sier følgende: ”1) Passende, sømmelig, anstendig. 2) Om Mennesker: ordentlig, som opfører sig godt. ”

Ordet har svært mange treff når vi søker i korpuset, men det ser ut til at betydningen i hovedsak er denne fra NOB:

2 som gjeld folket (2); som gjeld, som finst hos el. som er særmerkt for dei breie laga i folket; òg: naturleg, endefram, lettfatteleg f- *kunst, kultur, diktning, humor, stil, språk / f-e former, ord*

Dette er ikke helt slik Vinje bruker det, med andre ord. Det er nok heller ikke uventet at ordet det avløser, *nationale*, også er velbrukt, og i den hensikt Vinje brukte *folkelege*. Nok en gang ser vi altså at hans avløserord, eller betydningen han la i det, ikke har vunnet frem,

Til sist kan vi også ta en kikk på *vigslad* for *sanctionered*. Både hos Aasen (1850) og i NOB skal ”vigsla” (v.) bety ”innvie, signe, at noe gjøres hellig”, og det er nok vanlig å forbinde det med ekteskapsinngåelse. I følge NOB skal ordet ”sanksjon”(s) komme av det latinske *sancire*, som betyr *helge*, altså gjøre noe hellig. Her kan vi finne en bro mellom disse ordene. Vinje var en lærd mann og hadde gode språkkunnskaper, så det er ikke helt urimelig å anta at han også kjente til denne forbindelsen. Derfor kan han ha valgt *vigslad* som avløser for *sanctionered*, selv om konteksten ordet er brukt i, gjør at det får et uventet tilsnitt: ”Landsens og Byernes Storhingsmenn vardt vigslad”. Her kan det se ut til at *vigslad* brukes i retning av ”godkjent”, noe som er ganske passende dersom vi vet at sanksjonere kan bety nettopp *godkjenne*.

Verdt å merke seg:

Enkelte av adjektivene som passer inn i gruppe betydningsendringer har jeg faktisk ikke klart å finne eksempler på at andre har brukt i skrift utover Vinje, og da har jeg sammenlignet betydningen av ordet med hvordan det brukes i dag. De adjektivene som altså mangler belegg, behandles som en egen gruppe med fokus på nettopp det, og de vil du møte etter denne gjennomgangen av betydningsendrede ord og det som følger om materialet sett i lys av Aasen.

5.3.4 Ord med større betydningsendringer

Avløserord som ikke skifter betydning, er de det er flest av i materialet mitt, og som oftest er det ord hentet fra dialekter med sitt opphav i norrønt.

Det vil si at en vanlig strategi Vinje bruker når han finner avløserord, er å benytte seg av ord som er å finne i dialekter, og som vi finner i norrønt.

Som vi i det forrige delkapittelet så, er det allikevel en del ord som har en litt annen betydning hos Vinje enn hos Aasen og hvordan vi bruker det i dag. Det finnes også en gruppe ord som skifter betydning hos Vinje i så stor grad at vi nesten kan snakke om at de får en ny betydning. Men det er vanskelig å vurdere dette nå i år 2011, omtrent 150 år etter at dette var aktuelt. For meg som bokmålsbruker er det ekstra utfordrende å vurdere betydningen til

forskjellige ord fra landsmål, gjerne ord jeg ikke har hørt før eller kjenner bruken av. Derfor må jeg i mange tilfeller støtte meg på Aasen og det moderne ordbøker og ordsamlinger kan fortelle meg.

Landlig (idyllisk)

Dette kan se ut som et småpussig avløserord. Både i NOB og i kilder fra MO, finner vi nemlig uttrykksmåten *landlig idyll*. I norrønt er *landleg* et *lands beliggenhet*, og hos Aasen er det *passende til landet*, altså en betydning som svarer til den vi bruker i dag. Det kan også være verdt å merke seg at Vinje bruker formen *–lig*, som tradisjonelt er brukt i bokmål.

Formen *landleg* har mange treff i korpuset, og selv om betydningen ikke er *idyllisk*, i hvert fall ikke direkte, ser jeg at den ikke ligger veldig langt unna. Ordet finnes i sammenhenger som *landleg og fint, drøyer om ein landleg bustad, skjønne og landlege forhold*, og det er lett å få assosiasjoner til noe som er idyllisk. Dette er altså en betydningsendring, eller betydningsutvidelse som later til å spille på assosiasjonene vi får til det som er å finne på landet eller det som er typisk for landsbygda.

Mentat (dannet):

I norrønt kan vi finne *ment* (s), som er oppført med betydningen *oppdragelse, dannelsen*. Betydningsendringen finner vi først hvis vi går til Aasen (1850) eller målføre. Både hos Aasen og i dialektreferansene i NO, skal *mentat* bety noe slikt som *garvet*⁹. Vi ser altså at ordet betyr noe annet enn *dannet* i de aller fleste tilfeller. Jeg fant ett tilfelle etter søk i MO hvor det var oppført som synonym for *skapt*, og det vil jeg si er en betydning som ligger temmelig nært opptil *dannet*.

Siden Vinje sannsynligvis har brukt ordet etter at Aasen samlet det inn, ser det ut til at han har brukt *mentat* i en betydning som ligger nærmest den norrøne betydningen. Det er også sannsynlig siden jeg fant Aasens betydning i 1850-ordboken, og Vinje brukte ordet etter det. Når det gjelder bruken i dag, er det nok galt å si at dette har gått inn i allment språk. Jeg får kun ett treff i korpuset utover Vinje, og ordet er heller ikke å finne i NOB.

⁹ I følge NOB skal *garve* bety å lage lær av huder.

Uppklaarande (idealiserende)

I Aasen (1873) finner vi *uppklaaring*, med den samme betydningen ordet har i dag, altså *få klarhet i noe*. I NO er Vinje den eneste kilden til betydningen *idealiserende*, som *gjør noe tydelig*. Ser vi i NOB, betyr *idealiserende* noe som fremstilles bedre enn det er, eller i sin fullkomne form. Det viser oss at det ikke er snakk om en betydningsendring som har slått gjennom i allmenn bruk, og det å finne forbindelsen mellom ordene er ikke uten videre enkelt.

Usaltad (flaut)

Det er vanlig å bruke ordet om for eksempel veier eller fisk, altså noe som ikke er dekket / bestrødd av salt. Hos Aasen finner vi *salta* med nettopp den betydningen. I norrønt finner vi i tillegg betydningene *gjemme til siden* og *utsette*, men heller ikke de kan sies å tilsvare *flaut*. Slår vi opp i NOB ser vi at *flaut* kan bety *smakløs*. Derfra er det ikke vanskelig å se forbindelsen mellom at noe er smakløst og at noe er usaltet, enten det handler om mat eller tale.

Usalta er godt brukt i nyere tekster, når vi ser på gjennomslag i korpuset. Men ingen ser ut til å ha betydningen Vinje bruker. Det med andre ord stort sett mat og veier som er usaltet.

Ukaupande (gratis)

I dag har *ukjøp* betydningen *dyrt kjøp*, og det samme finner vi hos Aasen (1850) og (1873). I Aasen (1873) finner vi også *ukøpyt*, med betydningen *gratis*, noe som kan indikere at Aasen har fått denne tilleggsbetydningen fra Vinje. I målførene ser det stort sett ut til at ordet er brukt om noe som er dyrkjøpt. Betydningen er altså endret hvis vi tar i betraktning det som var den vanlige betydningen av ordet på Vinje sin tid. Han har antagelig vendt seg til norrønt for å finne inspirasjon til sin alternative bruk av *ukaupande*. Der finner vi nemlig *ukeypis* for *vederlagsfritt, for ingenting*.

Knudsen har også *ukjøp* i sin *Norsk eller unorsk*, men da med betydningen *motgang, uheldig*. Her synes jeg vi ser Vinjes evne til å vri et ords betydning i en veldig konkret og egentlig logisk retning! Det er noe uvant å tenke på ordet i denne sammenhengen, men siden noe vi får gratis tross alt er ukjøpt, er det et konkret avløserord.

Når det gjelder gjennomslag, har det på ingen måte gjort suksess. Jeg finner nemlig ikke belegg for at ordet har vært i bruk utover hos Vinje og etter hvert Aasen (1873), men vi finner varianter som *ukjøp* og *ukøpyt*, som jeg nevnte. Betydningen er derimot den motsatte, altså et

dårlig kjøp.

Tilgjevande (gratis)

Et annet logisk og konkret avløserord for *gratis*, er *tilgjevande*, det å *gi* noe til noen, i motsetning til å ta seg betalt for det. Det er nok vanlig å sette *tilgjevande* i sammenheng med *tilgivelse*, som ikke har noen direkte tilknytning til *gratis*. Men det kommer nok av at det er snakk om to forskjellige opphav, som jeg skisserte i oversikten over avløserordene. *Tilgivelse* henger sammen med verbet *å tilgi*, som kommer fra lavtysk *togeven*. I norrønt finner vi *tilgefinn*, altså *gjeven til*. Her er riktignok betydningen *glad i*, så det er mulig Vinje har endret betydningen til ordet også i forhold til den norrøne forklaringen på ordet. Hos Aasen finner vi betydningen *tilgivelig* for *tilgjevande*. Interessant nok bruker Vinje også den mer alminnelige betydningen av ordet:

Vi.SkrS IV, 63 , so kunde det vel vera **tilgjevande** , um eg rødde um Skinnfeldpoesi

Dette ordet er heller ikke brukt av andre i denne betydningen, så noe gjennomslag har det ikke hatt. Gjennomsiktighet og logikk ser altså ut til å ikke være nok dersom et ord skal gå inn i bruk, dersom det allerede eksisterer i en etablert betydning.

5.4 Ordene i bruk hos Aasen

Rundt tre fjerdedeler av ordene i materialet mitt finner vi også hos Aasen. Dette er gjerne målføreord. Av dem vi ikke kan finne igjen hos han, er de fleste adjektivene partisippformer av uekte verb og sammensetninger. Det er også vanskelig å komme til bunns i spørsmålet om hvem som kan ha stått bak ordene som Vinje og Aasen har felles.

5.4.1 Ord som finnes hos Aasen

For å komme nærmere et svar på spørsmålet om Vinje selv kan ha stått bak avløserordene han foreslo, kan det å lete etter dem hos Aasen være en ide. Jeg har gått ut fra at de av ordene som er å finne i Aasen (1850) ikke stammer fra Vinje selv, siden ordboken kom ut nesten ti år før Vinje gikk over til landsmål. Desto mer interessant er det med de som enten finnes i Aasen (1873) eller ikke finnes i noen av ordbøkene.

Først, la oss se hva slags ord Aasen ville ha med i sine ordbøker. Dette sier blant annet Oddmund L. Hoel noe om i sin artikkel ”Ordbøkene til Ivar Aasen” (1994).

Av de 50.000 ordene Aasen hadde samlet inn i forbindelse med 1873-ordboken, var det 38.000 av dem som kom med, noe som betyr at ordene må ha oppfylt visse kriterier for å slippe til. Blant annet ville han ikke ta med sjeldne ord, men han skal heller ikke ha hatt planer om å lage en fullstendig fremstilling av hele ordforrådet. I stedet ville han presentere det han mente var det sentrale ved det: ”Det blev derfor nødvendigt at vrage alt det, som kunde vrages, og at affærdige de ubetydeligste Ord saa kort som muligt, men derimod behandle de vigtigere Ord med en større Flid og Udførlighed.” (Hoel 1994:158)

Det forteller oss at de av ordene hos Vinje som vi også finner hos Aasen, ble regnet som representative og viktige for landsmålet. For Aasen var det viktig at ordene han tok med, var i bruk og gjerne at de hadde opphav i norrønt. Noen av de det gjelder, er disse:

Adaleg (nobel)	Bytnat (overskjult)
Fotfeme (lette paa foten)	Forn (antik)
Glyutte (geleagtige)	Hoggfem (svint til at slaa)
Hugmjuk (sentimental)	Umøl (fyllesjuk)
Lidsinnug (føielig)	Utlægre (fredlause)
Ottande (anende)	Røynlegt (realt)
Turrøygde (tørre i øinene)	Knyrde (krystede)
Einraadig (despotisk)	Flokutte (intrikat)
Hugvarme (s., betydning <i>begeistring</i>) (lyriske)	Landlig (idyllisk)
Meidd (saarat)	Opne (offentlege)
Riksstell (s.) (politiske)	Sjukall (sygelig)
Tekin (slaktat)	Ukaupande (gratis)
Varnade (beskyttede)	Vatslen (vandig)
Villmannsleg (barbarisk)	

Alle disse dukker først opp i Aasen (1873), så teoretisk er det slett ikke umulig at Vinje står bak noen av ordene. For å komme nærmere et slags svar på dette har jeg sett på hvilke av disse ordene som oppgis å være fra Telemark, noe jeg også var inne på da jeg så på ord som

ikke skiftet betydning. Om ordene menes å være telemarksord, kan det etter mitt skjønn være med på å styrke antagelsen om at Aasen har sett til Vinje da han tok med disse ordene i sin 1873-ordbok. De det gjelder, er *bytnat, forn, fotfeme, hoggfem, knyrde, lidsinnug, mannamilde, meidd, ottande, uhætta (hætt (s)), umøl, utlægre* og *vatslen*. Jeg tror ikke at Vinje stod bak alle disse ordene, men heller at det kan være slik at han har hørt flere av dem på sine hjemtrakter. Disse har han selv brukt i skriftlige arbeider, og slik kan Aasen ha fått tak i dem. Aasen var begeistret for telemarksdialekter, så han har tatt med en rekke ord fra det området i ordbøkene sine. Og gjennom Vinje kan han ha oppdaget flere av dem. Da kan vi ikke snakke om at disse dialektordene er nylaginger, men det nye ved dem, er at de blir lansert i skriftspråklig drakt. Ved å gjøre det, gir både Vinje og Aasen en aksept for folkemål som grunnlag for skriftspråk, og dialektordene egner seg med det like godt på papiret som dansk, om ikke bedre, siden de er fullnorske.

Når det kommer til det å fastslå hvilken vei påvirkningen gikk, er det selvsagt vanskelig å komme med et klart svar på det. Etter det jeg forstår, finnes det heller ikke noe eksakt svar på dette spørsmålet, det blir med spekulasjonene. Dølen faller akkurat mellom utgivelsen av Aasen (1850) og Aasen (1873), og siden tidsperspektivet er såpass begrenset som til et drøyt tiår, er det ikke så enkelt å kunne si noe sikkert om hvem som påvirket hvem. Dersom det var snakk om at Dølen og de to ordbøkene ikke kom så tett, ville en kunne gått til skriftene hvor avløserordene finnes for å slå fast om de enkelte ordene kom før eller etter den ene eller andre ordboken ved å se når ordet ble brukt. Det vi vet, er i alle fall at Aasen hjalp Vinje i arbeidet med Dølen ved at han skrev i bladet, leste korrektur og rettet språket når det var behov for det. I følge Venås (1996) skal de ha kommet godt overens og hatt jevnlig kontakt, noe som også kan gjøre det vanskelig å peke på hvem som påvirket hvem.

5.4.2 Ord som ikke finnes hos Aasen

I materialet mitt har jeg også en gruppe ord jeg ikke finner belagt i Ivar Aasens to ordbøker. Denne gruppen utgjør omtrent en fjerdedel av materialet mitt, og er med det vesentlig mindre enn $\frac{3}{5}$ som var tallet Evensen (1979) kom frem til. Han konsenterte seg riktignok om substantiver, så jeg skal ikke lese for mye ut av disse tallene, men konstaterer heller at de fleste adjektivene fra materialet mitt finnes hos Aasen.

Hva slags ord ville Aasen holde utenfor?

Utover fremmedord, var det en del ord Aasen ikke tok med. Jeg skrev at 38 000 av de 50 000 ordene han hadde samlet inn da han redigerte 1873-ordboken, ble tatt med i boken. I følge Hoel (1994) var en del av de 12 000 ordene som ble utelatt, slike Aasen fryktet kunne skjemme ut landsmålet. Det var viktig for han at landsmålet skulle stå så sterkt som mulig mot dansk. Såkalte ”kuriøse”, spøkefulle ord ville han ikke slippe inn i varmen, og det samme med ”Æder og Skjældsord samt enkelte andre, som kun bruges i grov og obscøn Tale” (s.159). Han var også varsom med ”unødvendige” ord som ikke uttrykker noe bestemt, og som alt finnes i lignende varianter (eksempel: *kludre* – ”slæbe uden Fræmgang”, s.160) Aasen skal også ha forsøkt å holde sammensatte ord på avstand. ”Sjølvforklarande samansetjingar vart «forbigaaet», det same vert samansetjingar av partikkel og partisipp.” (s.163) I følge Hoel kan dette bildet nyanseres noe, i og med at Grønvik (1989) har kommet frem til at det finnes en rekke sammensatte ord i 1873-utgaven.

Et annet ”problem” Aasen stod overfor i 1873, var nylaginger. Dølen blir trukket frem som en god kilde for slike ord, og det kunne vært interessant for Aasen å ta dem med, særlig fordi de avløste fremmedord. Aasen gjorde imidlertid ikke det, sier Hoel. Han valgte å se bort fra dem fordi ”(...) deres Optagelse ikke ganske passede til Planen for denne Bog, hvis nærmere Formaal skulde være at fremvise det Ordforraad, som er virkeligt nedarvet og efterhaanden udviklet iblandt selve Folket” (s.162)

Jeg skrev i kapittel 4 om Aasens strategier for å hindre fremmedordene fra å komme inn i landsmålet, og det kan se ut som om hans tanke om å heller lage nye ord enn å bruke fremmede, ikke gjaldt for enhver pris. Det var tross alt viktig for Aasen at ordene han tok med i ordboken var i bruk i de levende målene. Men dette prinsippet kan på sett og vis komme på kollisjonskurs med prinsippet om å bruke nylaginger i stedet for fremmedord, siden nylagde ord vil trenge tid på å få etablert seg i språket. Et annet poeng hos Hoel, som materialet mitt også tydelig forteller, er at mange av avløserordene Vinje brukte, slett ikke var nylaginger. Han gikk selv til målførene og fant ordene der, noe som altså gjorde ordene nye i *skriftsammenheng*, ikke i seg selv.

I tillegg må vi ikke glemme at han nok ikke fikk med seg absolutt alle ord som var i bruk. Hans Ross’ tilleggsordbok fra 1895 vitner om dette.

Hva slags ord fra materialet mitt finnes ikke hos Aasen?

Som jeg nevnte i avsnittet over, var Aasen heller lunken når det gjaldt å innlemme sammensetninger og en del sammensatte partisippformer. I min oversikt over ord som ikke finnes i Aasens ordbøker, finner jeg kanskje ikke så overraskende stort sett slike ord. De fleste er adjektiver avledet av perfektum partisipp, og disse er ofte avledet av uekte partisipper. Jeg finner også sammensetninger, samt noen få som er avledet av et annet suffiks.

• Partisipper:

Sammensetninger av partisipper var Aasen altså forsiktig med å ta inn i bøkene sine. De partisippene jeg har med på min oversikt, er i mange tilfeller uekte. Hva som menes med uekte partisipp, forklarer jeg for øvrig i kapittel 3:

Fegjord (verthiert)	-	*Fegjera
Velveitat (drainerat)	-	*Velveita
Sjølvtent (originalt)	-	*Sjølvtenkja
Sjelvfunnet (originalt)	-	*Sjelvfinna /sjølvfinna
Daudvigsla ((enfants) perdus)		*Daudvigsla

• Sammensetninger

Hugstur (melankolsk)

Halvsanne (falske)

Iltløgjet (tragicomisk)

Lovrette (constitutionelle)

Sorglystugt (tragikomisk)

Her kan vi tenke oss at Aasen kan ha ment *sorglystugt*, *iltløgjet* og *halvsanne* var unødvendige, eller selvforklarende sammensetninger. *Lovrette* har han heller ikke med, men han har *logleg*. Aasen kommenterer formen *lovleg*, oppgir den som sjelden. I stedet brukes *logleg*.

Hugstur kan jeg ikke finne belegg for i dialekter, og da er det ikke urimelig å anta at Aasen valgte å holde det utenfor siden det ikke var i bruk i de levende målene.

• Avledninger

Vi finner også noen få eksempler på adjektiver avledet med suffiks Aasen ikke har tatt med i Aasen (1873). Noen av dem er på –leg: *Einmenneleg*, *uadelege*, *tinglege*. To er på –sk: *Heimsk*, *rabalsk*. Sistnevnte er blant annet satt sammen av *rabalder*, og Aasen var ikke spesielt positiv til det ordet, jamfør Hoel (1994:160). Aasen skal ha ment at blant annet *rabalder*, ikke hørte hjemme i verken danske eller norske ordbøker, og han omtalte det ikke bare som fremmed, men ”hjemløst”. Ikke overraskende har han altså utelatt andre ord avledet av dette fra sin 1873-ordbok. Når Vinje har brukt *rabalder* som en del av *rabalsk*, vil jeg tro det er et uttrykk for Vinjes språklige kreativitet. Å anta at Vinje er mindre puristisk enn Aasen på bakgrunn av dette ordet, blir nok en noe forhastet slutning, men i hvor stor grad Vinje var purist, er et tema jeg tar opp utover i kapittelet.

Heimsk er et adjektiv jeg ikke har funnet belegg for i dialekter, i betydningen *dum*, vel og merke. Andre betydninger av ordet er *uhyggelig* eller *svært*. Dette kan godt være påvirkning fra svensk, hvor *hemsk* har hatt betydningen *dum* (jamfør *Svenska Akademiens Ordbok*: <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>) . Også *sjelvfunnet* kan være påvirket av svensk, i og med at Vinje bruker pronomensformen *sjelv*.

Vi har altså sett at de av Vinjes ord som ikke slapp til hos Aasen, var av typen han ville holde utenfor. Det gjelder en del partisippformer, sammensatte ord og de siste jeg omtalte, nemlig ord av fremmed opphav. Jeg har også sett om det kunne være slik vi finner flere ”uønskede” ord blant de Aasen slapp inn i varmen, eller gjort en *ettersjåing*, for å bruke hans eget ord for kontroll! Etter min skjønn ser det ut til at Aasen har holdt seg rimelig konsekvent til sine prinsipper, for blant Vinjes adjektiv vi finner hos Aasen, er det bare et par eksempler på ord som kanskje ikke ”burde” vært med. Vi finner jo ikke sammensetningen *hugstur*, men *hugmjuk* har han tatt med. Det samme med partisippformen *fegjord*, som også er holdt ute. *Tilgjord* er derimot tatt med i Aasen (1850). Ingen av dem viser tilbake til et verb, etter det jeg kan forstå.

Jeg mener ellers ikke å rokke ved Aasens prinsippfasthet eller språklige dømmekraft ved å vise til disse eksemplene, siden det som sagt er snakk om et par stykker og han hadde en stor ordsamling å forholde seg til.

5.5 Ord kun kjent fra dialekter eller norrønt

I denne kategorien faller det som Evensen (1979) kaller arkaismer, altså ord som regnes som ute av bruk. Aasen mente nok at det å bruke av det rike, norrøne språket ville være en vei å gå for å skrive bedre norsk. Ikke slik å forstå at en skulle skrive et arkaisk landsmål, for det var ikke Aasens tanke, men det skulle kunne gå an å bruke det som basis for nylaginger og oversettelser. Vinje var, som jeg har vært inne på, opptatt av det norrøne språket, mye fordi han så rester av det i sin egen dialekt. For ham var det meningsløst at skoleelever skulle lære seg fjerne språk som latin, mens de ikke fikk opplæring i det gamle språket det som forfedrene hadde snakket og som det fortsatt fantes fragmenter av i mange norske dialekter. Når vi vet at Vinje både hadde god oversikt over norrønt, er det derfor ikke noen stor overraskelse at han vendte seg mot det for å finne sine avløserord. Som jeg alt har vist, har en mengde av ordene sitt opphav i norrønt, og mange har også vært brukt i dialekter frem til nyere tid. Men ett ord finner vi altså ikke godt belagt fra tiden etter norrøn tid og før Vinje bruker dem. Dette gjelder heimsk (dum)

Jeg har alt sett litt på dette adjektivet i forbindelse med ord som ikke finnes hos Aasen. Der nevner jeg at jeg ikke har funnet belegg for dette ordet i denne betydningen verken i dialekter eller hos andre før Vinje. Men vi finner det i norrønt.

Jeg synes generelt at det er vanskelig å si noe om hvilke ord som var ute av bruk for over 150 år siden, og jeg har vært usikker på om ordene var kjente eller ukjente på Vinje sin tid. En ting er at jeg finner dem igjen i norrønt, en annen ting er når de tydeligvis er brukt i tekster fra Vinjes samtid, men ikke umiddelbart ser ut til å være heimfestet, jamfør søk i MO. Kan man av det slutte at ordene kun var i bruk litterært, eller ble ordene brukt i skrift fordi de eksisterte i talemålene uten at det har blitt fanget opp?

Det er vanskelig for meg å svare på.

Omvendt har vi eksempler på ord som er belagt i målførene, men ikke i norrønt.

Umøl er et slikt ord som ser ut til å ha vært godt brukt i dialekter, mens det ikke er oppført i denne formen i norrøn ordbok. I følge NOB skal det ha sammenheng med verbet *male*, altså omtrent som å kverne, og skal være knyttet til å være i godt humør. Ved legge til prefikset *u-* får det den motsatte betydningen. Som jeg alt har vært inne på, ser det ikke ut til at det er brukt i betydelig grad i dag, så noe gjennomslag i nyere tid har det uansett ikke hatt.

Rabalsk er et annet ord, og som vi har sett, var ikke Aasen begeistret for *rabalder*.

Jeg har stusset litt over dette ordet, som åpenbart var godt kjent i dialekter, selv om det ikke ser ut til å være brukt i nyere tid. Det nyeste treffet i korpuset er nemlig fra 1921. Vi finner det allikevel i NOB, og da skulle det tyde på en viss bruk. Derfor søkte jeg i Google, og fikk en del treff som viste til de samme få sidene, som enten var hjelpesider for kryssordlødere eller blogger. Helt ute av bruk er det altså ikke, selv om jeg selv bare har et forhold til formen *rebelsk*.

Det er mye som peker i retning av at dette kan være et ord brukt i Telemark, siden flere heimfestinger er fra dette fylket. Ofte skrives det ”raba(l)sk”, med betydning *ustyrlig*. Det nevnes ofte sammen med *radbask*, som har betydningen *rask* og *rabbal*, som skal være en ”stor, grov, haardhendt og sviende person”(MO). Hans Ross nevnes både i forbindelse med *radbask* og *rabbal*, og han skal også ha innlemmet dem i sin tilleggsordbok.

Det er ikke godt å si om det er Ross eller Vinje som har notert seg dette først, for min kildehenvisning til ordet *rabalsk* er fra det andre bindet av Dødens samlede verker. Dette bindet inkluderer årgangene fra 1862-1867, og kan da i teorien overlappe Ross sitt innsamlingsarbeid.

Uansett hvem av dem det gjelder, er dette altså et ord jeg synes er interessant i og med at det kun ser ut til å være i bruk i dialekter, og ikke har noe direkte opphav i norrønt. Aasen ville også holde utenfor det ene ordet *rabalsk* er dannet av, og omtalte det ganske negativt.

5.6 Nylaginger?

5.6.1 Generelt

Nå som vi har sett litt på materialet mitt og kommet frem til at de aller fleste ordene er hentet fra dialekter, med opphav i norrønt.

Det er altså å bruke allerede eksisterende ord som er den vanligste fremgangsmåten Vinje bruker når han foreslår avløsere. Vi ser også at han gjerne gir ord en utvidet betydning, av og til i mindre grad, av og til i større grad, slik at det nærmest er snakk om en ny betydning.

En rekke ord finner vi også hos Aasen, og dersom vi finner dem i Aasen (1850), har jeg valgt å tro at dette er ord Vinje ikke står bak. Når det derimot er snakk om ord som først kommer med i Aasen (1873), eller det er snakk om ord som ikke finnes der heller, er det derfor ikke usannsynlig at Aasen har fått disse ordene fra Vinje, enten det nå er mannen eller stedet – i og

med at vi finner flere ord fra telemål hos Aasen. Det er selvfølgelig for lettvinnt å se til disse ordbøkene og konkludere med at Vinje er mannen bak de ordene som ikke finnes i dem, men de kan gi en pekepinn. Som jeg har nevnt, var det ulike typer ord Aasen ville holde utenfor, og det var nok fortsatt arbeid igjen etter at Aasen var ferdig med sin innsamling, siden Ross tok opp tråden og fikk laget en tilleggsordbok.

Når det er snakk om nylaginger, forsøker jeg å komme frem til ord som ikke eksisterte før Vinje. Men for å si det med Bauer (2004), så er det en del spørsmål som melder seg i den forbindelse. Hva vil det for eksempel si at et ord finnes? Det er vanskelig, og i dette tilfellet helt umulig, å spørre alle som levde på Vinjes tid om det ene eller andre ordet var kjent for dem eller ikke:

”Furthermore, it may not be self-evident at which stage a word can be said to ‘exist’. Does existence date from the first coining or from the establishment of the word? If the former, there are many words which ‘exist’ but are probably never captured in reference works. If the latter, the reference works will provide a better guide to existence, but there may be words which are familiar to a number of members of the community which nevertheless do not ‘exist’.” (s.35f.)

Vanskene med å avgjøre om et ord er nytt eller ikke, løser vi ofte ved å gå ut fra at ordene som finnes i for eksempel ordbøker, er de ordene som eksisterer i språket. Problemet med en slik antagelse, er at språket utvikler seg raskere enn det ordbøker og ordlister kan fange opp, og derfor vil de som regel henge etter den faktiske språkbruken. Samtidig påpeker Bauer at det er forskjell på ord som eksisterer, og ord som faktisk fester seg i språket, og det er disse som får plass i ordbøkene. Alle ordene i mitt materiale eksisterer åpenbart, siden de har blitt brukt minst en gang, nylaginger eller ikke. Det betyr derimot ikke at de er etablerte, som jeg kommer nærmere inn på når jeg ser på gjennomslag.

5.6.2 Mine antagelser

Jeg har, som jeg har beskrevet nærmere i metodekapittelet, valgt ut en del sjekkpunkter og kontrollert materialet mitt mot dem. De ordene jeg presenterer under, er av typen jeg ikke finner informasjon om, eller som Vinje er den eneste kilden til.

Fegjord (verthiert): Perfektum partisipp av *fegjera

Vinje er den eneste kilden til dette ordet i NO, og det ser heller ikke ut til å være et ord fra norrønt. Betydningen er *gjøre til et fe / et dyr*. Søk i korpuset gir kun ett treff, og det er dette. Her kan vi skimte noe av det som er med på å særprege Vinjes språk, nemlig det travesterende. Vinje skal ha vært klar over at folkemålene uten vansker kunne uttrykke degradering, og han brukte gjerne slike bygdenorske ord for fremmedord, som i dette tilfellet, og han visste det ville skape et komisk skjær i teksten. Her er det snakk om et avløserord brukt i romanen *Elsk og Giftarmaal*, og jeg-personen bruker ordet om seg selv: *Eg verdt fegjord (verthiert)*. På den andre siden trenger ikke sammenligningen med et fe å være noe negativt, siden Vinje skal ha vært av oppfatningen at dyr er kloke vesener han lærer mye av. Men siden effekten av slike sammenligninger er stor, kan det nok godt tenkes at det prinsippet gikk foran Vinjes kjærlighet til dyr.

Hugstur (melankolsk): Sammensetning

Også her er Vinje eneste kilde i NO, og jeg kan heller ikke se at dette er et ord i norrønt, men det er for øvrig et sammensatt ord, og både *hugr* + *stúra* finnes i norrønt.

Gjennomslag: Fire treff fra 2001, i en betydning som ligger svært nær *melankolsk*, pluss et par treff fra slutten av 1800-tallet. Ordet har altså hatt et lite gjennomslag, men jeg synes det er viktig å påpeke at disse fire gangene ordet har blitt brukt, er det bare to kilder som har brukt dem.

Sanselege (fysiologiske): Avledning av et fransk ord

I utgangspunktet antok jeg at dette var et temmelig alminnelig ord, og det er det, i følge korpuset. Det er godt brukt i nyere tid, og jeg kan ikke se at betydningen avviker spesielt fra den Vinje legger i ordet. En kikk i NO viser imidlertid at han er oppført som den eneste

kilden. Dette skiller seg ut siden det ikke er dannet av et ord med norsk opphav.

Antagelig viser det at det er viktig å ikke glemme at et ord som virker ”vanlig” i dag, ikke alltid har vært det. Slik kan tilfelle være med *sanseleg*. Aasen (1850) har *sans* og *sense*, så Vinje har hatt kjennskap til disse ordene dersom han laget en avledning av dem.

Sjelffunnet (formen *sjølvfunnen* i NO) (originalt): Perfektum partisipp av *sjelffinna

Vi finner to kilder til dette ordet i NO, og den ene er Vinje, mens den andre er ”Syn og segn” fra 1897. Det er heller ingen andre kilder vi finner ved søk i korpuset. Av den grunn er det ikke urimelig å anta at Vinje kan ha vært den første til å bruke ordet her. Med *her* mener jeg altså i norsk, siden jeg finner en henvisning til et islandsk ord, *sjálffundínn*, som skal bety *selvsagt, primitiv* (kilde: Metaordboken, grunnmanuskriptet). Hvorvidt vi kan snakke om en ekte nylaging eller et lån blir da et spørsmål. Alternativt kan vi tenke oss at han benytter seg av det språklige materialet som alt lå der, altså norrønt. Ikke hele ordet, men de ulike leddene *sjalfr* + *finna*, jamfør *hugstur*. Jeg tror ikke dette er usannsynlig, og slikt sett har vi med en nylaging å gjøre.

Hugmjuk (sentimental): Sammensetning: Substantiv + adjektiv

Dette er ganske interessant, siden det ser ut til at Vinje er en av tre kilder det refereres til i NO når det gjelder bruk av ordet, og Aasen (1873) er en av de andre. Det ser ut til at det ikke er brukt før dem, men både *hugr* og *mjukr* finnes i norrønt. Med andre ord er det mulig norrønt er utgangspunktet for denne sammensetningen. I korpuset får vi ni treff, men de er av eldre dato, så det er nok ikke feil å si at ordet ikke er godt brukt i dag. Vinje bruker dette som avløser for sentimental, men etter konteksten de andre forekomstene står i, kan det virke som om de brukes mer i retning av *ydmýk*. Spørsmålet blir da om dette er et ord som kan ha eksistert før Vinje i betydningen *ydmýk*, og vi derfor har med en betydningsendring å gjøre, eller om dette er et ord Vinje står bak, og at andre senere har brukt i annen betydning.

Riksstellande (politiske): Presens partisipp av *riksstella

Vi finner substantivet *riksstell* hos Aasen (1873), som betyr *politikk*. Riksstellande blir derfor partisippformen av det tenkte verbet **riksstella*, men siden jeg sier det er tenkt, betyr det at jeg ikke har funnet det noe sted. I norrønt finner vi *rikisstjórn* (*riksstyring*), som er det

nærmeste jeg kommer det aktuelle ordet.

Det er ikke godt å si om Aasen eller Vinje står bak dette, om det er en av dem, vel og merke. At Vinje kan ha vært den første til å bruke partisippformen *riksstellande*, som tross alt er den vi ser på er, synes jeg ikke virker urimelig. I så fall kan han ha tatt i bruk det allerede eksisterende ordet *riksstell*. Det kan virke som dette ordet har vært en produktiv base, ikke bare på grunn av formen på –ande, men også fordi jeg ser at infinitivsformen har blitt brukt et par ganger, blant annet av Arne Garborg. Av *riksstell* har vi også fått substantivet *riksstellarar*. Bruken av ordet ser riktignok ut til å ha avtatt, i og med at det nyeste treffet vi får, er fra 1922. Men formen *riksstellande* er det bare Vinje som har brukt.

Hoggfem (svint til at slaa): Sammensetning: Substantiv + substantiv

Dette ordet finner vi i Aasen (1873), og han har oppgitt at dette er et ord fra Telemark. Jeg mener det er god grunn til å tenke seg at Vinje kan ha laget dette ordet. Ordet *fim* har vist seg å være en del av flere sammensetninger, som *eldfem* og *fotfem* (sistnevnte fra dette materialet), og ut fra det vi vet om leksikalsk nyskaping (se kapittel 4), er det grunner til å tro han står bak dette. Jeg har heller ikke funnet dette *hoggfem* brukt hos andre, heller ikke i formen *hoggfim*, og det manglende gjennomslaget som ofte har vist seg som et trekk ved mulige nyskapinger, taler etter min mening i retning av Vinje. Men jeg kan også tenke meg at dersom Vinje ikke selv er mannen bak det, er det god grunn til å tro at han har hørt det i sine hjemtrakter og at Aasen har fått det fra ham på den måten.

Daudvigsla ((enfants) perdus): Perfektum partisipp av *daudvigsla

Det ser ikke ut til at dette ordet har vært brukt før Vinje, siden det i følge NO er han og Garborg som er oppgitt som referanser. Det eneste jeg får opp i et søk på dette ordet, er Vinje, men også formen *daudvigd* er brukt i to tilfeller, hvor det ene er fra nevnte Garborg. Det andre er fra 1947, så det er altså ikke et ord som er en del av dagligspråket vårt.

Jeg hadde ikke hørt det før, og siden det er avløser for det franske *(enfants)perdus*, som jeg med mine rustne franskkunnskaper tolker som *(for)tapte barn*, var det ikke så greit å forstå hva dette skulle fortelle meg.¹⁰ Jeg kjenner heller ikke alle betydninger av å *vigsla*, *vie*, noe som også ble tydelig da jeg tok for meg ordet *uvigslad*, så derfor var ikke dette ordet umiddelbart lett å forstå. Men jeg kan godt tenke meg at om jeg som tross alt har fem år med

¹⁰ Takk til veilederne mine for forklaringen. Det dreier seg om barn som dør før de blir døpt.

fransk fra skoletiden bak meg, såvidt kan få noe ut av *enfants perdus*, var det enda verre med mange av Dødens lesere. Slikt sett var disse avløserordene verdifulle, i og med at de ikke ekskluderer lesere på grunn av manglende kunnskap i fremmedspråk. Så får vi tro at disse leserne hadde bedre oversikt over hva *vigsla* faktisk kan bety!

Størstedelen av materialet mitt består altså av ord som er brukt før Vinje, og som han mest sannsynlig ikke står bak. De er godt kjent i norrønt eller fra dialekter, men noen ganger er det også slik at Vinje børster støv av et ord som ikke har vært mye brukt siden norrøn tid. På mange måter er det en håpløs oppgave å skulle finne ut av hvem som var den første til å bruke et ord, eller lage det, særlig når det er snakk om et ordmateriale jeg har hentet fra midten av 1800-tallet. Det er vanskelig for meg å avgjøre hvorvidt et ord var godt kjent eller ukjent på den tiden, og det er nærmest umulig å komme til bunns i spørsmålet om hvilken vei påvirkningen gikk. Vi vet at han har hatt kontakt med både Aasen og Knudsen, som jeg har nevnt, og særlig i forhold til Aasen er det vanskelig å avgjøre hvem som brukte et ord først. Jeg har kommet med noen betraktninger på dette spørsmålet, og argumentert for et knippe ord som *kan* være laget av Vinje. Argumentasjonen har jeg basert på funn i Aasen (1873), eller at jeg ikke har funnet avløserordet i Aasen (1873).

NO er også en svært viktig kontrollkilde, og dersom det mangler belegg for at noen har brukt ordet før Vinje, eller det ikke finnes andre kilder enn han, styrker det antagelsen om at Vinje kan ha vært den første til å bruke det i skrift. Dersom han er den første sikre kilden på at ordet er brukt i skrift, vil det ikke være utenkelig at han står bak ordet. Det er også mulig at han ikke har laget avløserordet selv, men har plukket det opp i sine hjemtrakter. Da er det, som jeg alt har skrevet, godt mulig han er den første til å gi det en skriftspråklig form.

5.7 Var Vinje purist?

Evensen viser i sin hovedoppgave til at Vinje ikke var konsekvent i sin purisme, og han brukte både ord på –heit og –else, særlig i de tidlige årgangene av Dølen.

I perioder skal også Vinje ha sluppet inn lånord som han tidligere hadde funnet avløserord for, en tendens som ble sterkere med årene.

Siden jeg ikke har sett på når avløserordene i mitt materiale ble brukt, og heller ikke har gransket Dølen, er det selvsagt vanskelig for meg å kunne bekrefte eller moderere det som Evensen kommer frem til.

Men i lys av purismen, kan jeg komme med noen betraktninger.

Som jeg tar for meg i kapittel 3, er det flere grunner til at et språksamfunn (eller som her: språkbruker) legger seg på en puristisk linje. Slik jeg tolker Vinjes prosjekt, var det puristisk i ”sjelen”, siden han ønsket å vise at norske dialekter kunne være grunnlaget for et fullverdig skriftspråk. Dette passer til Vikørs argument som går på det sosial-stilistiske, selv om jeg påpeker at det sosiale aspektet ikke var det viktigste for Vinje i målsaken. Det sosial-stilistiske argumentet retter seg i større grad mot borgerlige uttryksmåter, men om jeg forstår Bergsgårds fremstilling rett, er det ikke det *borgelige* i seg selv som er problemet. For Vinje er det problematisk at overklassen bruker *dansk* som utgangspunkt for sin skriftkultur, og ikke norsk.

Et annet argument som kanskje er vel så viktig, er det pedagogiske. Utgangspunktet for Vinje var at det skriftspråket er utilgjengelig for folk på grunn av de mange fremmedordene som kan være vanskelig å forstå, og da bør en lage egne, selvforklarende ord eller bruke ord fra dialektene i stedet. Dette kjenner vi også igjen fra Aasen, og på bakgrunn av det kan vi kanskje si at landsmålet var tuftet på pedagogisk-puristisk grunn. Men bare kanskje. Slik jeg ser det, hadde verken Aasen eller Vinje mye til overs for lånordene som ikke alt var etablert i språket, men forskjellen var nok at Aasen ikke godtok dem fordi de var unorske. Vinje ville primært avvise dem fordi de var vanskelige å forstå. Jeg har alt forklart at ord som *theoretiske* og *practiske* fikk mer gjennomsiktede avløserord, *lærande* og *gjerande*, og i stedet for *gratis*, kunne man bruke *ukaupande* eller *tilgjevande*. Nå vet jeg ikke hvor ukjente *gratis*, *theoretisk* og *practisk* var på Vinjes tid, men det er lett å tenke seg at de ikke var like selvsagte for alminnelige folk den gang som de er for oss. Det samme kan vi si om *tilgjord* for *affectedede*, og ikke minst i tilfeller der Vinje finner avløserord for hyperfremmede ord som *verthiert*. Det pedagogiske argumentet henger sammen med Vikørs demokratisk-stilistiske argument, som retter seg mot et komplisert og fortettet språk. Vinje var som kjent en foregangsmann for den

moderne, norske essayistikken, med sitt skarpe journalistiske blikk og forfriskende penn, og jeg synes ikke det blir galt å knytte Vinje til dette argumentet. Han hadde en evne til å formidle som skilte seg betraktelig fra det som var vanlig i avis-og bladspråket på midten av 1800-tallet, og talte gjerne til leseren underveis i tekstene sine, slik jeg tok opp i kapittel 3. Setningsoppbygningen og ordvalget var leservennlig, og tanken var den at jo flere som forstod det de leste, jo flere kunne få stimulert refleksjonsevnen sin. Jeg har ikke studert Vinjes setningsoppbygning, siden det ligger utenfor mitt prosjekt, men kan vise til det Myhren (1993:127) skriver om temaet.

Jeg mener altså at Vinjes folkeopplysningsprosjekt var puristisk i ”sjelen”, og mener med det at Vinje virkelig ville at norske ord og vendinger skulle være grunnlaget for et eget skriftspråk, særlig for å fremme forståelsen. Hvordan er det i praksis?

De ordene Vinje velger å finne avløserord for, er fra en rekke språk. Både klassiske, romanske, germanske, inkludert norsk. Stort sett er dette som vi kunne forvente, men det at han finner avløserord for *norske* ord kan virke pussig. Jeg har imidlertid forklart dette med at han i slike tilfeller ser ut til å foretrekke ord fra telemålet (*umøl*) fremfor ordet han avløser (*fyllesjuk*). Som jeg også har gjort rede for, er det slik at regelen er at han finner avløserord basert på ord kjent i norrønt. Det er ikke alltid snakk om ord som *eksisterte* i norrønt, men da er det ofte snakk om sammensetninger som består av ord som var kjent i norrønt (som *hugmjuk*, *hoggfem*).

I andre tilfeller kan han ha hatt særlig tyske ord som forbilder (*understøttende*, tysk: *unterstützend*), eller brukt opprinnelig tyske ord som var kjente i norrønt (*maala*, *fræk*).

Dette er det imidlertid lite av, og det er det vi kaller nasjonaliserte lånord, som vil si at de har blitt integrert i språket slik at de ikke lenger virker fremmede.

I kun ett tilfelle bruker Vinje en endelse som regnes for mer typisk for bokmål enn nynorsk; –lig (*landlig*)

Mitt syn er altså at Vinjes språklige profil, i hvert fall slik den fremstår i mitt materiale, i all hovedsak er puristisk, både i ”sjel” og ”kropp”.

5.8 Brukes Vinjes avløserord i dag?

5.8.1 Generelt

Vi har sett at mange av Vinjes avløserord er ord som er kjente i norrønt og / eller i dialekter, mens han finner nye bruksområder for alt eksisterende ord, og så har jeg presentert et lite knippe ord som Vinje kanskje har laget. Hans språklige fleksibilitet og kreativitet kan vi nok ikke bestride, men spørsmålet er om det også gir avløserordene et liv etter at Vinje har brukt det.

Jeg har allerede kommentert enkeltord, og kommer frem til at avløserordene stort sett er mindre brukt enn ordene de avløser. Men det kan være verdt å se på materialet mer samlet for å se hva slags adjektiver som har lettere for å gå inn i bruk enn andre. Og det kan være interessant å se hva slags adjektivtyper som på den andre siden ikke blir brukt, og se hva grunnene kan være. Når jeg viser til treff i nynorskkorpuset, er det funn fra 1950 og til i dag jeg har tatt med i beregningen.

Bauer (2004) har i sin søken på svar etter hvordan vi skal definere et etablert ord, gjennomført en studie av sammensetninger og avledninger i engelsk, ikke helt ulik den jeg gjør, men materialet er en del større. Han gikk gjennom fem sider av magasinet *Times*, og skilte ut sammensetninger og avledninger. Disse sjekket han mot *The Oxford English Dictionary*, for å se hvor stor andel av materialet som finnes der. Av totalt 148 sammensatte ord, kommer han frem til at nesten halvparten, 67 stykker, ikke var å finne. Når det gjelder avledningene, viste det seg at av hele materialet på 350 stykker, var det kun tre som ikke fantes i *The Oxford English Dictionary*. Det han konkluderer med, som høres nokså rimelig ut, er at det er lite sannsynlig at vi treffer på helt nye avledninger i en ”normal text” (s.37), men sammensetninger vi ikke har hørt før, kan vi langt hyppigere regne med å møte. Lignende funn kan jeg også konkludere med, særlig når det gjelder de sammensatte ordene.

5.8.2 Adjektiver som har over ti treff i nynorskkorpuset

Det er kanskje ikke så overraskende at de adjektivene som stort sett har flest treff i korpuset, er de som sannsynligvis ikke er nylaginger. Dette er ord som generelt er kjente fra dialekter og er kjente i norrønt, og som alt eksisterte da Vinje foreslo dem som avløsere.

Disse adjektivene er svært ofte partisipper:

Aukande	Søymde
Mannad	Tilgjorde
Minkande	Usaltad
Maalat	Utskjemt
Paahaldande	Varnade
Serskild	Vigslad
Skapande	Ætla

Noen av de andre som er godt belagt, er også adjektiver som har en annen betydning hos Vinje, som *uppklaarande* og *gjevande*. Disse adjektivene betyr langt sjeldnere det samme som de betyr når Vinje bruker dem. Det er derfor verdt å spørre seg om det hadde vært bedre bare se på tilfellene der ordenes betydning er den samme som hos Vinje, men jeg har valgt å se på alle treff uavhengig av betydning, siden jeg tenker at det kan være et poeng at ordet brukes på forskjellige måter. Det viser for eksempel at Vinjes betydningsendring, eller utvidelse, ikke har etablert seg.

Et annet funn jeg synes er spennende, selv om det kanskje ikke trenger fortelle oss så mye, er det at *lærande* ikke ser ut til å være belagt i nynorskkorpuset i tiden mellom Vinje og før 1950. Selv om korpuset er omfattende og inneholder store mengder tekst, er det naturligvis ikke mulig at det fanger opp all språkbruk. Vi kan ikke vite i hvor stor grad folk har brukt for eksempel dette ordet, og det å påstå at et ord ikke har vært brukt fordi det ikke finnes belegg for det i et utvalg skriftlige kilder, blir for meg galt. Men siden jeg har nynorskkorpuset som min kontrollkilde, kan jeg ut fra det jeg finner der, si at *lærande* er et lite frekvent ord etter Vinje, men det brukes mye i nyere tid. Også en del adjektiv på -leg er godt brukt i dag:

Drusteleg	Folkelege
Haadelege	Lagleg
Løgleg	Røynleg
Sanseleg	

Av disse har jeg tidligere omtalt *sanseleg* som en mulig nylaging, eller avledning av alt eksisterende *sans* og *sanse*. Disse ordene burde være selvforklarende og gjennomsluktige nok til at jeg ikke behøver å gå nærmere inn på dem.

Vi har også en gruppe korte adjektiv (-Ø) som er godt brukt i nyere tid:

Audt Fræk Skamme

Høgt Sams

Tamt Tøyg

Heller ikke disse trenger en nærmere forklaring, siden de brukes med samme betydning som hos Vinje.

Vi finner også en gruppe ord bestående av forskjellige avledninger på –utt (*flokutt, krokutte*), –al(l) (*tagall, vesalt*), –lig (*landlig*), –en (*open, vatslen*) som også brukes i dag. Til sist kan jeg også nevnte sammensetningen *vonlaus* som et eksempel på ord som også hører til gruppen av ord som er vanlig å bruke i dag.

5.8.3 Ingen treff i korpuset ¹¹

Mer interessant er det å se på de ordene som jeg ikke finner belagt i nynorskkorpuset etter 1950. Jeg bemerker at jeg har sett i korpuset etter bruken av ordet som *adjektiv*, slik at jeg ikke har telt med former som *riksstell* og *ettersjåing*.

Blant disse ordene er det to adjektivtyper som skiller seg ut, og det partisippene og sammensetningene, og de ordene jeg presenterte som mulige nylaginger, er også å finne på denne listen. Før vi ser nærmere på mulige årsaker til at disse ordene ikke har slått gjennom, skal vi se om de regnes som etablerte, jamfør Bauer (2004).

Jeg har sett på de ordene som jeg ikke finner belegg for i nynorskkorpuset, og sjekket dem mot *Nynorskordboka* (4.utgave), som dekker 90 000 av de mest utbredte oppslagsordene i nynorsk. Det viser seg at omtrent 29 av de aktuelle 49 ordene helt eller delvis finnes i nynorskordboken, men da er former som *ettersjå*, *lauslivnad* og *einmennings-* er bakt inn i dette tallet. Det er nærliggende å tenke på andre, lignende eksempler som at vi ved siden av substantivet *e-mail* finner verbet *maile*. Av *ettersjå* (v.) kan vi avlede *ettersjåande*, og helt utenkelig er det ikke å konstruere adjektivet *lauslivd* av substantivet *lauslivnad*.

Se ellers det jeg skriver om produktivitet i kapittel 3 og språklig nyskaping i kapittel 4. For å gjøre det klart, velger jeg i dette tilfelle å plassere tilfeller som *ettersjå*, *lauslivnad* og *einmennings-* i gruppen av avløserord som vi ikke finner belegg for i nynorskkorpuset, men

¹¹ Dette søket ble først gjort i mars 2011, men da jeg gjorde det om igjen i oktober 2011 fikk jeg andre resultater på samme søk. Jeg tar derfor forbehold om at et senere søk vil kunne gi andre resultater enn jeg fikk, men jeg baserer meg her på det siste søket mitt som altså er fra oktober 2011.

som vi finner i ordbøker. Disse ordene skal altså være mer etablerte og ha en viss utbredelse siden de er tatt med.

I gruppen med ord som verken er utbredt i korpuset eller finnes i NO, finner vi flere jeg tror Vinje står bak:

**Daudvigsla, *fegjord, hoggfem, *sjelvfunnet og hugstur*

De andre vi finner, er slike som er

Arkaiske: *evri, djypri*.

Sammensatte: *Turrøygð, lovrette, fotfem, sorglystugt, villmannslik, iltløgjet*

Partisipper: **ukaupande, *velveita, upplærd, *riksstellande*

Andre er dialektord eller ord som var kjent i norrønt, men som er lite brukt før Vinje:

heimsk, klikten, menta

5.8.4 Hvorfor brukes ikke ordene?

- **Avløserordet er gjennomiktig, men for langt**

På et vis er det grunn til å undre seg over hvorfor disse ordene ikke fikk et liv etter Vinje. De har ofte en svært konkret betydning, og det er lett å forstå hva som menes med dem – så fort vi venner oss av med den etablerte betydningen av ordene der den kan være en hindring. Da tenker jeg på for eksempel *ukaupande*, som hos Vinje betyr det motsatte av det som ellers ser ut til å være tilfellet. Som jeg var inne på i kapittel 3, er gjennomiktighet- det at avløserordet er selvforklarende- en egenskap som er svært viktig for forståelsen, som igjen kan sikre at ordet fortsetter å bli brukt, jamfør Myking (2000).

Jo mer gjennomiktig ordet er, jo større er muligheten for at det blir brukt, var et poeng fra teorikapittelet. Her ser vi imidlertid at dette ikke alltid stemmer. Etter min mening er de av Vinjes avløserord som er minst brukt, nettopp de som er mest selvforklarende.

Et av kravene til avløserord som både Torp (2007) og Johansson & Graedler (2002) trekker frem, er at det ikke må være for langt, særlig ikke hvis ordet det avløser er kortere. Slik er det med *ukaupande* (*gratis*). Også *tilgjevande* er langt, sammenlignet med *gratis*, og kanskje kan dette ha vært med på å gjøre ordet lite attraktivt blant de som fikk kjennskap til ordet.

- **Avløserordets betydning er uklar eller ikke-dekkende**

En del av Vinjes sammensatte avløserord er ikke vanskelige å forstå, og dekker betydningen til ordet det avløser, slik som *sorglystugt* for *tragikomisk* og *rangøygð* for *skeløiet*. Slike ord

krever ikke tolkning.

Annerledes stiller det seg for eksempel med *villmannslik*. Vi kunne sagt noe slikt som *Han oppfører seg villmannslikt mot sine to katter*, men vi gjør det ikke. En ting er at ordet villmannslikt ikke brukes, og jo mindre et nytt ord brukes, jo mindre er muligheten for at det vil etableres. En annen ting er at vi nok knytter andre konnotasjoner til en som oppfører seg som en villmann enn til en som oppfører seg barbarisk. Min språkfølelse sier at *barbarisk* rommer noe mer enn *villmannslik*, nemlig et element av noe hjerteløst. Slik kan vi trekke en parallell til det jeg har skrevet om *lærande* for *teoretisk*, nemlig at avløserordet ikke dekker det opprinnelige ordets betydning. Mange av avløserordene i materialet mitt har fått utvidet eller endret betydningen, som jeg viste tidligere i kapitlet. Derfor skal jeg ikke gå inn på temaet enda en gang, men konstaterer at ikke alle betydningsendringene var like heldige, dersom formålet var å gjøre avløserordet mer forståelig enn ordet det avløser. Jeg ser riktignok ikke bort fra at det viktigste ikke alltid var forståelsen, men at Vinje av og til ville vise sin språklige kreativitet og evne til å tenke nytt.

Jeg ser heller ikke bort fra at avløserordene i noen tilfeller kan være for lokale til å slå gjennom, slik at folk som bor utenfor områdene der ordet brukes, ikke uten videre vil forså det. En annen forklaring på at avløserordene ikke har hatt gjennomslag, er også en temmelig innlysende: Ordet det avløser er for etablert og for kjent til at et nytt ord behøves. Det viser seg som rimelig klart der jeg også sammenligner gjennomslaget til avløserordet og ordet det avløser.

5.9 Oppsummering

Nå som jeg har presentert materialet mitt både fra et internt og et eksternt perspektiv, er det noen trekk som er verdt å trekke frem.

Av i alt 126 avløserord, er det partisippformer som er danner den største gruppen av avløserordene. 48% av avløserordene er laget av verb, mot 39% av ordene som får avløsere. Det at språket til Vinje er rikt på verb, gjør at det oppleves som konkret, aktivt og tydelig. Andre adjektivtyper Vinje bruker en del av, er avledninger på –leg og sammensetninger.

De aller fleste avløserordene ser det ut til at Vinje ikke har laget selv, men han bruker et tilsvarende ord som er godt kjente fra dialekter, uten å endre eller utvide betydningen av dem. Oversettelseslån, kan vi godt kalle dem. Og det som skjer når Vinje bruker folkelige ord, er at

han viser at de er vel så dugende i skrift som det utenlandske ord er. Av og til hender det riktignok at Vinje finner avløserord til norske ord, og da det gjerne fordi han foretrekker et ord fra sin egen dialekt.

I stedet for å finne et nytt ord, hender det også at Vinje tillegger et allerede eksisterende ord en litt annen betydning enn den ordet har hos Aasen eller andre som har brukt ordet før han.

6 Konklusjon

Denne studien går mot en slutt, og det har blitt mang en betraktning om adjektiver, lånord, avløserord og Aasen, ved siden av Vinje.

Spørsmålene mine om hvilke(n) strategi(er) som er de mest utbredte når Vinje foreslår avløserord, om disse er nylaginger og i hvor stor grad disse brukes i dag, har forhåpentligvis fått sine svar. Her skal jeg nøste opp trådene som ligger løse etter hvert kapittel, og komme med de svarene jeg har fått fra mitt materiale, som er sentralt i denne oppgave.

I det andre kapittelet skisserte jeg fremgangsmåten jeg brukte da jeg samlet inn de 126 adjektivene fra Vinjes skrifter. NO har vært som en rød tråd gjennom store deler av analysen av materialet mitt, både under innsamling, hvor jeg i hovedsak brukte nynorsk-korpuset som kilde, og under kontrollen av ordene.

I kapittel 3 gjorde jeg rede for det teoretiske rammeverket. Jeg forklarer blant annet hvordan jeg bruker ordet adjektiv, og tar opp diskusjonen om hvorvidt partisipper er adjektiver. Dette er et sentralt tema videre i oppgaven, siden en stor del av materialet mitt består av slike ord. Jeg synes ikke det har vært lett å vite om jeg har med et partisipp å gjøre, eller om ordet er en sammensetning, som i eksemplet **velveita*. Dette er et omdiskutert tema, så det hersker ikke full enighet i hvordan vi skal betrakte disse ordene. Jeg regner partisipper som adjektiver når de oppfører seg syntaktisk som et adjektiv, og for meg har det vært viktigst at det sier noe om noe eller noens egenskaper, siden det har ikke vært tid til å studere konteksten alle avløserordene mine står i utover den setningen som kommer opp når man søker i korpuset.

I det samme kapittelet drøfter jeg også lånord og avløserord, og bruker Torp (2007) og Graedler & Johanssons (2002) forklaringer på hva som kjennetegner et godt avløserord. Det knytter jeg sammen med de avløserordene fra materialet som stikker seg ut som lavfrekvente.

Jeg har også vist hvordan den språkhistoriske konteksten Vinje befant seg i da han vokste opp og som har vært med på å forme hans engasjement for målsaken. Her kommer jeg også inn på hva slags forhold han hadde til Ivar Aasen, som var en helt sentral målmann på Vinjes tid. Vinjes vei mot landsmålet var kronglete, og han startet sin skrivende karriere på dansk, skriftspråket han opplevde som en ”tvangstrøye”. Frem mot 1858, året han ga ut det første nummeret av Dølen, forsøkte han seg med et stadig mer oppblandet dansk, før han så tok steget fullt ut og begynte å skrive landsmål. Dølen var ikke et agitasjonsblad for landsmålsbevegelsen, men Vinje ville bruke det som et folkeopplysningsorgan. For ham var

kunnskap og innsikt veien til refleksjon, og tenkende mennesker var veien til et mer opplyst og utviklet samfunn.

I materialbehandlingen har jeg skilt mellom interne og eksterne perspektiver. I min gjennomgang av de interne, har jeg sett på hva de avløserordene til Vinje er avløsere for, noe som betyr at jeg tar utgangspunkt i de ”utenlandske” ordene. Grunnen til at jeg setter anførselstegn rundt ordet *utenlandsk*, er at ikke alle ordene er lånord. Det er ikke så mange av dem, men det finnes eksempler på at Vinje faktisk velger å finne et avløserord for disse norske. *Fyllesjuk* er ett eksempel. Undersøkelsene mine viser at de ordene Vinje foreslår som alternativ, er ord hentet fra telemarksdialekter, altså fra hans eget hjemfylke. Han var stolt av dialekten sin, og skal ha ment det var en av de reneste i Norge, og det er dermed ikke helt uventet at han brukte telemålet i skrift.

Utover det at de norske ordene får avløsere, berøres ikke én bestemt språkfamilie eller ett bestemt språk. Det gjelder både klassiske og romanske språk så vel som germanske. Jeg kommer også frem til at Vinje kan regnes som purist, både i ”sjelen” og ”kropp”, altså både i teori og praksis.

Blant Vinjes avløserord finner vi også en større andel verb som basis for adjektivene enn vi finner blant de ordene han avløser. Dette er med på å gi inntrykk av et aktivt, handlende språk og flere av disse avløserordene er både logiske og konkrete, som lærande (teoretiske) og ukaupande (gratis).

Det teoretiske arbeidet sammen med materiabelhandlingens første del leder mot det som skal si noe om mine problemstillinger. Når jeg analyserer materialet mitt med blick på de eksterne perspektivene, har jeg to hovedfokus, nemlig å forsøke finne ut om noen av avløserordene kan være laget av Vinje, og å undersøke om avløserordene er i bruk i dag.

Nå er det slik at det å komme nærmere et svar på spørsmålet om Vinje kan være opphavsmann til noen av disse avløserordene, er temmelig vanskelig. En ting er at avløserordet verken er å finne i Ivar Aasens ordbøker eller i NO. Men betyr det at ordet ikke har eksistert i det hele tatt, eller betyr det bare at ordet ikke har eksistert i skriftspråklig sammenheng? Det er et spørsmål det er vanskelig å gi et ordentlig svar på, men jeg har like fullt forsøkt å resonnerer meg frem til mulige nylaginger.

Dette er ord som kjennetegnes av at de ikke har henvisninger til kilder før Vinje i NO, og ofte

er det kun Vinje det henvises til. I tillegg er det gjerne snakk om uekte partisipper, som **sjølvtenkt*, **sjelvfundet*, **fegjord* og **daudvigsla* er eksempler på.

Noen er sammensetninger: *hugmjuk*, *hugstur*, *hoggfem*.

Disse er blant de ordene jeg ikke har funnet belegg for i skriftlige materialer før Vinje.

Men som jeg har vært inne på, er det vanskelig å si noe om hvorvidt disse ordene har vært brukt i talemål før Vinje lanserte dem i skriftspråklig drakt.

Det som også kjennetegner disse ordene, er at de er svært lite brukt i dag. Verken

**daudvigsla*, **fegjord*, **sjelvfundet*, *hoggfem*, og *hugstur* har jeg funnet i *Nynorskordboka*, og de er heller ikke å finne i nynorsk korpuset i nyere tekster.

Mulige forklaringer kan være at avløserordene er for lange sammenlignet med ordet det avløser, at de er vanskelige å forstå (ikke selvforklarende eller umotiverte) eller at de er for lokale.

Endelig konklusjon

Vanligere er det derimot at Vinjes avløserord er ord som er godt kjente fra før. Disse er som regel ord fra målføre, og med opphav i norrønt. Slik jeg tolker materialet, er dette den strategien som er mest utbredt når Vinje finner avløserord. Disse ordene er også de som er mest brukt i nyere tid, jamfør treff i korpuset og at de som regel er å finne i *Nynorskordboka*. Om dette kan virke som en lite spenstig konklusjon, er realiteten en annen, vil jeg si. Ord som *tilgjord*, *vigslad*, *tagall*, *tøyg* og *utskjemt* er verken nye eller et uttrykk for Vinjes språklige kreativitet, men de er viktige av en annen grunn. Ved å ta i bruk ord fra folkemålet, viser nemlig Vinje at folkemålet er et vel så godt grunnlag for skriftspråk som dansk, om ikke bedre, siden ordene er norske. Ord fra dialektene sørger også for å gjøre tekstene til Vinje letteste og mer forståelige, noe som er spesielt viktig når han tar opp temaer som ikke uten videre ligger nært bøndernes hverdag (jamfør kapittel 4). Dette vil i sin tur sørge for at kunnskaps- og refleksjonsnivået øker, noe som var viktig for en positiv utvikling av den norske kulturen.

7 Litteraturliste

Almenningen, Olaf, Thore A. Roksvold, Helge Sandøy og Lars Vikør (red.) (2002):
Språk og samfunn gjennom tusen år – ei norsk språkhistorie, 6. utg, Oslo:
Universitetsforlaget

Andersen, Per Thomas (2006): *Norsk litteraturhistorie* 3.opplag, Oslo: Universitetsforlaget

Bauer, Laurie (2001): *Morphological Productivity* Cambridge : Cambridge University Press,

Beito, Olav T. (1986): *Nynorsk grammatikk – Lyd og ordlære*, 2. utg., Oslo: Det Norske Samlaget

Bergsgård, Arne (1940): *Aasmund Vinje*, Oslo: Aschehoug & co

Berkov, Valerij (1997): *Norsk ordlære*, Oslo: Universitetsforlaget

Enger, Hans-Olav og Kristian Emil Kristoffersen (2000): *Innføring i norsk grammatikk: Morfologi og syntaks*: Oslo: Landslaget for norskundervisning, Cappelens akademisk forlag.

Djupedal, Reidar (1972): *A.O.Vinje : At vera dø. Prosa i utval*. Oslo: Det norske samlaget

Djupedal, Reidar ,Terje Grøstad og Kaare Haukaas (1973): *Dølen : eit vikublad : 1858-1870*
Trykt tidsskrift, utgitt i Oslo. Forlag ikke oppgitt.

Evensen, Anders Skrede (1979): *A.O.Vinje som målreinsar*. Hovedoppgave levert ved
Institutt for nordisk språk og litteratur, Universitetet i Oslo, våren 1979

(NRG) Faarlund, Jan Terje, Lie Svein og Vannebo, Kjell Ivar (1997): *Norsk referansegrammatikk* 4. opplag. Oslo: Universitetsforlaget.

Grønvik, Oddrun (1980): "Framandorda og norsk språkutvikling i nyare tid" i *Språk i Norden 1980. Årsskrift for språknemdene i Norden og Nordisk språksekretariat*. I "Norsk språkråd skrifter 22".

Hanssen, Eskil (1979): *Fra norsk språkhistorie*, 2.utg., Oslo: Universitetsforlaget

Heggstad, Leiv, Finn Hødnebo og Erik Simensen (1993): *Norrøn ordbok*. 4. utg.av
Gamalnorsk ordbok, Oslo: Det norske samlaget

Helleland, Botolv og Eric Papazian (2005): *Norsk talemål. Lokal og sosial variasjon*, Kristiansand: Høyskoleforlaget

Hansen, Erik (1999): Det gode afløsningsord. I: Niels Davidsen-Nielsen & Erik Hansen & Pia Jarvad (red.), *Engelsk eller ikke engelsk? That is the question*, s.91-102. (Dansk Sprognævnsskrifter 28) København: Gyldendal

Haarberg, Jon (1985): *Vinje på vrangen*, Oslo: Universitetsforlaget

Jarvad, Pia (2007): "Afløsningsord i dansk" i *Udenlandske eller hjemlige ord? En undersøgelse af sprogene i Norden* (Kvaran, G. red.). Bind IV i serien "Moderne importord i språka i Norden (Sandøy, H. red.). Oslo: Novus forlag

Johannesen, Janne Bondi (2001): "Sammensatte ord", i *Norsk lingvistisk tidsskrift*, 19-2001

Kulbrandstad, Lars Anders (2005): *Språkets mønstre. Grammatiske begreper og metode*, 3. utgave, Oslo: Universitetsforlaget.

Graedler, Anne-Line og Stig Johansson (2002): *Rocka, hipt og snacksy. Om engelsk i norsk språk og samfunn*. Kristiansand: Høyskoleforlaget

Langslet, Lars Roar & Rydne, Jon H.(red.) (1993): *Villmann, vismann og veiviser: En essaysamling om A.O.Vinje*, Oslo: W.Cappelens Forlag i samarbeid med Bergens riksmålsforening.

Leira, Vigleik: Leira, Vigleik (1992): *Ordlaging og ordelement i norsk*, Oslo: Det norske samlaget

Lie, Svein (1994): "Partisipper = adjektiver" i Jens Allwood et al. (red.): *Proceedings from The XIVth Scandinavian Conference of Linguistics and The VIIIth Conference of Nordic and General Linguistics*, vol 2., Göteborgs universitet, Göteborg

Matthews, P.H, (1993): *Morphology*, 2.utg, Cambridge: Cambridge University Press

Mpofu, Nomalanga (2009): "The Shona Adjective as a Prototypical Category" (s.8-25). Utgitt som del av en doktorgradsavhandling ved ILN.

Myking, Johan (2000): "Avløysarord og motivasjon" i Språknytt 3-2000 (http://www.sprakradet.no/nb-NO/Toppmeny/Publikasjoner/Spraaknytt/Arkivet/Spraaknytt_2000/Spraaknytt_2000_3/Avloeyarord_og_motivasjon/) (Sist sjekket: 1.november 2011)

Omdal, Helge (2007): "Både e-mail og e-post? Om avløysarord i norsk" , s.49-74 i *Udenlandske eller hjemlige ord? En undersøgelse af sprogene i Norden* (Kvaran, G. red.). Bind IV i serien "Moderne importord i språka i Norden (Sandøy, H. red.). Oslo: Novus forlag

Omdal, Helge og Vikør, Lars (2002) : *Språknormer i Norge- Normeringsproblematikken i bokmål og nynors*, Oslo: Landslaget for Norskundervisning (LNU) og Cappelen Akademisk Forlag

Papazian, Eric (2006): "Adverb, adjektiver og preposisjoner i Norsk referansegrammatikk. Et forsøk på å rehabilitere adverbene " i Norsk Lingvistisk Tidsskrift, årgang 24.

Rognsaa, Aage (2004): *Kunsten å skrive godt*, 2. utg., Oslo: Universitetsforlaget

Sandøy, Helge (1997): *Lånte fjører eller bunad? Om importord i norsk*. Jeg har skrevet ut boken fra : http://www.sprakrad.no/Sprakhjelp/Raad/Norsk-for-engelsk/Importord/Norsk_skrivemaate_av_importor/ (sist sjekket november 2011)

Sandøy, Helge (2004): "Norvagisering og fornorsking" i Helge Sandøy og Jan-Ola Östman (red.), "Det främmande" i nordisk språkpolitikk. Om normering av utländska ord, s. 107-141. (Moderne importord i språka i Norden II.) Oslo: Novus

Torp, Anne –Marie (2007): *Forging in the smithy: Principles for creating substitute words: A critical examination of Ordsmia* . Masteroppgave levert ved Institutt for litteratur, områdestudier og europeiske språk

Torp, Arne og Vikør, Lars S. (2003) : *Hovuddrag i norsk språkhistorie*, 3.utg, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag

Venås, Kjell (1996): *Då tida var fullkommen. Ivar Aasen*. Oslo: Novus Forlag

Vesaas, Olav (2001) : *A.O.Vinje. Ein tankens hærmann*, Oslo:, J.W.Cappelens Forlag

Vikør, Lars S. (2007): *Språkplanlegging- prinsipp og praksis*, 3.utg., Oslo: Novus Forlag

Midttun, Olav (1916-1921): *Skrifter i samling*: "Fotografisk opptrykk av 1. utg., band I-V, ved Olav Midttun: Kristiania : Cappelen, 1916-1921. Med eit tillegg, band VI ved Jon Haarberg" - Tittelbladets bakside

Aasen, Ivar: *Norsk grammatik* (1965): Omarbeidet utgave av *Det norske folkesprogs grammatik*, 3. utg, Oslo: Universitetsforlaget

Korpus:

Nynorskkorpuset, hjemmeside:

<http://no2014.uio.no/korpuset/>

Metaordboken, hjemmeside:

<http://www.edd.uio.no/perl/search/search.cgi?tabid=571&appid=7>

8 Vedlegg

Vedlegg 1: Oversikt over avløserord

	<i>Avløserord</i>	<i>Kontekst</i>	<i>Kilde</i>	<i>Type</i>
1	Adaleg (nobel)	Sjaa Hunden vel opplærd og nobel (adaleg) ettersom han...	Vi.SkSII, 54	Avledning –leg
2	Agande (imponerende)	men dei ero ikki so agande (imponerende).	Vi.SkrS II, 251	Presens partisipp
3	Audt (øde)	.-So var der audt (øde).	Vi.SkrS I, 345	-Ø
4	Aukande (accellererende)	Men denne Svingning vardt ikke aukande (accellererende) som daa,	Vi.SkrS III, 3	Presens partisipp
5	Bisneleg (forbausende)	erstaunenswert - forunderleg , bisneleg	Vi.SkrS I, 398	Avledning –leg
6	Blauthjartade (sentimentale)	I ein civiliserad Tidsalder kunde Folk i Sanning verda alt for blauthjartade eller sentimentale	Vi.SkrS III, 284	Sammensetning
7	Busliten (fallerede)	I Frankrik verjade om det buslitne (fallerede) Kongedømi	Vi.SkrS I, 234-235	
8	Bytnat (overskjult)	som Suppa og Kjøtet er bytnat (overskjult) ned i	Vi.SkrS II, 13	Perf. partisipp
9	Daudvigsla ((enfants) perdus)	Vi ero enfants perdus (daudvigsla Born), sagde Udbye	Vi.SkrSI, 299	*Perf. partisipp
10	Djypri (djupare)	Og byen gjekk djypri (djupare) og djypri i gjeld	Vi.SkrSIII, 79	Djup
11	Drusteleg (majestætisk)	mjukt og innsmeikjande attaat det drustelege (majestætiske),	Vi.SkrS IV 74-75	Avledning –leg
12	Eineraadig (despotisk)	;men daa den vardr altfor einraadig (despotisk), so vardt den jagad i 1830	1 44 a	Avledning –ig
13	Einmenneleg (privat)	personlig og «privat» (einmenneleg)	Vi.SkrS I, 267	Avledning -leg
14	Ettersjaaande (kontrollerande)	kunde vera den til- og ettersjaaande (kontrollerande) Statsmagt	Vi.SkrS III, 53	Pres.partisipp
15	Evri (øyvre)	I evri (øyvre) Thelemork er det rikaste Maal	Vi.SkrS I, 278	Komparativ
16	Fastsette (etablerede)	Tenk den ”etablerede” (fastsette, grunnlagde)	Vi.SkrS III, 22	Perf.partisipp
17	Fegjord (verthiert)	Eg verdt fegjord (verthiert).	Vi.SkrS. IV, 278	*Perf.partisipp
18	Flokutt (intrikat)	So Rikjens Regelverk kan bli meir flokutt (intrikat)	III 173b	Avledning –utt
19 138	Folkelege (nationale)	sosom i Storelvedalen er det folkelege (nationale) so høvelegt..	Vi.SkrS IV, 50	Avledning -leg

20+21	Forn (antik, classisk)	Tennyson til at taka upp klassisk (forn) Versbygnad og Tankegang	Vi.SkrSIII, 365	-Ø
22	Forskriven (engageret)	Schweigaard vidste derfor liksom ikke at han var ein forskriven (engageret) Mann for "Kultursamfundet"	III 406 a	Perf.partisipp
23	Forøven (undseelig)	Han var forøven (undseelig) med første, men daa	Vi.SkrS IV, 281	Perf.partisipp
24	Fotfeme (lette paa foten)	;eg vil beda desse fotfeme (lette paa foten) Menner, at	Vi.SkrS I, 234-235	Sammensetning
25	Frid (skjøn)	og Anne fekk seg ein frid (skjøn) liten Son.	Vi.SkrS IV, 53	-Ø
26	Fræke (dygtige)	-eitt gamalt Ord til Fedr, som fostra vilja fræke (dygtige) Søner	I 26a	-Ø
27	Gaddad (goaded, sporhoggne)	kor dei ero gaddade (goaded, sporhoggne) av aristokratiske Fordomar	Vi.SkrS. III, 317	Perf.partisipp
28	Gjerande (practiske))Guds frygt og "practiske" (gjerande) Synd er i Sanning løgleg	Vi.SkrS I, 271	Pres.partisipp
29	Gjevande (gratis)	Riket sær so mange til gjevande (gratis) af ein og annan	Vi.SkrS II, 34	Pres.partisipp
30	Glyutte (geleagtige)	dette sussutte og glyutte (geleagtige) vaar Poesi	ViSkrS. I, 342	Avledning -utt
31	Granvar (delicat)	for han var so granvar (delicat).	Vi.SkrS IV, 255	Sammensetning
32	Grunnlagde (etablerede)	Tenk den "etablerede", (fastsette, grunnlagde)	Vi.SkrS III, 22	Perf.partisipp
33	Gaaen (opmærksom)	, vera gløgg og gaaen (opmærksom) til at merkja seg alt i Bøker og Livet	II 289 c	Perf.partisipp
34	Halvsanne (falske)	ved at koma halvsanne Fyndord , med falske elder som sjaa djupe ut	Vi.SkrS I, 326	Sammensetning
35	Hardbalen (hardfør)	Du verdt so sterk og hardbalen (haardfør), at Du kjenner deg	Vi.SkrS II, 257	Sammensetning
36	Havande (frugtsommelig)	at Himilen eller Lufrumet er havande (frugtsommeligt) med nye Verdener	Vi.SkrS II, 247	Pres.partisipp
37	Hegnde (sparet)	"og endaa attaat ein hegnde (sparet) Skog eller annat Lunnende(Vi.SkrS I, 256	Perf.partisipp
38	Heimlandsk (tjodleg)	At dette innførde Maalet skulde no vera det rette heimlandske eller tjodlege (nationale) Maalet	I 73 c	Avledning -sk
39	Heimsk (dum)	Den, som berre er heimsk (dum) nok, han trur paa	Vi.SkrS II, 2-3	Avledning -sk
40	Hjonlege (egteskapelige)	, maa det bera til med Trætte og all den hjonlege hushugnad (egteskabelige idyl)	IV 27	Avledning -leg
41	Hoggfem (svint til at slaa)	(Nationalitet) godlynd og hoggfem (svint til at slaa, gjeva Hogg	Vi.SkrS IV, 108	Sammensetning
42	Hugmjuk (sentimental)	Likjest Andersen etter at vera hugmjuk (sentimental), for det er eit	Vi.SkrS I, 326	Sammensetning
43	Hugstur (melankolsk)	paa dette, til meir hugstur (melankolsk) vardt eg, so eg	Vi.SkrS I, 354	Sammensetning
44	Hugvarme (lyriske)	norsk ero nokso gode og hugvarme (lyriske)	Vi.SkrS I, 346	Sammensetning

45	Hugvend (tilbøielig)	lygjen, hugvend (tilbøielig) til at ljuga, men her smaatt	I 123 a	Perf.partisipp
46	Høgt (bekvemt)	.Det kann vel vera høgt (bekvemt) hever han liksom eit litit	Vi.SkrS IV, 41	-Ø
47	Haadelege (bespottelige)	"No er du ute atter med denne haadelege (bespottelige) Gud ske lov"	IV 88	Avledning på -leg
48	Iltløgjet (tragikomisk) ¹²		II 39 b	Sammensetning
49	Jardad (fikk jorden, begravet)	og med den Gamle, som "fikk jorden" (vardt jardad)	I 203a	Perf.partisipp
50	Klikten (vammel)	Han vardt tidt klikten (vammel) Olsen; men Du kan	Vi.SkrS IV, 276	Perf.partisipp
51	Knyrde (krystede)	ein Strid millom Tankar Dei knyrde (krystede) Vit og Meining og Rett	Vi.SkrS I, 366-367	Perf.partisipp
52	Krokutte (diplomatiske)	"Fanen" og slike krokutte (diplomatiske) Greidur, som kloke og	Vi.SkrS I, 347	Avledning -utt
53	Kyrre (rolege) ¹³	Det kyrre (rolege) Vedret hever gjevet det god framgang	I 282c	-Ø
54	Lagleg (beqvem)	og det er heller ikki laglegt (beqvemt); det er den fine	Vi.SkrS II, 12	Avledning -leg
55	Landlig (idyllisk)	Det var eit landligt (idyllisk) Liv	III 201 c	Avledning -lig
56	Lauslivde (utsvævende)	,at denne aldrande lauslivde (utsvævende) Mannen var ein sann Gudsflugl	Vi.SkrS IV, 133-134	Sammensetning
57	Lidsinnug (føielig)	Greiven var lidsinnug eller føieleg	II 59 b	Avledning -ug
58	Livad (skaant)	og daa er einn litinn Livsgneisti livad (skaant, levnet)	I 26c	Perf.partisipp
59	Lovrette (constitutionelle)	om det folkelege og logrette Kongestyrri (constitutionelle Monarki) elder det reine Folkestyre	Vi.SkrS I, 372	Sammensetning
60	Lunneleg (bekvemt)	Derikring er lunnelegt (bekvemt) at bu,	Vi.SkrS I, 252	Avledning -leg
61	Lærande (theoretiske)	Bokmaal; denne "theoretiske"(lærande) Guds frygt	Vi.SkrS I, 271	Pres.partisipp
62	Løgleg (comisk)	vera for at gjera hena löglege (comisk)	Vi.SkrS I, 328	Avledning -leg
63	Mangemennt (talrikt)	Bondestandet, som er mest mangemennt (talrikt).	Vi.SkrS I, 377	Sammensetning
64	Mannad (befolket)	og Russland styrtar og verdt meir mannad (befolkad)	III 246 b	Perf.partisipp
65	Mannamilde (humane)	Derfor ero vi baade so mannamilde (humane) og dyremilde.	II 105 b	Sammensetning
66	Meidd (saarat)	tok han likeins atter ei meidd (saarat) Simle, og han tok	Vi.SkrS II, 268-269	Perf.partisipp
67	Meltat (fordøiet)	.Det er liksom meir meltat (fordøiet) det, som Welhaven ferer	Vi.SkrS I, 383	Perf.partisipp

¹² Dette ordet har jeg ikke funnet der det skal stå, jamfør referanse.

¹³ I Dølsens ordliste er *kyrre* ført opp på f som *fyrre*. I teksten står derimot *kyrre*.

68	Mentat (dannet)	Dei svenske Damer, eg raakade paa, vaaro godlidande og frie paa den Maaten, som eit mentat (dannet) Menniske altid er;	IV 22	Perf.partisipp
69	Minkande (retarderande)	som daa, men minkande (retarderende), daa den vakande Tanken	Vi.SkrS III, 3	Pres.partisipp
70	Mutetakande (bestikkeligt)	"Gjev meg eit trøttlyndt (servilt) Yvirhus og eit mutetakande (bestikkeligt) Underhus og ei dygdelaus Regjering	I 223 b	Pres.partisipp
71	Maalat (illustreret)	Og so vilde eg hava eit maalat (illustreret) Vikublad slikt som Nyhedsbladet	II 195 a	Perf.partisipp
72	Nuve (stumpe)	so runde og Nutarne so nuve (stumpe), at det ikki er	Vi.SkrS IV, 230	-Ø
73	Opne (offentlege)	Selskapet skal halda sine Møte opne (offentlege) og lata Uppskrivavarar (Referenter)..	Vi.SkrS I, 357	-Ø
74	Ottande (anende)	;Klappingi til "Nytaarsaftenen" med si ottande (anende) Mening	I 19a	Pres.partisipp
75	Plente (correcte)	Mann, som vaaro so plente (correcte).	Vi.SkrS I, 284	-Ø
76	Paahaldande (conservative)	, som kunde vera den faste, paahaldande (conservative) Magt i Samfundet	II 143 a	Pres.partisipp
77	Rabalsk (rebellisk) ¹⁴		II 79 a	Avledning –sk
78	Rangøygdt (skeløiet)	er som eit velskapt men rangøygdt (skeløiet) Andlit.	Vi.SkrS IV 15-16	Sammensetning
79	Riksstellande (politiske)	dei svenske Bønders Fridomshug og riksstellande (politiske) Sjølvstøda	Vi.SkrS IV, 13	*Pres.partisipp
80	Røynlegt (realt)	,som tok det so røynlegt (realt), at dei maalade Smaafuglar	Vi.SkrS I, 333	-leg
81	Sambunden (allieret)	Derfor vilde ikki dei Sambundne (allierede) gjeva Seg	I 4 b	Perf.partisipp
82	Sams (kollektiv)	, og dette sams Ansvar (kollektiv) verdt i Grunnen Ansvarsløyse	III 324 b	-Ø
83	Sanselege (fysiologiske)	Det er ei poetisk Tydning dette, likso god som den sanselege eller fysiologiske, som vi kunne gjeva	Vi.SkrS II, 365	Avledning –leg
84	Serskild (speciel)	ellers ein meir einkel og serskild (speciel) Poet, og so var	Vi.SkrS II, 385	Perf.partisipp
85	Sjelffunnet (originalt)	Lag for at sjaa nokot sjelffunnet (originalt), om det enn ser	Vi.SkrS I, 249	*Perf.partisipp
86	Sjukall (sygelig)	som kom etter, var sjukall (sygelig af sig), so at	Vi.SkrS I, 259	Avledning -all
87	Sjølvtenkt (originalt)	men der kjem sjølvtenkt eller originalt ingenting ifraa honom , og	Vi.SkrS III 186-187	*Perf.partisipp
88	Skamme (korte)	Egil Skallagrimson og Atle hin Skamme (korte, stutte).	Vi.SkrS I, 381	-Ø
89	Skapande (productivt)	og unyttigt eller skapande og uskapande (productivt og uproductivt) Arbeid	Vi.SkrS II, 176	Pres.partisipp
90	Sorglystugt (tragikomisk)	hadde funnit heile dette Væsen sorglystugt (tragikomisk), so vilde han	Vi.SkrS III, 339	Sammensetning

¹⁴ Denne finner jeg ikke der det står den skal være oppgitt.

		aldri		
91	Søymde (besømmede)	, og so stampar han i Gatesteinen med sine søymde (besømmede) Sko og Støvlar	I 66 b	Perf.partisipp
92	Tagalle (tause)	Kloke og tagalle (tause) Mannen med dei daude stive Malmdrag i sit harde Andlit	I 99 b	Avledning –all
93	Tamt (øvet)	, og for at gjera det til Gagns tamde (øvede) han seg upp paa Hardanger-fela	I 129 a	-Ø
94	Taugt (langsomt)	held pss, men so taugt (langsomt) at det knapt er merkjande	Vi.SkrS II, 337	-Ø
95	Tekin (slaktat)	Ogso afterkin, eit euphemistisk Ord for slaktat	I 306 a	Perf.partisipp
96	Tilgjevande (gratis)	, um du fekk honom tilgjevande (gratis) med slik Drift.	Vi.SkrS IV, 37	*Pres.partisipp
97	Tilgjorde (affetcterede)	eg seer, at hans tilgjorde (affectedere) Folkelivsbillæti her ifraa gjera Lykke	Vi.SkrS II, 42	*Perf.partisipp
98	Tinglege (reale)	Tankens og tinglege eller reale Livets Krav braut in paa	Vi.SkrS III, 36	Avledning –leg
99	Turrøygde (tørre i øinene)	, at dei graata seg turrøygde (tørre i Øinene), som det	Vi.SkrS I, 329	Sammensetning
100	Tøyg (elastisk)	etter Bylgja og liksom gjeva Tøyg (elastiske), med Mast og Segl	Vi.SkrS IV, 167	-Ø
101	Uadelege (vulgar)	den store Skilnad millom det uadelege (Vulgar) og det adelege Sæde.	Vi.SkrS III, 309	Avledning -leg
102	Uafskilade (ubetingede)	maa me helder oppgiva den uafskilade (ubetingede) Openskapen,	Vi.SkrS I, 358	Perf.partisipp
103	Ualdande (ufrugtbar)	det er af dette ualdande (ufrugtbare) Bergslag, som gjør	Vi.SkrS II, 378	Pres.partisipp
104	Uhætta (uten fare)	No spyrra (?) vi fyrst og framst om at vera uhætte (uden Fare)	I 58 b	
105	Ukaupande (gratis)	for af deg kann eg ukaupande (gratis) læra nokot Rett imot alle	Vi.SkrS IV,42	*Pres.partisipp
106	Umøl (fyllesjuk)	og annen Morgonen var nokot umøl (lidt fyllesjuk) og soleides lidt slengekjæftad	Vi.SkrS II, 146	-Ø
107	Understøttende (supplerende)	Men ikke var mange Aar gangne hen efter Anlægget af de to sidste supplerende (understøttende) Linjer	I 15a	Pres.partisipp
108	Uppklaarande (idealiserende)	ogso til alle Tider vorit oppklaarande (idaliserende) og naar dei hava maalat	Vi.SkrS I, 333-334	Pres.partisipp
109	Upplærde (disciplinere)	Det var upplærde (disciplinere) Folk dei vilde hava	Vi.SkrS I, 347	Perf.partisipp
110	Usaltad (flaut)	Selskapet er so godt, at det er usaltat (flaut)	I 122 a	Perf.partisipp
111	Uskapande (upproductivt)	og unyttigt eller skapande og uskapande (productivt og upproductivt) Arbeid	Vi.SkrS II, 176	*Perf.partisipp
112	Utlægre (fredlause)	fraa deim, som vaaro utlægre fredlause) for Draap og slike Illgjerningar	Vi.SkrS IV, 70	-Ø
113	Utskjemt (corrumperet)	Bygarmaalet er ureint og utskjemt eller corrumperet	Vi.SkrS, 166	*Perf.partisipp
114	Uvigslad (usanktionerad)	den store Sjøfartslog skulde liggja uvigslad (usanktionerad) fraa Thing	Vi.SkrS III, 75	*Perf.partisipp

		til Thing		
115	Varnade (beskyttede)	Handverkaren vilde faa sine Gjerningar varnade (beskyttede), og naar Austlandsbonden vilde	Vi.SkrS I, 374-375	Perf.partisipp
116	Vatslen (vandig)	Danskeren Ørsted, som er so navnjeten, tykkest eg er Vatslen	1 84 a	Avledning –en
117	Velbune (indrettede)	liksom til nokle store og velbune (indrettede) Hus	Vi.SkrS V, 398	*Perf.partisipp
118	Velveitat (drainerat)	Det er mykit likt eit velveitat (drainerat) Jordstykke.	Vi.SkrS III, 301	*Perf.partisipp
119	Vesalt (elendig)	og blaatt og veikt og vesalt (elendig), at der skal framifraa	Vi.SkrS II, 153	-all
120	Vigslad (sanctionered)	Landsens og Byarnas Storthingsmenn vardt vigslad (sanctioneret)	Vi.SkrS I, 353	Perf.partisipp
121	Villmannslik (barbarisk)	i den Romerske Kampring barbarisk eller villmannslik ,	Vi.SkrS III, 283	Sammensetning
122	Vonlause (fortvivlede)	maa gjera dei andre Damer vonlause (fortvivlede) og Herrarne hugøre."	Vi.SkrS IV, 129	Sammensetning
123	Vønen (fordringsfull)	der so mangein leid og vønen (fordringsfull) Mann maa koma til Gards	Vi.SkrS IV, 85	Perf.partisipp
124	Ætla (forehavende)	Paa dine Ætler stend du haagt ¹⁵	1-25b	Perf.partisipp
125	Øgjelegt (horribelt)	Nei Folk lika just øgjelegt (horribelt) baadi i Lesnad og Musik	Vi.SkrS I, 344	Avledning –leg
126	Ørvænt (desperat)	-det vilde vera meir desperat (ørvænt) enn det Tiltak, som	Vi.SkrS III, 351	Perf.partisipp
127	Aabruig (jaloux)	varer, er han so aabruig (jaloux) , at han kann slaast	Vi.SkrS II, 50	-ig

¹⁵ Dete ordet var ikke kjent for meg, så da jeg fant det i konteksten det står i, kom jeg frem til at dette ikke er et adjektiv. Derfor vil jeg ikke kommentere ordet i det følgende. Det er heller ikke med i oversikten min i kapittel 5.

Vedlegg 2: Oversikt over avløserordenes betydninger og historie

<i>Avløser</i>	<i>Bet. Vinje</i>	<i>Bet.nå</i>	<i>Bet.NO</i>	<i>Bet.V og nå den samme ?</i>	<i>Samtid -ige?</i>	<i>Hos Aasen?</i>	<i>Før Vinje?</i>	<i>Målføre ?</i>	<i>I norrønt ?</i>
Fotfeme	”Lette paa foten”	Snar til å gå	Som Vinje	X		X		X (Tel.)	X
Fegjord	”Verthiert”	Ikke funnet i NOB.	<i>Dum, tosken person, naut.</i> Gjøre til et fe, et dyr						
Frid	Skjøn	Fager, herlig, glup	Som Vinje. Bet. II	X	X	X	X	X	X
Forskrive	Engageret	Engasjert	Love seg						

n			bort. Bet. 1)						
Forøven	Undseelig	Unnselig, blyg, forundret	Som Vinje. Bet. 2)	X	X	X	X	X (Tel.)	Oppr. efa
Flokutt	Intrikat	Innfløkt, vanskelig	Som Vinje. Bet. 1a)	X	X	X	X	X	X
Kyrre	Rolege	Kurr: rolig	Som Vinje. Bet. V 1)	X	X	X	X	X	X
Gjerande	Practiske	Som lar seg gjøre	Som man kan gjøre	~	X	X			
Gjevande	Gratis	Verdifull, fruktbar, som gir mye, gratis	Gavmild, som gir noe. Tilgjevande = gratis	X	X	X	X	X	X
Gaddad	Goaded, sporhoggne	?	Skjære, rive(v.) Bet. 1a)			Gadd (s)		X	X
Grunnlagde	Etablerede	Etablert	Som Vinje grunnleggja (v).	X				Grunnlag (s)	
Glyutte	Geleaktige	Uklar, vassen, gjennom-siktig, slimete	Som Vinje, bet. 1a) (glyen: sleip, halvrotten, gly med bet. II 1)	X	X	X		X	
Granvar	Delicat	Blyg, unnselig, samvittighetsfull	Som Vinje. Bet. 1)	X	X	X	X	X	X
Havande	Frugtsommel	Verdt å ha. Men fruktsam = fruktbar.	Bet. 2) Svanger		Ikke i bet. svanger	Ikke i bet. svanger	Ikke i bet. svanger		X
Høgt	Bekvent	Stolt, opphøyd, lettvent, laglig,	Som Vinje . Bet. III ,1)	X	X	X	X	X	X
Hegnde	Sparet	Spare, verne, frede	Som Vinje. Bet. II, 2)	X	X	X	X	X	X
Hugvarme	Lyriske	Oppglødd, lyrisk, stemningsfull	Lyriske	X		(s) hugvarme			
Hugstur	Melankolsk	Ikke i NOB.	Melankolsk			X			
Hugmjuk	Sentimental	Spaklynt, ydmyk	Hugmjuk			X			

ORD	Bet. Vinje	Bet.nå	Bet.NO	Bet.V og nå den samme?	Samtidig e?	Hos Aasen?	Før Vinje?	Målfør e?	I norrønt?
Hoggfem	”Svint til at slaa”	Rask til å slå	Snar til å hogge. Bet. 1)			X		X (Tel.)	

Heimsk	Dum	Hemsk =svært (adv.)	Dum, bet. 1)	X					X
Heimlandsk	Tjodleg	Noe som kjennetegner ens hjemland	Nasjonal	X		X			
Haadelege	Bespotte- lige	Spottende, hånlig, skammelig, stygg	Som Vinje. Bet. 1a)	X	X	X	X	X	X
Hjonlege(hu- s-hugnad)	Egte- skapelige (idyl)	Om folk som passer sammen, tekkelig	Om mann og kvinne som er gifte eller ellers passer sammen	X	X	X	X	X	X
Halvsanne	Falske	Halvsanning : delvis sannhet	Halvsanni- ng: delvis sannhet						
Hardbalen	Haardfør	Som tåler mye	Som Vinje (utholdend e, tåler mye)	X	X	X	X	X	
Hugvend	Tilbøielig	Hugvende (v.): ombestemm e seg, omvende	Hugvende (v): omstemme seg, omvende,		X	X		X	
Iltløgjen /iltløyen	Tragi- comisk	Satt sammen av ilt (kjenne avsmak) + løyen (til å le av)	Som Vinje, tragikomisk	X				X	
Jarda	"Fikk jorden" altså begravet	Gravlegge	Som Vinje: Jordfeste, gravlegge. Bet. 1)	X	X	X	X	X	X
Gåen	Opmerk- som	Gåig: oppmerksom	Som Vinje. "Snar til å merke noe, gløgg, "gaumsam " Bet. II, 1)	X	X	X	X	X	
Knyrde	Krystede	Klemme, presse	Som Vinje. Klemme og presse.	X	X	X	X	X (Vinje (Tel.))	<i>Kreista</i>
Krokutte	Diplomatisk e	Bøyd, innfløkt, vanskelig	Bet. 2) Innfløkt, vanskelig, vrien	X	X	X	X	X	X
Lidsinnug	Føielig	Medgjørilig, mild, ettergivende	Som Vinje	X	X	X	X	X (Vinje, Tel.)	X
Lovrette	Constitution elle	I samsvar med loven (lovlig) – kan det stemme?	I samsvar med loven (lovlig)	X	X	X			X (lagarétti ng, subs.)

Lærande	Theoretiske	Gi kunnskap, øve opp i, forkynne, venne av med	Som gir kunnskap, lærerik, verdt å lære, mulig å lære	~	X	X			Læra (v) har betydning en gi kunnskap, øve opp osv.
Livad / liv	Skaant	Vern, ly, skjul	Som Vinje. Bet. 1a) og 2	X	X	X	X	X	X
Lagleg	Beqvem	Passelig, høvelig	Som Vinje. Passelig, praktisk, god. Bet. 1a)	X	X	X	X	X	X
Lunneleg	Bekvemt	Laglig	Laglig, godt stelt, behagelig	X	X	X		X	NEI? Hlunnend i (s.)
Løgleg	Comisk	Komisk	Komisk. Bet. 1)	X	X	X	X	X	X
Landligt	Idyllisk	Som kommer fra landet. Spesielt for landsbygda.	Som kommer fra landet. <i>Idyllisk</i> har kun Vinje. Bet. 3b)	~	X	X		X	X Landleg (et lands utseende el landskap)
Lauslivd	Utsvævende	Utsvevende	Som Vinje. Lettlivd, Lett-sindig, sedløs Bet. 2)	X	X	X	X	X	X
Meltat	Fordøiet	Fordøyet	Som Vinje. Fordøyet., bet. 1)	X	X	X		X	X
Mannamil de	Humane	Menneskejær, human	Som Vinje	X	Mannamil de (s.)	X		X (Tel.)	
Mutetakan de	Bestikkelig	Kun <i>mute</i> (bestikke)	Kun <i>mute</i>			X			X (muta (subst.))
Mangeme nnt	Talrikt	Tallrikt, mannsterkt	Som Vinje bet 1) Som er mange i eit fylgje el har fleire med seg	X	X	X		X	X
Minkande	Retarder-ande	Bli mindre, gjøre mindre	Bet. 1) Som minker	X	Minka (v.)	X	Minka (v.)	Minka (v.)	Minka (v.)
Mentat	Dannet	I NOB: ha i minnet, altså en annen betydning	Menta (v.) bet. 7: utvikle, kultivere, dannet	Ikke i denne bet.	Ikke i denne bet.	Ja, med bet.	Ikke i denne bet.	X	Ment (s.): dannelse, oppdragelse
Mannad	Befolket	Hyre, skaffe mannskap, ta mot til seg	Bet II, 1a ,b, c) Hyre, slå seg sammen,		X	X		X	X

			mann-sterk						
Måla	Illustreret	Male	Som Vinje. Bet. II, 2) Forma bilete(av noko)i fargar på ei flate, illustrera	X	X	X	X	X	X
Meidd	Saarat	Såre, skade, sette merke	Som Vinje. Meia (v.) bet. 1)	X	X	X	X	X	X
Nuve	Stumpe	Butt, ukvass	Som Vinje. Bet. 1).	X	X	X	X	X	
Ottande	Anende	Kjenne på seg	Som Vinje. Bet.1) ane, ha en følelse av.	X	X	X	X	X	X
Opne	Offentlege	Tilgjengelig, med fri tilgang	Bet. 5a) (...) som ein kan gå fritt inn og ut frå, (...) utan vern el stengsel (...), med ålment tilgjenge; offentleg	X	X (merket som sjeldent)	Annen bet.	Annen betydning	X	X
Paaholdande	Conservative	Utholdende, gjerrig, tilbakeholdende	Som Vinje. Som held, som tek vare på (noko)	X	Verbet påhald	X		X	
Plente	Correcte	Punktlig, presis.	Som Vinje. Bet. 2a). Punktlig, presis.	X	X	X	X	X	
Rabalsk	Rebellisk	Ustyrlig, vill	Ustyrlig, vill					X	
Rangøygd	Skeløiet	Skjeløygd	Skjeløygd	X	X	X	X	X	X
Riksstellande	Politiske	Ikke i NOB	Riksstell= politikk			Riksstell (s)			
Røynlegt	Realt	Virkelig, faktisk	Virkelig, reell	X	X	X		X	Reyna (v.)
Sambunden	Allieret	Bundet sammen	Bundet sammen	X	X				X
Sams	Kollektiv	Enige, som to eller flere er sammen om	Som Vinje, bet. II, 1) Som to eller flere (...) er saman om, som gjeld på same måte for fleire, felles	X			X	X	X
Sanselege	Physiologiske	Som kan oppfattes med	Bet. 1) Som kan oppfattes	Til en viss grad.		Sans, sense			

		sansene, kroppslig, materiell	med sansene, kroppslig, materiell						
Serskild	Speciel	Spesiell, for seg selv	Som Vinje, bet. 1a + b). Skilt fra andre, spesiell, bestemt	X	X	X		X	X
Sjelfvunne t	Originalt	Original, som man har funnet på selv.	Som Vinje, bet. II, 2a), original	X					
Sjukall	Sygelig	Sykelig	Sykelig.	X		X	X	X	Sjúkr
Sjølvtent	Originalt	Original	Original	X	X	X	X		
Skamme	Korte		Som Vinje, bet II. Stutt	X	X	X	X	X (Tel.)	X
(U)skap- ande	(U)produc-tivt		Som Vinje bet. 3d: Få frem, opp- arbeide. 3a) få, stelle i stand, etablere, “gjera til røynd”. Skapa (v.)	X	X	X	X	X	X
Sorg- lystugt	Tragi-komisk	Sorgmuntert / tragikomisk	Som Vinje.						
Søynde	Besømmede	Som er sømmet	Som Vinje: sauma (v.), bet. 1a)		X	X	X	X	
Tagalle	Tause	Som sier lite, tier	Som Vinje.	X	X	X		X	X
Tamt	Øvet	Varig tam: motsatt av vill, kortvarig tam: ikke redd folk. Fargeløs,spa k, føyelig.	Kjent med, øvet i	X		X		X	X
Taugt	Langsomt	Spak, sen, langsom	Som Vinje.	X		X		X	?
Tekin	Slaktat	Bet. 4: straffe, drepe, likvidere	Grepet, tatt.		X	X		X	X

ORD	Bet. Vinje	Bet.nå	Bet.NO	Bet.V og nå den samme ?	Samtidig e?	Hos Aasen?	Før Vinje ?	Målføre?	I norrønt?
Til-gjevande. <i>Se gjevande</i>	Gratis	Som man kan tilgi	Som man kan tilgi			X (tilgi)		X (tilgi)	X
Tilgjorde	Affecterende	Kunstig, unaturlig, tillaget	Kunstig, affektet.	X	X	X		X	
Tinglege	Reale	Materiell, konkret	Bet. 1) Liten, lett, nett eller 2) Hendig, lett, laglig.	Dagens bet. og Vinje sin er nærmer e.				X	
Turrøygde	Tørre i øinene	Tørr i øynene	Tørr i øynene	X	X	X		X	
Tøyg	Elastisk	Tøyning, tøyings-evne	Sen av seg, spaklyndt, langmodig . Men <i>ein tøyg</i> betyr bl.a. strekking, tøyning (bet.1) Tøygjeleg : som gjer tøyg	X	X	X	X	X	Teygja = tøye, strekke ut
Uadelege	Vulgar	Som ikke hører til adelen	Som ikke hører til adelen. Adel = kjernen, den beste delen av tingen (Aasen)						Adel, odel
Uafskilade	Ubetingede	Avskila: slutte eller bli oppsagt, ta farvel,							Skila: skille, avgjøre, gi fra seg
Uhætta	Uten fare	Hætte (s.) , fare	Uten fare		Hætt (s.)	X	X	X	X
Ukaupande	Gratis	Ukjøp: Dyrt, uheldig kjøp.	Ikke å finne, men ukaup = dårlig kjøp		Knudsen: Ukaup = motgang	Ukaup = dårlig kjøp		X	
Umøl	Fyllesjuk	I ulage, uopplagt	I ulage, opplagt	X	X	X		X (Tel.)	
Uppklaaran de	Idealiserende	Få klarhet i noe, finne ut av	Som Vinje, bet. 2) Som idealiserer						

			, gjør noe tydelig (Vinje eneste kilde)						
Upplærde	Disciplinere de	Lært opp, undervist, utdannet	Som har fått opplæring, utdannet, undervist	~					
Usaltad	Flaut	Som er ikke er tilsatt salt. Ofte om mat eller veier.	Ikke salte. Bet.1 er doven og smakløs:	X				Ikke i den aktuelle betydning en	
Utlægge	Fredlause	Fredløs	Fredløs	X	X	X		X	X
Utskjemt	Corrumpert	Vanæret, bortskjemt, ødelagt	Vanæret, bortskjemt, ødelagt	X	X	X	X	X	Skemma (v)
Understøttende	Supplerende	Understøtte: hjelpe, støtte opp		~		Understudd =understøttende			
Klikte	Vammel	Som gir kvalme, ekkel, søtlig	Kvalmende	X				X	Kligja (v)
Varnade	Beskyttede	Vernet, fredet	Vernet, fredet	X	X	X	X	X	X
Vatslen	Vandig	Utvannet, som inneholder mye vann	Utvannet	X	X	X		X	
Velbune	Indrettede	Godt utstyrt	Godt utstyrt	~		X		X	
Velveitat	Drainerat	Veite : lede bort vann	Veite: lede bort vann	~	Veita	Veita		Veita	Veita
Vesalt	Elendig	Liten, veik, skrøpelig, sykkelig	Liten, veik, skrøpelig, sykkelig	X	X	X	X	X	X
Villmannslik	Barbarisk	Typisk for en villmann, rå, barbarisk	Typisk for en villmann, rå, barbarisk	X	X	X		X	
Vonlause	Fortvivlede	Uten håp, pessimistisk,	Som har mistet håpet	X	X	X		X	X
Vønen	Fordringsfull	Kravstor, håpefull	Gladlyndt, som har altfor gode håp, ublyg, kravstor	X	X	X	X	X	
Vigslad	Sanctionered	Vie, innvie	Vie, innvie		X	X		X	
Uvigslad	Usanctionered	Ikke viet, innviet	Ikke viet, innviet		X				
Øgjelegt	Horribelt	Fæl, skremmen	Fæl, skremmen	X	X	X	X	X	X

		de,	de						
Ørvænt	Desperat	Lei av å vente, motløs, håpløs	Som Vinje bet I): Vanskelig, tungt, ille	X	X	X	X	X (Tel.)	X
Aabruig	Jaloux	Sjalu	Sjalu	X	X	X	X	X (Tel.)	X

Vedlegg 3:

Avløserord hos Aasen

Avløser-ord	Aasen	1850	1873	D.N.	Annet
Adaleg	X		X		<i>Adeleg</i>
Bisneleg	X		X		
Aukande	X	X			<i>auka</i>
Ualdande					<i>Alda har betydningen frukt</i>
Audt	X	X			
Agande	X				<i>Aga, ageleg</i>
Blauthjarta de	X	X			
Bytnat	X		X		<i>Telemark</i>
Busliten	X	X			
Drusteleg	X	X			<i>X (prægtig</i>
Djypri					
Daudvigsla					
Fræk	X	X			
Einmenne- leg	X	X		X	1850 <i>einmenning</i> , D.N. <i>enmanns</i> = privat
Ettersjaa-					1873 <i>ettersjaaing, ettersyn</i>

ande					
Evri					
Einraadig	X		X		
Folkeleg	X	X			<i>Ikke betydning nasjonal</i>
Forn	X		X		Telemark
Fotfeme	X		X		<i>Fotfim, Telemark</i>
Fegjord					
Frid	X	X			
Forskriven					
Forøven	X	X			
Flokutt		X	X		1850 <i>floket</i> , 1873 <i>flokutt</i> med betydning <i>indviklet</i>
Fyrre					
Gjerande	X	X			1850 <i>gjørilig</i>
Gjevande	X	X			
Gaddad	X				1850 <i>gadd</i> , <i>spids</i>
Fastsette					
Grunn- lagde					
Glyutte	X		X		1873: <i>uklar</i> , <i>disig</i>
Granvar	X	X			Grannvar
Havande	X	X			1850 <i>Verdt å ha</i>
Høgt	X	X			
Hegnede	X	X			
Hugvarme			X		1873 <i>husvarme</i> (s), “brukt i nyere tekster”

Hugstur					
Hugmjuk	X		X		
Hoggfem	X		X		<i>Hoggfim</i> , Telemark
Heimsk					
Heimland- sk				X	<i>Heimlands</i>
Haadelege	X	X			1850: <i>Haaeleg</i> , Telemark, 1873 <i>Haadleg</i>
Hjonlege (hus- hugnad	X	X Hjunsleg	X Hjons- leg		Betydning: Par Folk, som passe godt for hinannen, tækkelig

Halvsanne					
Hardbalen	X	X			
Hugvend	X	X			1850: <i>Hugvending (s)</i> = <i>sinnsforvandling</i>
Iltløgjet					
Jarda	X	X			
Gaaen	X	X			Telemark
Knyrde	X		X		Telemark, Vinje
Krokutte	X	X			
Lidsinnug	X		X		Telemark.
Lovrette					
Lærande	X	X			1850: <i>Værdt at lære</i> , samme i 1873 (og <i>belærende</i>)
Livad	X	X			
Lagleg	X	X			Først <i>betydningen</i> bekvem i 1873

Lunneleg	X	X			
Løgleg	X	X			
Landligt	X		X		<i>Landleg</i>
Lauslyndt	X	X			Telemark
Meltat	X	X			
Manna- milde					

Mutetakande	X	X			Kun <i>mute</i>
Mangemennt	X	X			
Minkande	X	X			
Mentat	X	X			1850: bet. <i>garvet</i>
Mannad	X	X			
Maalat	X	X			
Meidd	X		X		Telemark
Nuve	X	X			Telemark
Ottande	X		X		I betydningen <i>ane</i> først 1873 . Telemark
Opne	X		X		I betydningen <i>offentlig</i> først 1873. Men sjelden.
Paahaldande	X				Paaholden, bet. <i>utholdende</i>
Plente	X	X			Telemark.
Rabalsk					
Rangøygd	X	X			
Riksstellande	X		X		<i>Riksstell</i> = politikk
Røynlegt	X		X		Sjeldent

Sambunden					
Sams	X	X			Telemark
Sanselege	X	X			Kun <i>sans</i> og <i>sanse</i>
Serskild	X	X			
Sjelvfunnet					
Sjukall	X		X		
Sjølvtent					
Skamme	X	X			
Skapande	X	X			
Uskapande	X				Men <i>skapa</i> finnes .
Sorglystugt					
Søymde	X	X			
Tagalle	X	X			
Tamt	X	X			
Taugt	X	X			
Tekin	X		X		
Tilgjevande					<i>Tilgivande</i> betyr å tilgi
Tilgjorde	X	X			
Tinglege					
Turrøygde	X		X		
Tøyg	X	X			1850: <i>Udstrækkelse</i>
Uadelege					

Uafskilade					
Uhætta					1873: Finner <i>hætt</i> . Telemark.
Ukaupande			X		1850: <i>Ukaup</i> = dyrt kjøp

					1873: <i>Ukøpyt</i> = gratis
Umøl	X		X		”Ikke riktig frisk”, fra Vinje, Telemark
Uppklaarande	X		X		1873: Bare <i>uppklaaring</i> , altså oppklaring.
Upplærde					
Usaltat					
Utlægre	X		X		Oppgis at det er fra en vise fra Telemark
Utskjemt	X	X			
Understøttende	X		X		1873: <i>Understudd</i> for understøttet
Klikten					
Varnade	X		X		
Vatslen	X		X		<i>Vaslen</i> . Telemark.
Velbune					1873: <i>Velbudd</i> = godt forsynt
Velveitat					Bare <i>veita</i>
Vesalt	X	X			
Vonlause	X	X			
Vønen	X	X			
Vigslad	X	X			
Uvigslad					
Ætla	X		X		
Øgjeleg	X		X		
Ørvænt	X		X		
Aabruig	X	X			Telemark.

158	Vedlegg 4: Avløserordene i bruk i dag (1950→)		Godt brukt (10+ treff)	Brukt (1-10 treff)	Ikke brukt (0 treff)
1	Adaleg (adeleg) (nobel)	Adaleg er ikke brukt av andre enn Vinje, adeleg er godt	X		

		brukt			
2	Agande (imponerende)				X
3	Audt (øde)		X		
4	Aukande (accellererende)		X		
5	Bisneleg (forbausende)			X (7)	
6	Blauthjartade (sentimentale)			X (2)	
7	Busliten (fallerede)				X
8	Bytnat (overskjult)				X
9	Daudvigsla ((enfants) perdus)				X
10	Djypri (djupare)				X
11	Drusteleg (majestætisk)		X		
12	Einraadig (einrådlig, einerådlig, inkl. -ug, einerådande) (despotisk)			X (4)	
13	Einmenneleg (privat)				X
14	Ettersjaaande (kontrollerande)	Verbet <i>ettersjå</i> finner vi 11 treff på. Men ikke som adjektiv.			X
15	Evri (øvre)				X
16	Fastsette (etablerede)				
17	Fegjord (verthiert)				X
18	Flokutt (inkl.floket) (intrikat)		X		
19	Folkelege (nationale)		X		
20+21	Forn (antik, classisk)			X (3)	
22	Forskriven (engageret)	Bruk: sammenheng med å forskrive resepter		X (1)	
23	Forøven (undseelig)	Bruk: sammenheng med kriminalitet		X (1)	
24	Fotfeme/ fotfim (lette paa foten)				X
25	Frid (skjøn)			X	
26	Fræk (frekk, frek) (dygtig)		X		
27	Gaddad (goaded, sporhoggne)				X
28	Gjerande (practiske)	Bruk: "Som gjør"		X (1)	
29	Gjevande (gratis)	Betydningen "gratis" sjelden	X		
30	Glyutte (geleagtige)				X
31	Granvar (grannvar) (delicat)			X (4)	
32	Grunnlagde (etablerede)		X		
33	Gaaen (gåen, gådd) (opmærksom)		X		

34	Halvsanne (falske)			X (2)	
35	Hardbalen (hardfør)			X (2)	
36	Havande (frugtsommelig)			X (1)	
37	Hegnede (hegna) (sparet)		X		
38	Heimlandsk (tjodleg)				X
39	Heimsk (dum)				X
40	Hjonlege (egteskapelige)				X
41	Hoggfem (svint til at slaa)				X
42	Hugmjuk (sentimental)				X
43	Hugstur (melankolsk)			X (4)	
44	Hugvarme (lyriske)			X (2)	
45	Hugvend (tilbøielig)				X
46	Høgt (bekvemt)		X		
47	Haadelege (hådleg)(bespottelige)		X		
48	Iltløgjet (-løgjen, -løgleg) (tragicomisk)				X
49	Jarda (jorda)(fikk jorden, begravet)	Bruk: svært sjelden <i>begravet</i>			X
50	Klikten (vammel)				X
51	Knyrde (krystede)				X
52	Krokutte (diplomatiske)	Bruk: diplomatisk er sjelden	X		
53	Kyrre (rolege)			X (7)	
54	Lagleg (beqvem)		X		
55	Landlig (idyllisk)		X		
56	Lauslivd (utsvævende)				X
57	Lidsinnug (føielig)				X
58	Livad (livd)(skaant)		X		
59	Lovrette (constitutionelle)				X
60	Lunneleg (bekvemt)				X
61	Lærande (theoretiske)	Brukt av Vinje, deretter i nyere tekster. Stort sprang i tid!	X		
62	Løgleg (comisk)		X		
63	Mangement (talrikt)				X
64	Mannad (befolket)	Bruk: manne seg opp	X		
65	Mannamilde (humane)			X (2)	
66	Meidd (saarat)	Bruk: meie ned	X		
67	Meltat (fordøiet)			X (5)	
68	Mentat (dannet)				X
69	Minkande (retarderande)		X		
70	Mutetakande (bestikkeligt)				X
71	Maalat (illustreret)		X		
72	Nuve (stumpe)			X (1)	
73	Opne (offentlege)		X		

74	Ottande (anende)			X (1)	
75	Plente (correcte)		X		
76	Paahaldande (påhalden) (conservative)		X		
77	Rabalsk (rebellisk)				X
78	Rangøygd (rangauga/-augo) (skeløiet)				X
79	Riksstellande (politiske)				X
80	Røynlegt (realt)		X		
81	Sambunden (allieret)			X (2)	
82	Sams (kollektiv)		X		
83	Sanselege (physiologiske)		X		
84	Serskild (speciel)		X		
85	Sjelffunnet (sjølvfinna) (originalt)				X
86	Sjukall (sygelig)				X
87	Sjølvtenkt (originalt)			X (1)	
88	Skamme (korte)	Brukt i bet. <i>skamme seg</i>	X		
89	Skapande (productivt)		X		
90	Sorglystugt (sorglystig) (tragikomisk)				X
91	Søynde (sauma) (besømmede)		X		
92	Tagalle (tause)		X		
93	Tamt (øvet)		X		
94	Taugt (langsomt)				X
95	Tekin (teken) (slaktat)		X		
96	Tilgjevande (gratis)	Bruk: sammenheng med <i>tilgivelse</i>		X (3)	
97	Tilgjorde (affetcterede)		X		
98	Tinglege (reale)			X (6)	
99	Turrøygde (tørrøygd/-auga) (tørre i øinene)				X
100	Tøyg (elastisk), <i>inkl.tøygjeleg, tøyeleg</i>		X		
101	Uadelege (vulgar)	Bruk: <i>ikke-adelig</i>		X (1)	
102	Uafskilade (avskila)(ubetingede)				X
103	Ualdande (ufrugtbar)	Inkl. <i>aldande</i>			X
104	Uhætta (uten fare)				X
105	Ukaupande (gratis)	Inkl. <i>kaupande</i>			X
106	Umøl (fyllesjuk)				X
107	Understøttende(supplerende)			X (2)	
108	Uppklaarande (oppklarande) (idealiserende)	Stort sett henvisning til nyere tekster	X		
109	Upplærde (opplærd)		X		

	(disiplinere)				
110	Usaltad (flaut)	Bruk: ofte sammenheng med mat eller veier	X		
111	Uskapande (uproduktivt)				X
112	Utlægre (fredlause)			X (2)	
113	Utskjemt (corrupt)		X		
114	Uvigslad (usanctionered)			X (1)	
115	Varnade (verna) (beskyttede)	<i>Varna</i> har mange treff i eldre tekster, <i>verna</i> i nyere	X		
116	Vatslen (vassen) (vandig)		X		
117	Velbune (velbudd) (indrettede)			X (2)	
118	Velveitat (drainerat)				X
119	Vesalt (elendig)		X		
120	Vigslad (sanctionered)		X		
121	Villmannslik (barbarisk)				X
122	Vonlause (fortvivlede)		X		
123	Vønen (fordringsfull)				X
124	Ætla (etla) (forehavende)		X		
125	Øgjelegt (horribelt)			X (6)	
126	Ørvænt (desperat)				X
127	Aabruig (åbruig, åbrue)(jaloux)			X (1)	

